

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

RÖVID
EGYHÁZTÖRTÉNET

IRTA

SOHM RUDOLF

A LIPCSEI EGYETEM TANÁRA

BUDAPEST, 1922

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

KIADÁSA

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

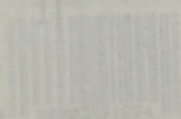
EGYHÁZTÖRTÉNET
RÖVID

EGYHÁZTÖRTÉNET

SOHN BUDOLF
A LIPCEI EGYHÁZTÖRTÉNET

Magyar nyelvű kiadás
TALALÉK-TÁBLA

MTA
KIK

ELMÉLTÉS
TANULMÁNYOK

1912

505 601

RÖVID

EGYHÁZTÖRTÉNET

A MAGYAR FÖBBITÁSOK

IRTA

SOHM RUDOLF

A LIPCSEI EGYETEM TANÁRA

Köteles példány
FRANKLIN-TÁRSULAT

MTA
KIK

BUDAPEST, 1922

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

KIADÁSA

202 602

KÖNYV 127477

EGYHÁZTÖRTÉNET
RÖVID
EGYHÁZTÖRTÉNET

MAGYAR ORSZÁG
KÖNYVTÁRA

Magyar Könyvtár
Társulat

H
1977

FRANKLIN-TÁRSULAT

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ

A MAGYAR FORDÍTÁSHOZ,

Nagy örömmel üdvözlöm kis «Egyháztörténetemnek» ezt a magyar fordítását. A világháború mennydörgése közepette találkozott a magyar és német nép, hogy nemzeti létét az ellenségek egész világa ellen megvédje. A testvérnépnek ez a fordítás német üdvözlötet visz. Mindkét nép legfőbb kincse a kereszténységben gyökerezik. Azoknak az erkölcsi erőknek, melyek a jelenkor félelmetes küzdelmeiben segítségünkre vannak, eredő forrása hitünkben fakad. A következő lapokon annak az erőnek a történetéről lesz szó, amellyel a keresztény vallás a népekre hat. A multnak képében az a földöntúli elem fog tükröződni, amelyből mindkét nép él: a magyar és a német egyaránt.

Lipcse, 1916 június 4-ikén.

Sohm Rudolf.

77421

ELŐSZÓ
A MAGYAR FORDÍTÁSHOZ

Magyar fordításul először a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott Magyar-angol szótárban (1857) fordították le az angol szöveget. A jelenlegi fordítás a Magyar Tudományos Akadémia Magyar-angol szótárának (1857) alapján készült. A fordítás során a szöveg szerkesztését és a fordítás minőségét tekintve a Magyar Tudományos Akadémia Magyar-angol szótárának (1857) alapján készült. A fordítás során a szöveg szerkesztését és a fordítás minőségét tekintve a Magyar Tudományos Akadémia Magyar-angol szótárának (1857) alapján készült. A fordítás során a szöveg szerkesztését és a fordítás minőségét tekintve a Magyar Tudományos Akadémia Magyar-angol szótárának (1857) alapján készült.

Budapest, 1857. évi május 1-én.

Bohm Rudolf

BEVEZETÉS.

A könyv.

I. FEJEZET.

A KEZDET.

THE

A KENNEDY

BEVEZETÉS.

1. §.

A világ.

Időszámításunk első századában vagyunk.

Strassburgban a legionárius áll őrt és római vezényszó hangzik el. A Rajna mentén, a Duna, az Eufrates és a Nilus partján az Atlas- és a Pirenéus-hegység alján a római sas uralkodik. A császárság megalakulásával a római államrend teljes hatalma kezdődik. Bölcs közigazgatás mozdítja elő a tartományok felvirágzását. Egy- séges akaratnak engedelmeskedik a hadsereg. Az ellenséggel szemben kifejtett katonai hatalmi eszközök erejével a belső béke és jólét egyesül. A kereskedelem virágzik. A görög Kelet gazdag kulturája áldásosan, életadóan, művészetet és tudományt új fejlődésnek indítva, elterjed a latin Nyugaton.

Aranykorszak küszöbén állunk. Előttünk van a római birodalom teljes dicsőségében.

Kivánhat-e ennél többet az emberiség? Nincsen-e elárasztva pazar földi és szellemi javakkal? Így kell most szólnia a múltó pillanathoz: «Olyannyira szép vagy, — maradj!» És mégis: Mind e gazdagságból, mind e műveltségéből hiányzik az, ami a legjobb. A régi istenek trónjuktól

megfosztattak. Még megvannak ugyan Jupiter és Apolló templomai, de eltűnt a hit, melyből egykor az egyszerű szív tisztelete fakadt. Az olimpuszi ég üresen áll. Lakói, kiknek alakjaiban az ókor annyi érzéki erőt és eszményi szépséget látott, a költői képzellet álmokképeivé halaványultak. A művelt világ elfordul Homérosz isteneitől és a soknyelvű filozófiát követi, melynek rendszerei azzal végződnek: nincsenek istenek. A tömeg pedig Ízisz és Szerápisz után fut, akik Egyiptomból Rómába vonultak be; gyönyörködik etruriai jósok szemfényvesztésében, a miszteriumok titokzatos és megrésztető szertartásaiban, Cybelének, a nagy istenanyának észbontó ünnepeiben.

Nem mintha az immár bomlásnak indult pogányság hijával volna minden vallási szükségnek és vallási eszmének. Nem, sőt ellenkezőleg! A császárság első és második századában a valóságos szellem mindinkább emelkedő fejlődését észleljük, melynek lépcsőfokait Seneca és Marcus Aurelius nemes alakjai jelölik meg. A filozófia, mely a régi isteneket megfosztotta dicsőségüktől egyúttal kijelölte az egyetlen, a legfőbb istenhez vezető utat, «Krisztusra vezérlő mester volt», épen úgy, mint a zsidóknak az ó-testamentumi törvény. A stoikus filozófiájára, amely természetes alapon az önuralom szigorú és éretnyes életére oktatta, a műveltek legnagyobb részének hitvallása volt, nagy mértékben hatott a plátói filozófia, mely a császárság filozófusainál egy, az érzéki világon kívül eső mindinkább nagy sóvárgássá fejlődött az «Istenség» után, sóvárgássá a «kinyilatkoztatás» és a «meg-

váltás» után. A pogány világ számtalan helyi kultusza mellett hatalomra jutott a római birodalom világán szellemi erővel uralkodva a monoteisztikus eszme. De ez a monoteizmus, melyhez az ó-kor filozófiája eljutott, nem volt képes a politeizmust megszüntetni és valóban népszerűvé válni, és főleg nem volt képes megadni azt, amire mindenekfölött kíváncztak: a bizonyosságot. Itt nem volt meg az erő egy elaggott világ ujjászületésére. E filozófiának sem volt eredménye, az isteninek birtokbavétele és megragadása, hanem csak a pusztá sóvárgás utána. Oly sóvárgás, mely egyúttal szíve alatt hordja a kételyt; kételkedik, hogy létezik-e valóban az, amire vágyódik. A világ üres, mert megürült az ég.

Az emberiséget eltölti a vágy, hogy felfedezze azt az országot, amely felettünk van. A hatalmas mozgalom, mely a római birodalomban a latin és görög szellemi műveltség közösségéből eredve, egységesen nő és emelkedik, legmagasabb csúcsát ama világkivánság megteremtésében éri el, mely a világmegváltó felé visz.

2. §.

A kereszténység.

A római birodalom nagy területén itt-ott, még észrevétlenül vannak elszórva keresztény községek. Jeruzsálemből indult ki az új hit. Már elérte (kb. az első század közepén) Rómát és Alexandriát. Közben (leginkább az ötvenes években Pál apostoltól alapított) több görög macedóniai, kisázsiai és sziriai községet is. Még

csekély számú tagjainak legnagyobb részét a zsidó nemzet alkotja. Ezek mellett hellén rabszolgák és felszabadultak. Kevés köztük a gazdag és kevés a művelt, de sok a szegény mesterember, katona, szatócs, halász és vámszedő, — a világ szemében közönséges és megvetett.

E kis szövetkezeten, mely megfosztva külső eszközöktől, eltűnik a nagy városok zajában, ezen nyugszik a világtörténelem tekintete. Ez zárja magába az erőt, mely majdan legyőzi a római birodalom világát.

Külsőleg a keresztény község egy új konventikulum lehetett és számtalan máshoz hasonlított.

Az első század római világában temérdek sok volt a vallási egyesület. Egységes, szoros vallás nem volt már, de voltak vallások, kultuszok, istentiszteletek és szertartások. Nem volt senki — különösen az alacsonyabb néprétegekben — ki ne tartozott volna egy ilyesféle egyesület kötelékébe. Minden egyesületnek volt istensége, minden esetre az épen uralkodó császár istensége, amelyet közös, rendszerint minden hónapban tartott összejöveteleken imádtak. Voltak itt titokzatos felavatók és mosdatások (mint a keresztényeknél a keresztség) és voltak közös étkezések (mint a keresztényeknél a szeretet lakomái és az Úrvacsora). Sőt volt általános testvéresülés is az egyesület tagjai között. E kollegiumokban és fraternitásokban (ép úgy, mint a keresztényeknél) megszűntek a rangbeli különbségek: a rabszolga egyenlő volt a szabaddal és a felszabadult a szabadon születettel. Az egyesület összejöveteleinek és ünnepélyeinek helyén még a legnyomorultabb rabszolga is egy ideig élvez-

hetett szabadságot és egyenlőséget és a közönséges ember is, legalább néhány pillanatra, lerázhatta az élet terhét. Ez egyesületek hivatalból segélyezték segélyre szoruló tagjaikat különösen abban, hogy megszerezték nekik a szükséges pénzt tisztességes temetésre. Még a testvéri szeretet tettekben megnyilvánuló eszméje sem volt a keresztény községek sajátossága. A külszínről ítélve a keresztény községekben az alacsony néposztályok szövetkezése épen csak mint új hajtás jelentkezett. Jött és távozott épen úgy, mint a többi.

De minő különbség! Hova lett az a számtalan egyesület, amelyet egykor a római birodalomban a tömegek szüksége megteremtett? Hol vannak azok ma? Mind elfűtta azokat a történet szele. Régen már, sok száz év előtt már nyomuk veszett. A római birodalom összes vallási egyesülései közül még csak kettő él: a zsidó zsinagóga és a keresztény község. A zsidó zsinagóga főleg a zsidó nemzetiség életereje folytán. A keresztény község azonban, mely mögött nem állott zárt nemzetiség, egyedül vallásának életerejénél fogva.

A világtörténet világítélet. Egy vallás sem lehetett műveltségünk fejlődésének vezetője, csak egyedül a keresztény. Ezért lett övé a győzelem. Nem álltak mellette sem a légiók, sem az ó-kor műveltsége, de vele volt az isteni igazság ereje, amely hatalmasabb földi életünk összes nagy hatalmainál. A szellemnél fogva, amely benne élő erő, növekedett nagyra a keresztény község, élte túl a római birodalmat és összekötve az ó-kort az új-korral, válhatott a jövő emberiség nevelőjévé.

ELSŐ SZAKASZ.

Üldözések.

3. §.

Zsidóság és kereszténység.

Az ellenség, mely a községgel együtt született, a farizeusi zsidóság volt.

A farizeizmus, mely a makkabeusok hősi küzdelmeinek terméke volt, a zsidóság újjászületését jelentette; teljesen különvált attól, ami pogány volt és tisztátalan és azon volt, hogy a mindennapi és új szabványok által mind szigorúbbá váló szolgálattal a törvény szerint való igazuláshoz jusson. A zsidó nép tömege farizeus érzésű volt. A farizeizmusban találta meg a vele született buzgóságot a törvény iránt, a zsidó nemzetiség teljes önérzetét párosulva izzó gyűlölettel a pogány hódító ellen és teli szertelen reményekkel Juda világbirodalmára, amelyet a Messiás fog felépíteni. A törvény iránt való szolgálai buzgalommal éles ellentétben volt most Isten gyermekeinek törvénytől ment keresztény szabadsága; a zsidó messiás földi dicsőségével szemben pedig a keresztre feszített Megváltónak alakja, aki pogányt és zsidót egyaránt befogad mennyei országába. A farizeizmusban a nemzeti zsidóság teljes befejezést ért, a kereszténység pedig annak megszüntetése volt. Innen eredt nyomban az összeütközés. István vértanúhalált halt (Kr. u. 36 vagy 37-ben), mert azt tanította, hogy názáreti Jézus azért jött, hogy ledöntse a templomi szolgálatot és Mózes törvényeinek alakszerűségét megszüntesse (Ap. csel.

6. 14.) Jakab apostolt, János apostol fivérét, Heródes Agrippa alatt lefejezték (44), Péter apostolt egy ideig fogságban tartották, Jakabot, az Úr testvérét megkövezték (Kr. u. 62). Ameddig csak elért a zsidóság hatalma, mindenütt erőszakban tört ki gyűlölete a kereszténység ellen. A jeruzsálemi község, rettegve a farizeusok gyűlöletétől, egy ideig elmenekült, csupán az apostolok mertek a városban megmaradni. A farizeizmusban a zsidó nép annál elkeseredettebben küzdött a kereszténység ellen, mert a kereszténység a zsidó nemzetiség erkölcsi erejét és meggyőződéseit támadta meg. Eképpen indult el Saul is, ki egyike volt a legnemesebbeknek, tele szent lelkesedéssel, hogy megvédje a feloszlás ellen az atyák törvényeit. A farizeus üldözés következménye volt a kereszténység gyorsabb terjedése. Az üldözőnek magának hirtelen, mintha hályog esett volna le a szeméről. Saulnak megnyilatkozik a feltámadott Krisztus. Láttá Őt, akit üldözött és az, aki törvényért és zsidóságért buzgólkodott, a pogányok apostola lett, aki hatalmas szóval hirdette zsidónak és görögnek egyaránt, hogy a hitben és nem a törvényben van az igazulás.

Ez az összeütközés a zsidóság és kereszténység között azonban csak előjátéka volt egy nagyobb küzdelemnek, tágasabb színtéren.

4. §.

Pogányság és kereszténység.

A kereszténység nemcsak a zsidósághoz fordult, hanem az egész világhoz. A világ római

volt és a római birodalomban kellett eldőlnie, kié lesz a jövő. A római birodalom világa pogány volt. Mi volt a pogányság álláspontja a kereszténységgel szemben? Ez mindjárt eleinte világos lett. Alig alakult meg a község, a pogányság már is megtámadta. A keresztényeket okolták Róma felgyújtásáért (Kr. u. 64-ben) és a község tagjainak nagy része irtózatossá kényszerült között esett áldozatául a bosszúra szomjas néptömegnek. Valószínű, hogy a római vértanúk között halt meg Pál apostol is, ki már huzamos ideig római fogságban volt és feltehető, hogy Péter apostol is ott szenvedett martirhalált.

A felgyújtott világfőváros lángjai és a vértanúk testei Nero császár kertjeiben eleven fáklyaként világítottak a kereszténységnek a világtörténelemben való beköszöntéséhez, Eddigelé a nagy tömeg a keresztényeket összetévesztette a zsidókkal. Most először jöttek az ellentét tudatára: nem a zsidókat, csakis a keresztényeket vádolták a gyújtogatással.

A keresztényekről a megejtett vizsgálat útján kitűnt, hogy ártatlanok. Mégis kivégezték őket. «Gyűlölet az egész emberiség ellen», ez volt a bűnük. A szeretet vallása a rómaiak szerint a gyűlölet vallása volt. És ami a legcsodásabb, az ő szempontjukból ez nem is volt egészen igazságtalan ítélet.

A római ember városának és birodalmának örök életében hitt. E hiten alapult honszeretete. A keresztény ember azonban a «város»-nak, a birodalomnak és az egész föld kerekiségének elmúlását hirdette. Azt hitte, hogy csak *egy ország* lehet örök: Krisztus országa, az Isten

országa. Az első község még azt is hitte, hogy közvetlen közelben itt van a világ vége. A hívők szemükkel látták volt Krisztust, aki fel-támadott a halálból. Meggyőződésük volt, hogy még életükben visszatérni látják isteni dicsőségben, hogy véget vessen a földi világnak és ítélkezzen az élők és holtak felett. A meny-asszony vágyakozásával várták ezt a napot. Azt remélték, hogy a római birodalom el fog veszni, hogy eljöhessen Isten országa. Ez volt az ő hazaárulásuk, «gyűlöletük» a római birodalom és így az egész emberiség ellen.

Róma (a pogányság) és a kereszténység, szemben állottak egymással. Az antik pogányság szemében a legbecsesebb az állam volt. Az erkölcsi erény azonos volt az állam érdekét szolgáló tevékenységgel. A közért élni, a közért meghalni, ez volt minden. Ezért volt a pogányság legutolsó és legtökéletesebb kifejezése a császári kultusz, melyet a Kelet ősi szokásából vett át a római világbirodalom. A római birodalomban az állameszme megtestesülése: a császár. A császárnak emelt oltár tulajdonképpen a pogányság legfelsőbb erkölcsi hatalmának, az államhatalomnak imádására szolgált. A kereszténységben olyan felfogás lett az uralkodó, mely tekintet nélkül és határozottan megvetette, nem csupán a bálványimádást, hanem a császárnak, azaz államhatalomnak imádását is. A keresztény számára nem ez a hatalmas Cæsar, nem ez a római birodalom és nem a római nemzet volt a legfőbb. Ám a keresztény számára a legfőbb általában nem e világból való; az ő vágyakozása valami jobb cél felé for-

dult. A kereszténységgel új világfelfogás jött a történelembe és nyíltan küzdelemre hívott, — oly világfelfogás, mely a földi javak viszonylagos értéktelenségét hirdette a földöntúli javakkal szemben, amely megadta a császárnak, ami a császáré, de egyszersmind megkívánta adni Istennek, ami Istené. És ez a keresztény világfelfogás számot tartott arra, hogy az általánosan érvényes világfelfogássá legyen. Míg a zsidóság kifelé elzárkózott és ígéreteit és meggyőződéseit csak a maga számára tartotta fenn, míg a filozófiai rendszerek csakis a műveltekhez fordultak, addig a kereszténység kezdetétől fogva azzal a követeléssel állott elő, hogy meghódítsa a világot; kiállott az utcákra, a piacra a végből, hogy épen a népszerű felfogást, amelyen voltaképen a közösség alapul, döntő módon befolyásolja.

Ezért volt a kereszténység antik pogány értelemben államveszélyes. Az antik állameszmenek alapja, a korlátlan és korlátozhatatlan az embernek egész külső és benső életét befoglaló államhatalom volt veszélyeztetve. Meg volt támadva antik értelemben maga az erkölcs, azaz a köznek, mint a legfőbb jónak a szeretete. Nero császár erőszakosságában a pogány néptömegek vak dühében, «az emberiség gyűlöletével» megvádolt keresztények ellen természetszerűen megnyilvánult az állameszmenek ösztöne, amelyről joggal hitték, hogy legmélyebb mivoltában veszélyeztetve van.

5. §.

Keresztény-perek.

A római ember a keresztényben az állam ellenségét látta, aki gondolkodásával árulás gyanúját vonja magára és ez által jog szerint halálos bűnt követ el. E büntetőjogi törvény nyomása alatt a keresztény község három százezer keresztül megállott. Tévedés volna ugyan azt gondolni, hogy e hosszú idő alatt állandó üldözések folytak. Ellenkezőleg, ezt az elvet csak lökés-szerűen és helyel-közzel követték igazán. Az üldözés éveit gyakran váltották fel a valóságos türelmesség hosszú évei. Emellett az üldözéseknek eleinte korlátozott helyi jellege volt, ott törtek ki, ahol a néptömeget pestis, éhhalál, vagy gyujtogatások felízgatták, vagy ahol egy erőszakos tartományi helytartó gonosz hajlamainak kielégítésére a keresztényeket használta fel, vagy ahol keresztények kihívóan mertek ellentétbe helyezkedni a tömeggel. Így adott alkalmat Róma felgyujtása a nerói keresztényüldözésre, de ez is csak a római keresztény község ellen irányult. Így halt martirhalált antiochiai Ignác püspök (115 körül) és így pecsételte meg Polycarpus, Szmyrna püspöke, Antoninus Pius alatt, a máglyán vallási hitét (155 körül). Marcus Aurelius uralkodásának idejére (161—180) esnek a véres üldözések déli Galliában, melynek a lyoni keresztény község számos tagja esett áldozatul (167). Septimius Severus alatt törvény szerint tilos volt a keresztény hitre való áttérés (202) és ebben az időben ekkor dühöngtek Egyiptomban és Afrika

latin provinciájában is a keresztények ellen. Egy általános, a keresztényeket mindenütt üldöző mozgalomról azonban még egészen a harmadik század közepéig nem volt szó. A római birodalom messze területén elég helye volt az egyháznak a fejlődésre, noha megtörtént, hogy itt-ott egyes községekben kisebb-nagyobb összeütközések támadtak.

Mégis igaz maradt az a tétel, hogy aki keresztény, az mind a halálé. A keresztény állapot elegendő volt rá, hogy jogosulttá tegye bármilyen község-taggal szemben a fenytő eljárást. Az elv megvolt, bár hiányos maradt a végrehajtása. Minő kitünő és jól felhasználható fegyver, nemcsak a jövedelmében megrövidült pogány papnak vagy bálványkereskedőnek, de még a provinciák egyes kapzsi helytartójának, a féltékenykedő szomszédnak, vagy a boszúra vágyó ellenfélnek kezében is; ezzel a kiszemelt áldozatot, formailag keresztény volta miatt, halálra üldözhetette. Justinus vértanút, a keresztény hitre tért filozófust, Rómában lefejezték (165-ben) egy irodalmi ellenfelének a cinikus Crescenciusnak felbujtogatására, aki eképen éreztette vele írói féltékenységét. A vértanúk száma nagyobb, mint amennyit feljegyzett a történet. A fentemlített Justinus áttérésére a fő indító ok az a bátorság volt a halállal szemben, amellyel a keresztényhit követői meggyőződésükért a halálba mentek. A pogány számára a halál a legrettentőbb volt. A kereszténynek a halál nyereség volt. A kereszténység legfőbb erkölcsi ereje a pogányság előtt a halál bátorságában nyilvánult; oly bátorság volt ez, amely nem megvetéssel, vagy

stoikus közönnyel, hanem a győzelem biztos reményével ment a halálba. Itt a hit volt az, ami a földöntúlinak biztos birtokában hatalmasan diadalmaskodik azon, ami földi. A keresztények egyetlen ereje az ellenséges támadással szemben a hit volt, oly erő, mely az ellenfélre a leggyőzedelmesebben és legerősebben akkor hatott, amikor külsőleg legyőzetett.

A keresztények elleni eljárást legelőször Trajánus császár szabályozta (112). A keresztényeket nem hivatalból, hanem csak feljelentés alapján szabad üldözni és elítélni. Ez az elv fennállott egészen a harmadik század derekáig. Marcus Aureliusnak (176 vagy 177) egy rendelete is van, mely szerint hivatalos eljárásnak csak akkor van helye, ha a keresztény vallás nyilvános zendülésekre ad alkalmat. De Trajánus türelme még messzebb ment; szerinte a megvádolt keresztény, ha a császár képe előtt áldozott, büntetlen, ha nem áldozott, halálos büntetés éri. E látszólagos kiméletben számítás és kegyetlenség rejlett. Ha a keresztény a császár képe előtt áldozott, e cselekedetével lemondott a kereszténységről és megmenekült a halálbüntetéstől. Minő kisértés. Hányan estek ennek áldozatul! Plinius, a helytartó (Bithyniában és Pontusban), aki kérdésével adott alkalmat Trajánus e rendeletére, meg volt róla győződve, hogy a kereszténység már-már végét járja. A keresztény, ha nem áldozott, halálos bűnt követ el. Formálisan nem kereszténysége, nem a vád előtti magatartása folytán, hanem ama felségsértés folytán, amelyet a vád után követett el, avval, hogy vonakodott áldozni.

A keresztény per annyiban különbözött minden más büntető pertől, hogy a vádlottat bűnössé igyekszik tenni, amikor ez vonakodik az áldozattól, melyet követeltek tőle. Minő kegyetlenség! A vádlott keresztényt, mint olyant, a felségsértés gyanúja sujtotta. A pert ellene oly módon vitték, hogy felségsértést el kellett követnie, ha megmarad keresztény hite mellett. Valóságban nem bűnt (megtörtént bűncselekményt) üldözött az államhatalom, hanem csak egy érzést, a keresztény hitet, azt a hitet, mely minden földi hatalomnak, az államhatalomnak, imádását is megtagadta. A keresztény pernek amaz alakjából, melyet Trajánus szabályozott, kétségtelenül kitűnik, hogy a pogány állam azzal a követeléssel, hogy ő a legfelsőbb erkölcsi ítélőszék, megindította a harcot a kereszténység ellen.

6. §.

A döntő küzdelem.

A község azonban nőtt, mindegyre nőtt. A második század második felében a kereszténység a népéletnek egy a birodalomban mindenütt észrevehető alkatrésze volt. A harmadik század közepe táján a pogányság érezte, hogy nagy veszély fenyegeti. A keresztény községnek Rómában — bizonyára a legnagyobb az összes keresztény községek közt — ebben az időben már legalább húszezer tagja volt. Sőt időközben kifejlődött egyházalkotmánya folytán (10. §.) a keresztény község oly társadalmi hatalommá lett, mely egyenrangú volt az állammal. Most elérkezett az ellenállás ideje, ha tovább

fenn akarták tartani a régi néphagyományt és az államrendszert.

Ebben az időben (a harmadik század közepén) kezdődnek tehát a birodalom egész területén a rendszeres keresztényüldözések; a pogány államhatalom tervszerű és minden eszközt felhasználó támadásai az egyház ellen. Decius császár (249—251) volt az első, aki az általános keresztényüldözést elrendelte. Hivatalból (tehát be nem várva a feljelentést) kellett a hatóságoknak az egész országban az összes keresztények ellen fellépni és őket az áldozásra kényszeríteni. Borzasztó idők következtek, megszámlálhatatlan volt a mártírok sora. Decius halála is csak rövid időre hozott enyhülést. Utóda Gallus uralkodása alatt (251—253) alig két évi béke után, 253-ban, már új rendszabályokat alkalmaztak a keresztények ellen. Mindenekelőtt Valerianus volt az, ki folytatta Decius művét (257); elrendelte (258-ban), hogy az összes püspökök, papok, diaconusok, továbbá az összes keresztény szenátorok és bírák, amennyiben nem tagadják meg hitüket, kivégeztessenek. A támadásban már bizonyos módszer mutatkozott; már nem irányult, mint Decius alatt, a keresztények egész tömege ellen, ami végre is alig lett volna keresztülvihető, hanem meg akarták semmisíteni a község szervezetét és a jobb osztályokból mindenkit, aki hozzá tartozott. A megmaradt alaktalan és műveletlen tömeg, úgy vélték, nem lesz képes fenntartani a kereszténységet. Ez üldözések áldozata lett Carthagóban Cyprianus püspök, Rómában Lőrincz diakonus (a kath. egyház

Szent Lőrincze) és velük együtt sok más. Gallienusnak azonban, ki apjának, Valeriánusnak (260-ban) bekövetkezett halála után egyedül uralkodott, legelső rendszabályai között ott találjuk az üldözési rendeletek megszüntetését (260—261). Nem mintha ő a keresztény vallást törvényesen elismerte és megtúrte volna. Alatta és utódai alatt is a keresztény hitvallást halálbüntetés sújtotta és ezt végre is hajtják, ha hivatalosan megállapítható a császári szobor imadásának megtagadása (pl. a keresztény katonák részéről). De a hatóságokhoz intézett utasítást, hogy kutassák fel a keresztény vallásúakat és keresztényper útján állapíttassék meg az imadás megtagadása, visszavonták. A tényleges türelem állapota volt ez (egy-egy halálos ítélet végrehajtása mellett). Negyven évig tartó szünet állott be. Szélszend a vihar előtt. Diocletianus alatt (284—305) a római birodalom még egyszer szembeszállt gyűlölt ellenfelével, hogy újra helyreállítsa az állam régi egyeduralmának régi dicsőségét. Ennél keményebb üldözést az egyház eddig nem tapasztalt. Élet-halál küzdelem volt.

Diocletianust még uralkodásának vége felé, miután tizennyolc éven át a keresztények békéjét nem zavarta, veje, Galerius cæsar, aki bátor, szigorú, de műveletlen katona és vakbuzgó kereszténygyűlölő volt, birta rá az egyház megtámadására.

A császár székhelye Nicomædia volt. A nicomediái keresztény templom lerombolása (303. febr. 23-án) adta meg a jelt a támadásra. Másnap megjelent a császári rendelet. Az összes tiszteket a hadseregből, az összes keresztény tiszt-

viselőket hivatalukból elbocsátották. Az összes keresztény templomokat le kellett rombolni, a keresztények összes szent könyveit átszolgáltatni és elégetni. Ezt követte nyomban egy második rendelet, mely szerint börtönre kellett vetni a klerikusokat mind, hogy áldozásra kényszeríthessék őket. Egy harmadik rendelet (304-ben) megparancsolta — még mindig halálbüntetés terhe mellett — az összes keresztényeknek az áldozást. A legtüzetesebb rendszabályok gondoskodtak az intézkedések megvalósításáról. De vajon lehetséges volt-e? Gyógyíthatatlan betegségtől gyötörve, Diocletianus lemondott a császári koronáról (305). Galerius (306 óta a birodalom első augustus-a) most már kénye-kedve szerint rendelkezhetett keleti birodalmában. E pillanatban veszi kezdetét a valóban vérengző, okatlan és megfontolatlan keresztényüldözés a keleten. Esztelen mézszárlás kezdődik. Minden eszközt felhasználnak, hogy áldozásra kényszerítsék a keresztényeket. Még a piacon árult élelmiszereket is megfecskenézik áldozati borral, hogy a keresztények ily módon áldozókká legyenek. Óriási izgalom vonult át a birodalmon. Itt-ott bizonyára tényleges ellenállás sem hiányzott. Végre négy hosszú, nyomasztó és borzalmas esztendő után (306—310), a súlyosan beteg Galerius belátta, hogy meg kell kezdenie a visszavonulást. Halálos ágyán 311 ápr. 30-án a maga és császártársai nevében egy általános türelmi rendeletet adott ki. El kellett ismernie, hogy a győzelem a keresztényeké. E megkezdett művet Konstantinus a kereszténybarát Constantius Chlorus (ki nyugaton mint cæsar uralkodott)

fia, fejezte be. Miután a kereszt jelében Olaszországot a bitorló Maxentiustól elragadta, kiadta 312-ben (Rómában, az őt uraló nyugat-római birodalomnak) és 313-ban (társcsászárával Liciniussal együtt Milanóban, mindkét birodalomra szóló) híres türelmi rendeleteit. A kereszténység egyenjogú lett a pogánysággal. Mindenkinek szabadságában állott «kedve szerint választani és imádni az Istent». A római birodalom egész területén megadatott a keresztényeknek istentiszteletük szabadsága. A zord idők véget értek. Az egyház szabadon lélegzett. A sötét éjszakát verőfényes napfény követte.

7. §.

Az egyház és győzelme.

Vajjon minek köszönhette az egyház a győzelmét? Talán követői álhatatosságának és hősiességének? Épen nem! Már Plinius helytartó idejében, a második század kezdetén, majd a deciusi és még inkább a diocletianusi üldözések alatt tömegesen hagyták el a keresztények hitüket. Hamis képet alkot magának, aki az első három század keresztényeit mind a vértanúk példája szerint képzei el, akiknek emlékét joggal dicsőítette az egyház. A keresztények nagy tömege abban az időben, úgy mint mindenkor, gyáva volt és kishitű, lanyha hite bevallásában az emberek előtt és képtelen az ellenállásra a veszélyben. Az üldözés napjaiban hányan lettek hitehagyók, hogy megmentsek vagyonukat, állásukat és életüket? A község immár naggyá lett. Amint tagjainak száma nőtt, úgy csökkent

belső ereje. Az egyház már nem várta közvetlen közelben a világ végét. Elrendezkedett ebben a világban és sokat sajátított el abból, ami e világból való volt. Kapui feltárultak és a népsokasággal a keresztény községbe akadálytalanul bevonult minden, ami az emberi természetben nemtelen és gyarló. A község tagjainak kölcsönös viszonya egymáshoz az első időben, amikor még csak szűk kör fűzte őket testvériesen egymáshoz, természetesen más volt, mint később, amikor már a fél város vette volt fel a keresztény hitet. A tevékeny testvéri szeretet eltűnt. Gyakorlását a község előljáróira és a papokra bízta. Az egyházi fegyelem a község tagjai között mindinkább lazább és elnézőbb lett. Kettős erkölcs lett uralkodóvá: az egyik a papok számára, kiktől még a keresztény élet teljes erélyét követelték meg és a másik a laikusok számára, kiknél nagyjában elég volt, ha durvább kihágásoktól tartózkodtak. Már a második század közepétől látjuk, hogy az egyház feltartóztatlanul az elvilágiasodás felé halad; oly fejlődés ez, amely elkerülhetetlen volt, ha az egyház be akarta tölteni azt a magas hivatását, hogy befogadja magába a világot. A világ sokat vett át a kereszténység szelleméből, de a kereszténység is a világ szelleméből. Ha a harmadik században a hívők tömegét nézzük, sőt még azokat is, kik a hívők legjobbjai közül voltak, mint pl. egy Cyprianus, ki vértanúhalált halt és kiben az egyház nem ok nélkül egyik szentjét tiszteli, egyéniségének igazi püspöki ereje ellenére, mennyi csupán névleges kereszténységet, mennyi hazugságot és

gyűlöletet, mennyi ellenségeskedést és mennyi irigységet és becsvágyat és mennyi világi telhetlenséget látunk. Már a második század közepe felé egy római keresztény lelki szeme előtt az egyház képen csupa ránc, csupa folt és csupa gyengeség volt. És csakugyan így is volt. Eltűnt az első vértanúk szelleme és Decius és Diocletianus állama, amikor megsemmisíteni készült a kereszténységet, már egy megvénült elvilágiasodott és eszményeitől elszakadt egyházzal áll szemben. Innen eredt a sok hittagadó, innen a szörnyű pusztulás, amelyet különösen az utolsó üldözések okoztak az egyháznak.

És az egyház mégis legyőzhetetlen volt.

Ez épen a csodálatos és a kereszténység legnagyobb sikere, hogy nemcsak megsemmisíteni nem lehetett, de még övé lett a győzelem, annak ellenére, hogy követői valóban siralmas módon képviselték. Annyi megtagadás, annyi gyengeség és bűn sem törhették meg a kereszténység elpusztíthatatlan erejét. A kereszténység világi alakot öltött ugyan, de mégis az a kovász lett, amelytől az egész világ megkelt. Hozzá tartozóinak egy nagy része elárulta és mégis megmaradt benne a szellem, mely bűn és tévedés ellenére a kiválasztottak kis csapatában elég erős volt arra, hogy a világot legyőzze, sőt hogy a vértanúság példájával a lanyhák, ingadozók és csüggedők sorában is felkeltse az ellenállás erejét. A kereszténység nem volt többé az az ismeretlen vallás, melyről (mint az első és második században) a legundokabb és leghazugabb híreszteléseket terjesztették és elhitték. A kereszténység szelleme láthatóvá lett és hívei

főle terjesztette oltalmazó szárnyait. A pogányság széles körében a keresztények igaz istene egy, a régi kultuszok romjaiból hatalmasan kiemelkedő monoteisztikus vággal találkozott. És ilyképen, amikor a harmadik században az államhatalom megindította az egyház elleni harcot, már nem látta maga mellett küzdeni a nép régi, féktelen gyűlöletét a kereszténység ellen. Számtalan keresztény pogány házakban talált oltalmat és menedéket és Nyugaton alig lehetett szó a Diocletianus- és Galerianus-féle üldözési rendelet végrehajtásáról. Az államhatalommal most már szemben állott az egykorúak közül a legjobbak meggyőződése, szemben állott az a hatalom, amellyel a kereszténység mihelyt csak igazán látják, még a kívülállókra is hat; és ez a szellemi erő jutott kifejezésre, ez fejtette ki teljes erejét, bármilyen gyarlók voltak is követői. Minden árnyékon és sötétségen át, melyet a keresztény egyház történetében észlelünk, mindenkor diadalmasan tört keresztül a világító nap erejével széttépve a felhőket, hol itt, hol ott sugaraival tündökölve az igazi kereszténység elpusztíthatatlan fényessége. Így volt ez akkor is. Az egyház nem a keresztények által diadalmaskodott, hanem a keresztények ellenére az Evangélium hatalmával.

MÁSODIK SZAKASZ.

Belső fejlődés.

8. §,

A zsidókereszténység.

Az üldözés, mely kívülről támadott, a legkisebb veszély volt az egyházra nézve. Sokkal végzetesebb volt, hogy ugyanazok a hatalmak, melyek ellen a kereszténységnek küzdenie kellett behatoltak a községekbe és azon voltak, hogy a kereszténység hitét és vele együtt léteének erejét megrontsák.

Első sorban a farizeizmus, majd a pogányság.

Az ifjú községekben gyorsan volt észlelhető a farizeus befolyás. Nem minden farizeus, amidőn keresztény lett, élte át azt a belső fejlődést, mely Pál apostolt oly gyökeresen átváltoztatta. Ilyképen a farizeusi irány indult meg a községben (az úgynevezett zsidókereszténység), amelynek célja a kereszténység zsidósítása volt. A farizeus keresztények hitték, hogy a keresztrefeszített Jézus a Messiás volt, de azt állították, hogy a Krisztusban való üdvösség csak a zsidók számára jött el. Tanításuk szerint csak az lehetett keresztény, aki előbb zsidóvá lett (circumcisio által), akit a teljes zsidó törvény kötelez. Ez a kereszténység a zsidóságnak csak új alakja volt és a világvallás itt megint tisztán nemzeti vallássá lett.

Mily szembetűnő módon ellenkezett ez a zsidókereszténység az Úr szavaival, ki több ízben hívta volt a pogányokat ép úgy, mint a zsidókat, hogy közvetlen részesei legyenek az Ő

országának!* Ép ily nyilvánvaló volt, hogy ez a zsidókereszténység az első község kereszténységével is ellentétben állott. Vajjon mi egyéb szította a farizeusok gyűlöletét az első község ellen, mint az a körülmény, hogy az ős-kereszténység a templomi szolgálat megszüntetését és Mózes törvényeinek megváltoztatását hirdette? (Ap. csel. 6, 14). Vajjon mi egyéb gerjesztette Sault is szent haragra a keresztények ellen, mint buzgósága az «atyák törvényeiért»? (Gal. 1, 14.) És nem volt-e már, mint a legelső idők missziójának eredménye, egy nagy pogány keresztény község Antiochiában, mely elfogadta a kereszténységet circumcisio és zsidótörvény nélkül? (Ap. csel. 11, 20; 15, 1.)?

Korántsem volt Pál apostol az első, aki a pogánykereszténységet megteremtette. Ő csak megvédte a pogánykereszténységet, mely már ő előtte is megvolt és amelynek ő nyitott új tágasabb utakat. Az ő küzdelme nem irányult az ősapostolok ellen, sőt ezek testvéri elismeréssel nyujtották feléje jobbjukat (Gal. 2, 9) — hanem azok ellen, akik «hamis testvérek» voltak, akik «behatoltak» és «belopództak», szóval, akik a község egy fiatalabb elemét alkották (Gal. 2, 4.). Miként a víz átveszi a talaj színét, melyen végig foly, úgy a kereszténység is önkéntelenül átvett ama nép színéből, melyet térítőleg magába fogadott. És az első nép, amelyre a kereszténység hatott, sőt az, amelyből kiindult, a zsidóság volt. Magától értetődik tehát, hogy viszont a zsidóság is befolyással volt a kereszténységre. E befolyásokból kelet-

* V. ö. pl. Máté 21, 43; Luk. 13, 29, 30. s. i. t.

kezett a szűkkeblű zsidókereszténység, mely már az első kereszténységben egy másnemű alakulat volt. Oly hatalmas volt, hogy még az ősapostolokat is bizonyos fokig megingathatta. Segítségére jött ebben a nemzeti zsidóság minden természetes ösztöne. Mindamellet Péter és János apostolok és maga Jakab, az Úr testvére, ki szigorúan ragaszkodott a törvényekhez, odanyújtották Pálnak a közösség jobbját és elismerték az evangéliumot, amelyet, ő menten a törvényteherből, a pogányoknak hirdetett. Arra nézve, hogy vajjon a megtért zsidóra később is kötelező marad-e a zsidó törvény, a nézetek eltértek. Jakab szerint a törvény kötelező, míg Péter apostol, legalább egy darabig habozott. (Gal. 2, 11, 12.) A tagadó válasz az első kereszténység lényegében volt és ezért az övé lett a győzelem az egyházban. A közösség kézzadásánál Pál apostol és az apostolok közt szerződés jött létre: Pál apostol a pogányoknak, az ősapostolok a zsidóknak hirdetik az evangéliumot. (Gal. 2, 9.) A térítés területének felosztása arra utal, hogy a zsidó törvény érvényessége körül a zsidókereszténységben ellentétes meggyőződések voltak. Mindamellet ez ellentétek a vezető körökben még sem lehettek tartósak. A későbbi egyháztörténetben nem találkozunk már területi felosztással. Ellenkezőleg: valószínű, hogy Rómában Pál apostol mellett Péter apostol is működött. Sőt még a korinthusi községben, mely Pál alapítása volt, fellépett Péter is (I. Kor. 1, 12.), míg másrészt János apostol a Pált követő kisázsiai községekkel, különösen az efezusival közeli viszonyba került. (János kiny.

2. 3.). Számos eltérés ellenére, amelyek pl. a korinthusi községben még Pál apostol idejében nem kevesebb, mint négy különböző pártot alkottak (I. Kor. 1, 12.) már kezdettől fogva egységes mozgalom hatalmas áramlata vonul végig az egyházon. Mihelyt az első század végétől a hagyomány tanúságai szerint nemcsak egyes kimagasló személyeknek, hanem az egész községnek életét megismerhetjük, olyan kereszténységet látunk magunk előtt, amely széles mozgalmával az egész egyház felett uralkodik, zsidó törvénytől mentes és szabad, mely azonban még sem viselte magán a Pál-féle kereszténység sajátos vonásait, világos jeléül annak, hogy azt nem Pál apostol személye teremtette. Az a véletlen tény, hogy a legkorábbi időkből leginkább csak Pál apostol levelei maradtak meg, könnyen arra vezet bennünket, hogy tévesen túlbecsüljük az ellentétek jelentőségét, melyekkel épen neki kellett megküzdenie. Az egyháztörténet megmutatja, hogy az uralkodó hatalom a kereszténységben sem a zsidókereszténység, sem a Pál-féle egyéni jellegű pogánykereszténység nem volt. Ezek olyan ellentétek voltak, amelyekkel egyebek mellett az egyházban találkozunk. Bármilyen hatalmas eszköznek bizonyult is az Úr kezében Pál apostol: a mi kereszténységünket, a mi felszabadulásunkat a szolgálai törvénytisztelettől és főképen a kereszténységnek, mint világvallásnak győzelmes fennállását, hogy viszonyunkat Istenhez megváltoztatva, Isten szolgálóiból Isten gyermekeivé legyünk, — ezt nem neki, nem az apostolnak, de egy nálánál nagyobbak köszönhetjük, a mi

Urunknak, Krisztusnak az ember fiának, aki egyszersmind Isten fia is.

9. §.

Pogánykereszténység.

A kereszténység Palesztinából indult ki, hogy meghódítsa a görög-római világot. Ha eleinte a nemzeti zsidóság befolyása volt érezhető az egyházon, később a pogány világfelfogás életerejének kellett reá hatással lennie. A második században a kereszténység mindenüve elterjed pogány földön. Ekkor jelentkezik nagy erővel a gnoszticizmus, mely ép úgy feltünteti a kereszténység hatását a pogányságra, mint a pogányság hatását a kereszténységre.

A pogány vallás ősrégi természeti vallásból fejlődött. A népek költői képzelete az eget, a földet és az ezekben rejlő erőket mind átváltoztatta élő isteni alakokra, kikben az ember a természetet és egyúttal saját eszményét imádta. Történeti eredetének emléke azonban soha sem veszett ki teljesen a pogányságból. Megőrizte azt a misztériumokban. Kiválasztottak körében ragaszkodtak a komor és derűs természeti hatalmak ősrégi szent kultuszának emlékéhez, míg a tömegnek a könnyen felfogható ember-istenek imádatát engedték át. Itt megőrizhették mély erkölcsi gondolatok egész sorát, melyek a nép vallásában csak képes kifejezést nyerhettek. A misztériumok bölcseségével szemben a népvallás puszta allegóriának látszott. A beavatottak magát a fátyolozatlan igazságot láthatták meg, a tömeg azonban csak ruhájának szegélyét.

A második században a különböző misztériumok a pogányságból bevonultak a kereszténységbe. Ez a gnoszticizmus. Gnózis annyi, mint: megismerés. A gnoszticizmus követőinek azt ígérte, hogy megismerik, ami a kereszténységben a való igazság. Kereste a titkot (mysterium), mely ép úgy a keresztény, mint a pogány néphitben rejlik. E felfogás lényegesen csökkenti az ellentétet a kereszténység és a pogány vallások között. A kereszténységben is az igazság a tények mögött keresendő, melyekkel a közönséges hit megelégszik. És a gnosztikusnak ezt az igazságot filozófiája fogja megadni, mely az ősrégi természeti vallás emléke, a pogány mitológia és a keresztény vallásismeretek vegyülete. Az alaphang, mely a legkiválóbb gnosztikus rendszereken átvonul, a szellem és anyag ellentétének filozófiai eszméje és az őspogány természetvallásnak gondolata a világosság és sötétség ellentétéről. Isten a világosság istene; belőle leszálló fokozatokban a világosság szellemeinek (eonok) egész serege származik. Vele szemben áll az anyag, a káosz, a sötétség alantas szellemeivel. A világot az anyagból teremtette egy ilyen alantas szellem, valamely istentelen lény, egy *demiurgosz*. Ez az oka a világ sok tökéletlenségének és a gonosznak, melynek székhelye az anyag. A gnoszticizmus megelőzte a modern pesszimizmust: az így teremtett világ a legrosszabb volt. Krisztus ellenben a világosság eonja, ki anyagot öltve, legyőzi a sötétség országát. A gnoszticizmusban látjuk a római császárság monoteisztikus irányú filozófiájának első nagy-szerű kísérletét, hogy gyakorlatilag meghódítsa az akkori világot. Kifejezésre juttatja, hogy a

művelt osztályok kinyilatkoztatásnak és egyben megváltásnak szükségét érezték, — hogy az egy és legmagasabb Isten után vágyakoztak. Egyszermind kimutatja azt a nagyhatalmi állást, melyet a kereszténység már a második században a római birodalom szellemi életében elfoglalt. A filozófusok az első helyet jelölték ki a kereszténység számára, hogy amaz üdvözítő tények segítségével, amelyeket a keresztény közösség hitt, hirdetett és védelmezett, elérjék azt, mit mindenekfölött elérni óhajtottak: a bizonyosságot, hogy van Isten, hogy valóban van és hogy a mulandóság e tökéletlen országa fölött, ott van egy magasabb ország telve étellel és üdvösséggel, melyet a «szellemember» (pneumatikus) megszerezhet, hogy ha a «megismerés» (gnózis) erejénél fogva felszabadul az anyag sötét hatalmai alól. A gnoszticizmusnak azonban a keresztény hit csak eszköz volt, mellyel a filozófiai vallás igazságáról óhajtott meggyőződni. E célból a történelmi tényeket, melyeken a keresztény vallás alapul, allegóriának kellett feltüntetni és abban a pillanatban, amikor a történetet pusztá szimbolumnak vették, viszont menthetetlenül elveszett a meggyőző erő, amely a valóságban, mint olyanban rejlik. A gnoszticizmus filozófia volt, bár kapcsolatban a kereszténységgel, s így elkerülhetetlenül osztoznia kellett minden filozófia sorsában, hogy mindennek ellenére kétségben és bizonytalanságban végződjek.

Így lett a gnoszticizmus bizonyos tekintetben a második század racionalizmusa. A kereszténység helyébe egy (állítólag) ésszel könnyeb-

ben felfogható filozófiai vallást ültetett, mely (állítólag) a világ kapcsolatának és erőinek megismerésén, valósággal azonban a pogányság hagyományain, a régi filozófia eszméin és az ég s a föld őspogány imádatán alapult. A gnosztikusok istene «az örvény», «a hallgatás», «a nem létező», a megfoghatlan és megközelíthetlen. A kereszténység élő Istenét visszaváltoztatták a filozófusok és a misztériumok ismeretlen istenére.

Az egyház megérezte, hogy minden közeledés ellenére itt alapjában véve, határozott ellenséges hatalom dolgozott. Az egyház ereje — ennek teljes tudatában volt — épen abban rejlett, hogy az ő hite nem volt filozófiai és hogy tartalmát nem lehetett észszerű fogalmakra, okoskodásokra átváltoztatni, hogy egyes keresztények erkölcsi élete, mely őket filozófusoknak tüntette fel, nem filozófiai eszmék megösmerésén, hanem azon nyugodott, hogy átélték az isteni szeretetet, mely Krisztusban valóságban és igazán megjelent.

Ámde, a gnoszticizmusban, az ókor legerősebb nagyhatalma, a filozófia lépett fel az egyház ellen. Ha még hozzá vesszük, hogy a gnoszticizmus a nagy tömeget titokzatos szokásokkal és szertartásokkal és az egész pogány világot ősidőkből átszármazott misztériumok ingerével és azzal az igérettel tartotta fogva, hogy úgy az elmét, mint a kedélyt kielégíti, hogy összhangzást teremt hagyományos nézetekkel, míg a jobb érzelműeket szigorú erkölcsösségével elégítette ki (melyet a legtöbb gnosztikus rendszer megkíván): megértjük a veszélyt, mely az egyházat ez oldalról fenyegette. Az egész máso-

dik és még a harmadik századot is az egyház és a gnoszticizmus közötti harc tölti be. Az egyház által hirdetett üdvözítő tényeknek egyszerű igazságát kellett megmenteni az allegorizáló pogány spekuláció következményeitől. A gnoszticizmus a békekötés, melyet a második század műveltsége felajánlott a kereszténységnek. Ha a kereszténység elfogadja, úgy a második század műveltségével együtt maga is szertehull. E békekötéstől meg kellett az egyházat óvni. Az egyház győzedelmeskedett nehéz, belső küzdelem után. Az összeütközés jelentőségét a következményekből ítélhetjük meg, amelyek az egyházban beállottak. Ebben a gnoszticizmus ellen vivott küzdelemben végérvényesen megállapították az új testamentum k á n o n á t, azaz ama könyvek számát, melyeket az egyház a keresztény igazság legfőbb hitelű tanúságainak ismer el (szemben a gnosztikus tévtanokkal); ebben a küzdelemben alakult ki a keresztény teológia és egyszersmind a jövő egyház alkotmánya. Az egyház győzött mind a pogány állammal, mind a még sokkal veszedelmesebb ellenféllel, a pogány filozófiával és a misztériumok tanával szemben is, de e küzdelem az egyházat is megváltoztatta. A kereszténység, küzdelmében a gnoszticizmussal, átváltozott az első időszak őskereszténységéből a későbbi idők katholicizmusává.

10. §.

Az egyházalkotmány és a katholicizmus.

Krisztus összes követőinek egységéből, mint egy nagy szövetkezetből, indult ki az egyház fejlődése és alkotmánya. Az összes keresztények e közösségét egyháznak nevezzük. A régi kor «ekléziának» azaz Isten népének nevezi. A kereszténység Izrael népe, az új szövetség Istenének kiválasztott népe. Isten e népének ígértetett meg, Krisztusnak és vele együtt, Istennek jelenléte e nép körében. Az ekléziában minden egyes keresztény a teljes közösséget élvezi Krisztussal (Istennel) és ezzel együtt az isteni, (szellemi), kegyelemadományok teljességét. Minden keresztény tagja a kereszténységnek, az ekléziának, az egyháznak. Innen ered a kérdés: hol van az eklézia?

Az apostoli korszak a kérdésre így válaszol: ahol ketten, vagy hárman Krisztus nevében egybegyűlnek, ott van az eklézia (az egyház). Mert Krisztus azt mondta: ahol ketten vagy hárman egybegyűlnek az én nevemben, ott vagyok ő közöttük. (Máté 18, 20.) Az Úr feltámadott! Élni fog örökkön örökké! Ez a kereszténység győzedelmes hite. Az Úr hívei között van mindenütt való isteni jelenlétével; ő az, aki van, aki volt és aki eljövend, ő a Mindenható. Ezért ott van ő, ott él, ott működik mindenütt, ahol ketten vagy hárman egybegyűltek az ő nevében. Ahol Krisztus van, ott van az egyház. A hívők minden gyülekezetében az egyház jelen van, cselekszik. Ahol akár csak ketten vagy hárman egybegyülekeznek

Krisztus nevében, ott van közöttük az Úr Krisztus és ennél fogva bennük és köztük hat összes kegyelemadományával a kereszténység. Nincsen szükség emberi papságra. A hívők minden gyülekezetében megvan az igazi keresztség, az igazi Úrvacsora és a teljes közösség Krisztussal, az egyetlen főpappal és hívóinek közvetítőjével. Még kevésbé van szükség jogi alkotmányra. Sőt minden jogi alkotmány ki van zárva!

Semmiképen sem rejlik az egyház (kereszténység) lényegében, hogy pápával, püspökkel, egyháztanáccsal és főfelügyelővel az állam példájára jogilag szervezkedjék. Ellenkezőleg! Ha a hívők minden gyülekezete maga az egyház (a kereszténység, az egész kereszténység Krisztussal, aki a kereszténység feje), úgy egy gyülekezet sem gyakorolhat jogi hatalmat más gyülekezeten. És ha egyedül Krisztus a kereszténységnek (az egyháznak, Krisztus testének) a feje, úgy nincsen ember, ki magát az egyház fejévé tehesse. A világi urak uralkodnak és erőszakot gyakorolnak. «De nem úgy leszen ti köztetek». (Máté 20, 26.) Isten (Krisztus) egyedül a tőle eredt kegyelemadományai (kharizmak) által kormányozza és tagolja a kereszténységet. Egyiknek jut a tanítás adománya, a másiknak a magyarázat adománya, ismét másnak a könyörületesség adománya s így tovább. A tanítás adományával együtt jár a kormányzaté. Isten szavával, melyet a tanító hirdet, nem pedig ember szavával kormányoztassék Isten népe (eklézsia) és az eklézsia a tanító szavát csak akkor kövesse, ha felismeri benne

Isten igéjét. Így ápolták és kormányozták az Igével az apostolok a kereszténységet. Az apostolok mellett mások, «próféták» és «tanítók», voltak hatalmas szavúak, kiket Isten támasztott a kereszténységben. (I. Kor. 12, 28.) Az apostolok nem gyakoroltak pápai hatalmat. Az ő hatalmuk egyedül Isten igéje volt, melyet a község elfogadott, mert az igében felismerte Isten szavát. Épen úgy «a proféták» és a «tanítók». Kormányuk kizárólagosan szellemi és tényleges volt, nem alapult semmilyen jogi hatalmon. Hol is lehetett volna jog, mely az ő szavukból isteni igét csinálhattott volna! Apostolok, proféták és tanítókon kívül még mások is hirdethették az igét. «Valamikor egybegyűltök, mindenki hoz magával valamit, zsoltárt, tanítást, kinyilatkoztatást, magyarázatot». (I. kor. 14, 26.) Mindenki a maga módjára, él Isten igéje és felépülhet rajta a község, ha nem is adatott meg mindegyiknek az apostol, próféta vagy tanító különös adománya a tanításra. Ezért él a hívők minden gyülekezetében Isten igéje: nem szorul ez külön hivatalos képviselőre. Mindannyian az ige született szolgálói és azok is legyenek! Mindnyájan a bennük élő szentlélek erejénél fogva, annak a kulshatalomnak, kormányzó hatalomnak viselői, amely Isten házában Isten igéjének adatott. Mindnyájan papok és királyok! (János kiny. 1, 6.)

Hogy lehet ilyen feltevések mellett még csak elképzelni is jogi kormányzatot az egyházban (Isten népében) és egy jogi papságot és királyságot, amely a többieket papi és királyi méltóságuktól megfosztja? Az eklézsia, Istennek

népe, egy szellemi népet jelent; az ország, mely az eklézsiában fennáll, szellemi ország, a kereszténység nem állam-, vagy egyesületalkotó, hanem tisztán szellemi hatalom. Egy jogilag szervezett eklézsia mindenhol nem állhat fenn.

És mégis: az egyházjog létrejött! Hogyan?

Igen közelfekvő oknál fogva: a természetes ember a kereszténységnek született ellensége. Mily véghetetlen természetünkben a vágyakozás a megváltás után Krisztus által, a békefejedelem és Immanuel által és mégis mily ellenszegülés! Minden szavára hogy megnyilik előtte a szivünk, a lélek napsugara előtt de mégis mennyire retteg a teljes odaadástól ez a csüggedt, szegény, a világ miatt beteg szív. A természetes ember a kar törvény alatt állani. Ellene szegül az evangéliumi szabadságnak. Teljes erejével törvényes és tételes vallást kíván. Törvénszabta istentiszteletet kíván, melynek teljesítésében kötelessége Isten iránt kimerül, hogy többi ideje felszabaduljon a világi szolgálatra, hogy szabaduljon az «észszerű istentisztelettől», amelyben egész életét Istennek áldozza. Törvényes egyházat kíván, Krisztusnak a természetes ember szemével látható országát, Istennek olyan templomát, mely földi aranyból és drágakőből épült, amely külső szentségekkel, ősi hagyományos szokásokkal, ünnepi ruhákkal, hangulatos szertartásokkal fogvatartja szivünket; mindenekfelett megkíván egy, hatalmas benyomást keltő, döntő tekintélyű, az érzékeket rabul ejtő, világra szóló, csodálatos,

messzeterjedő formákban felfelé törekvő alkotmányt. Ennek zárókövéül törvényes tant kíván, amely minden kétséget kizáró felvilágosítást ad az isteni titkokról s betű szerinti alakban minden kérdésre választ ad. Krisztus a tengeren jár. Az ember kövesse őt. Oh jaj, elmerül! Szemmel látható sziklát kíván, a látható egyházat, Istennek látható igéjét, mindent annyira láthatóan, hogy kézzel fogható legyen. A természetes embernek ez ösztöneiből, vágyakozásából az Evangélium után és egyszersmind csüggedéséből az Evangélium miatt, született a katholicizmus. Az óriási hatalom, melyet a katholicizmus az értelmetlen tömegekre gyakorol, épen abban rejlik, hogy ezt az ösztönt elégíti ki. A természetes ember született katolikus. A természetes születés Isten szolgálivá tesz bennünket; csak az újjászületés tehet bennünket Isten gyermekeivé.

A természetes embernek egy törvényesen alkotmány szerű katholizált egyház után való hatalmas vágyakozásából származott az egyházjog.

E fejlődés kiinduló pontja, mely a pápaság világhatalmát, Krisztus egyházának elvilágiasodását okozta, bámulatos módon az Úrvacsorának (eukharisztia) szertartása volt. A hívők eukharisztikus gyülekezete volt az egyetlen, mely pozitív külső formákat rótt a gyülekezetre. Amint e formákból templomaink stílusa, úgy alakult ki belőlük a leendő egyházalkotmány stílusa is.

Az ünnepi Úrvacsorában megismétlődik Krisztus lakomája tanítványai körében. Krisztus he-

lyett egyik embernek kellett a kenyeret megszegnie, a bort megáldania, a hálaímát elmondania, azaz a gyülekezetet vezetnie. Ez volt az eukharisztikus gyülekezet előljárója. Többet mondunk. Mihelyt a gyülekezet oly nagy lett, hogy mindnyájan nem fértek el az Úrvacsora asztalánál, csakis a község legkiválóbbjai foglaltak helyet az Isten asztalánál (oltár). Ezek a gyülekezet társelőljárói lettek. Szükség volt továbbá szolgálattelévő segédekre, kik a gyülekezet messzebb ülő (vagy álló) tagjainak odanyújtották a szentelt tárgyakat. Az előljárót püspöknek (szó szerint: felügyelő, pásztor) nevezték. A társelőljárókat klérusnak (szó szerint: község, Isten népe, azaz: a községnek kiválasztottjai és képviselői az Úrvacsora asztalánál). A szolgálattelévőket az eukharisztikus gyülekezet diakonusainak (szó szerint: szolgálóknak) nevezték. A klérus, a község kiválasztottjai, rendszeren a «legidősebbek» (presbiter), vagyis a községnek oly idősebb tagjai, akik a tiszta keresztény életről s a szeretet műveiről már bizonyosságot tettek, félkörben ültek a püspök körül, az Úrvacsora asztalánál. Tehát: püspök, presbiter, diakonusok és nép. De e tagoltságnak nem volt jogi természete. Senkinek sem volt joga a püspökségre, a tiszteleti helyekre, a diakonális tevékenységre. Minden egyes esetben az volt az elv, hogy a gyülekezet határoz, kinek milyen állás jut. A püspöki tisztség, mint az igehirdetés hivatala, elvben olyant illetett, kinek tanítói képessége volt. (Apostolok, próféták, vagy tanítók.) De ilyen apostoli tanításra képesített igen kevés volt a kereszténységben; ezért rendszerint egynek a

«idősebbek» közül jutott a püspöki tisztség. A püspöki tisztség is váltakozott. Ezért minden községben többen voltak a «idősebbek közül» kirendelve, vagyis megválasztva a püspöki tisztségre és ezek közül később egy-egy esetre az egyiket bízták meg a püspöki teendőkkal a gyülekezetben. Nem volt tehát egy püspök, de minden valósággal összetartozó községben több püspök volt, (lásd pl. Fil. 1, 1.) annak jeléül, hogy jogszerint még senkié sem lehetett — a többiek kizárásával — a püspöki tisztség. Hogy az eukharisztikus gyülekezet e rendjéből egy jogi alkotmányú eklézsia váljon, csak egy lépés kellett, t. i. a többszörös episkopatust át kellett változtatni, egységes (monarkhikus) vagyis olyan püspökségre, mely csakis egyetlen embert illet meg. Ezzel csak egynek volt joga a püspökségre. Ez a második század elején történt. Megszűnt a bizalom a kharizmák szabad szolgáltatásában. Minél nagyobb lett a gyülekezet, annál erősebben érezték a szabályozott külső rend szükségét. A természetes ember az igazi ige és szentségszolgáltatás törvényes biztosítását kívánta. Kívánta az eklézsia kialakulását, mint olyan országét, mely e világba tartozik. Ehhez hozzájött még az is, hogy gyakran szükségessé vált a községeket megvédeni szédelgőktől, kik «vándorpróféták»-ként szerepeltek, kizsákmányolták őket és a testvérek adakozó tevékenységére hatni tudtak. A közösségi választás jogi jelentőséget nyert. Csak egy egyént választottak meg, kinek ezután már jogi felhatalmazása van az eukharisztia vezetésére és az egyházi cselekmények végre-

hajtására. Ez az egy, ennek következtében, külön értelemben kapta meg a püspöki címet; ő volt már most a községben a püspök, a lelkész, tanító és prédikátor mindenki felett. Csak most, a második században volt alkotmány-szerűen egy római püspök, egy korintusi püspök és így tovább. A község jogi alkotmányformákat öltött. Az «idősek» a községben (presbiterek) alárendeltjei lettek az egy, a község által megválasztott, «püspök»-nek. — Ez az egyetlen püspök — ez a legfontosabb, aki a község választása által, Istentől hivatott, most egyedül jogosult arra, hogy mint az eklézsia szerve, cselekedjék és ennél fogva ő az eklézsia fennállásához és cselekvéséhez, nélkülözhetetlen. A község gyülekezeteiben legelső sorban őt illeti meg a szó (mást csakis az ő engedelmével), őt illeti meg a keresztelezés és az Úrvacsora elvégzése, (mást csakis az ő beleegyezésével). A püspök (vagy az ő megbízott helyettese) nélkül a község nem ünnepelhet Úrvacsorát, nem történhetik felavatás, hivatal-átruházás és semmiféle olyan cselekedet, amelyhez az eklézsia (a kereszténység, az egyház) hatalma szükséges. Ahol püspök van, csakis ott van az eklézsia. Az egyház cselekvői képessége egyedül a püspök birtokában van. Az általános papság apostoli értelemben megszűnt. A püspök alatt szolgálnak a presbiterek, mint segédei és helyettesei és ezáltal, bár korlátoltan, ők is részesülnek a püspök papi jellegében. Az összes hívók általános papságának helyébe egy papirend külön papsága lép (a püspök és a presbiterek).

Az egyháznak (eklézsia) most már nincsen a hívők minden gyülekezetében képviselője, hanem csak az olyan gyülekezetben, melyben püspök van és presbitérium. Krisztus már nincs mindenütt jelen, ahol ketten vagy hárman gyülekeztek az ő nevében, hanem csakis ott, ahol a püspök van és a presbiterek. A keresztény ember, hogy teljes legyen a Krisztussal való közössége és hogy érvényes legyen a keresztesítés és Úrvacsora elnyerése, most a püspökkel és presbiterekkel való közösségre szorul.

Nemcsak az alkotmányban történt változás, hanem magában a hitben is. A keresztény élet ereje és titka a személyes közösség Krisztussal. E közösséget Krisztussal és Istennel ezentúl már külső formákhoz és feltételekhez kötötték. Ebben rejlik a katholicizmus lényege. A hozzátartozás a külső szervezethez, melynek képviselői a püspök és a presbiterek: ez volt az új törvény, mely minden egyes keresztényre kötelező. Az eklézsia (egyház) Isten népe, már csak ott található, ahol a község hivatali kara, püspök és presbiterek lépnek fel. Az egyház már nem a hívőkkel való közösségen, hanem a hivatalon alapszik, mely ezentúl nélkülözhetlen ahhoz, hogy a község Krisztushoz tartozzék. A kereszténységnek, Krisztus testének (eklézsia) ezek szerint meghatározott jogi, püspöki alkotmánya van és e jogi látható egyházhoz kell tartoznod, ha Krisztusé akarsz lenni (*extra ecclesiam nulla salus!*). Megvan a katolikus egyházfogalom, mely az egyetemes katholicizmus alapja.

Ez az óriási átalakulás az egyháznak a tévtan elleni harcában fejeződött be. Itt voltak a gnosztikusok, kik azt állították, hogy ők hirdetik az egyház számára a tulajdonképeni igazságot. Hol volt a tekintély, mely képes volt megvédeni a valódi igazságot a tévtanokkal szemben? Az új testamentum kánona még bizonytalan és a keresztény teológia még csak alakulófélben volt. Az egyetlen hatalom, mely győzedelmesen szembeszállhatott a gnoszticizmussal, az egyház élő hagyománya volt. De hol volt az igazi egyház? Hiszen a gnosztikusok is az igazi egyház akartak lenni. Az egyetlen segítség csak a községi hivatalhoz való visszatérés lehetett. Csak ott, ahol egy törvényes községi hivatal (püspök) kétségen kívül helyezi a meg nem szakított kapcsolatot az ősidővel, csak ott van (úgy látszott) az egyház és csak ott van az igazi egyházi hagyomány. A püspök (így vélekedtek most) az apostolok utóda. Az apostoloktól kapta a község első püspöke és ettől a hivatalt és tanítást a második és i. t. Ahol a püspök van, ott van az egyház és igazi apostoli hagyománya. A gnosztikus eretnekséget nem érvelés, nem teológiai tudomány, hanem egyedül a községi hivatal természetes tekintélye törte meg. Most már a püspök volt az egyetlen, kinek kharismatikus tehetségét és ezzel együtt isteni rendeltetését a községi választás folytán formálisan elismerték és így minden kétségen kívül helyezték. A régi alakú szabad tanítói hivatalt, mely a gnoszticizmusban a tévtannak szolgálatában állott, a formális, a községtől elismert tanítói hivatal

(püspök) kiszorította. Mint Istentől apostolok módjára a megismerés kegyelem-adományával (charisma veritatis, mondja 180 körül Ireneus) felruházott község-tanító, győzedelmeskedett a püspök a gnosztikus filozófián; és azzal, hogy a püspökség intézménye az egyház hitét megvédte a gnoszticizmus ellen (és egyúttal megváltoztatta), mintegy lovagi szolgálata díjaként nyerte el az egyházat.

A gnoszticizmussal egyidőben még egy ellenféltől kellett a püspöki tisztségnek megszabadulnia: a montanizmustól. A második század közepe felé lépett fel Phrygiában Montanus, keresztény próféta gyanánt, a szentlélek egy új kinyilatkoztatását hirdetve. Az Úr jövendője közel van, Pepuzában, Phrygiában van a «rejtekhely», az új Jeruzsálem színhelye és az egész kereszténység gyülekező helye! A keresztény község egész szervezete értéktelen. Egy «szentek» községét kell létrehozni. Az Úr tiszta és szeplőtlen menyasszonyát! Az egyházzal szemben, mely már háziasan berendezkedett a földi világban, a montanizmus folytán még egyszer fellángol az ókeresztény reménység tüze a világ közeli végére és ezzel kapcsolatban a földiekről való rajongó lemondás. Az új proféciát minden oldalról lelkesedéssel fogadták. Ha e mozgalom győzedelmeskedik, átváltoztatja vala a kereszténységet egy a világtól elfordult ászkétasereggé és megakasztja a térítés hatalmas haladását. A püspöki tisztség volt az, melyet legközvetlenebbül ért e támadás. A montanisták tagadták a püspök kulcs-hatalmát. Egyedül a prófétáé, mint az isteni

kinyilatkoztatás közvetlen szervéé a jog, hogy a halálos bűnbe esetteket, Isten helyett, újra a szentek községébe befogadja és nem a püspöké, aki pusztán hivatalviselő. Az őskeresztény község rendje, mely még nem ismert elsőbbségi tisztet, lépett fel a montanizmusban a püspöki hatalom ellen. De a püspöki alkotmány már túlságosan mély gyökeret vert volt a községek meggyőződéseiben. A püspök papsága, mely az eklézsia szellemi léte és cselekedetei fölötti hatalmára támaszkodott és főképen az eukharisztikus szertartás hatalmára, győzedelmeskedett a montanizmus felett és a vége már a harmadik század elején a püspöki kulshatalom teljes érvényre jutása volt, s így az az elv is győzött, hogy egyedül a püspököt illeti a hatalom, hogy a községben Isten helyett a tanítói tisztet és a kulshatalmat gyakorolja.

Az apostoli községegyház katolikus püspök-egyházzá változott át.

A püspöki alkotmány szolgáltatta azt a fegyverzetet, mellyel az egyház jövő idők viharainak ellenállhatott. Amennyit a keresztény hit tartalmának tisztaságából veszített, annyit nyert külső szervezetének erejére nézve. Kárvallás nélkül nem juthatnak eszmék a valóságba. Az egyház a világ meghódítására készült. Püspöki alkotmánnyal világi módra szervezkedett, a hívők növekvő tömege fölé egy látható és kormányzatra képes fejedelmet rendel és a monarkhikus alkotmányformák erejével alkalmassá teszi az egyházat arra, hogy a tömegmozgalmak ingadozásait igazgató, biráskodó és nevelő munkájával legyőzze. Az egyházalkotmány ép

az által nyert tartós életerőt, hogy a püspök állása nemcsak a hagyomány és törvény, hanem egyuttal az egyház hitének is tárgyát alkotta. Ebben a tételben: csakis a püspök Istentől hivatott tanítója és pásztora a községnek, csakis ahol a püspök van, lehet eklézsia, csakis a közösség a püspökkel adhatja meg a közösséget Krisztussal, e (katholikus) szellemi tartalmában rejlik az erő, mely megteremtette az egyház és a középkori pápaság világuralmát. Az egyház eredeti, igaz apostoli fogalma eltűnt, hogy az egyház külső hatalma jőjjön létre és csak hosszú évszázadok után, amikor a katolikus egyházfogalom világtörténeti küldetése beteljesült, lehetett a német reformáció által újra helyreállítani az eklézsia apostoli fogalmát és a hívők általános papságát, hogy egy immár megférriasodott kereszténység támadjon fel újra, egy megtisztult egyház, melynek hatalma nem külső erőszak, hanem egyedül az isteni igazság ereje.

HARMADIK SZAKASZ.

A birodalmi egyház.

11. §.

Állam és egyház.

313-ban Konstantinus, aki a nagy államférfiú pillantásával megértette kora követelményeit, elismerte és felszabadította az egyházat. Egyuttal visszaadta birtokait és még számos kiváltságban részesítette. A pogányságot

még érintetlenül hagyta. A pogányság üldözése csak utána kezdődött. Sőt ő maga még a pogány kultusz főpapja maradt (pontifex maximus), jóllehet mint *katekhumenosz* (a kereszténység oktatásában részesülve) fölvette a keresztény hitet és halála évében (337) meg is kereszteltette magát. Ekkor a kereszténységgel szemben még igen hatalmas volt a pogányság. Nem csupán azért, mert a birodalom lakosságának nagy többsége, a negyedik század elején, még pogány volt. A pogányság földjén egy új szellemi erő nőtt nagygyá: az (a harmadik századból eredő) újplatonizmus, mely azáltal, hogy új módon értelmezte az őspogány vallás mítoszait, átváltoztatta azt filozófiára, a filozófiát pedig amaz alapvető fontosságnál fogva, melyet a mítoszoknak tulajdonított, vallásra; a pogányságnak miszticizmust és spekulációt egyesítő renaissance-a ez, amely a pogányságnak szélesebb körökben s főképen a műveltek között, új fényt adott. Az újplatonizmus legnagyobb sikere az volt, hogy egy császárt, Julianust, rábirt, hogy a kereszténységtől elfordulva visszatérjen a régi istenekhez. Julianus, a hittagadó (361—363), újra pogánynak vallotta magát és elődjei ideáljaiban hitt. Megkísérelte, hogy a kereszténységgel egy művelt és majdnem keresztény értelemben megújított, az erkölcsöket hirdető és a jótékonyság körül fáradozó pogányságot állítson szembe. A keresztény vallást azonban nem üldözte. Arra szorítkozott, hogy mindennemű hitvallásnak teljes szabadságot biztosítson. A régi istenek kultuszát az utolsó fénysugár aranyozza meg.

Mindhiába. A pogányság belső ereje kialudt. Az újplatonizmus sem volt képes egy igazi vallás életerejét pótolni. A következő császárok alatt a kereszténység, mint elismert államvallás, újra visszanyerte régi helyét. A pogányság ezzel szemben tehetetlen volt. Vértanukat nem támaszthatott. A jövő vallása a kereszténység volt. Az ötödik század folyamán a pogányságból a kultúra eleme kiveszett. A birodalom keresztény lett. Az egyház győzött. Tiltott, üldözött egyesületből hatalmas, uralkodó, az államhatalomtól támogatott birodalmi egyház lett.

Minő diadal! De a diadalban veszély is rejtlett. Nemcsak az, hogy most a szabadsággal, becsülettel és hatalommal együtt kapzsiság és álláshajhászat is bevonult az egyházba. Mindenekelőtt: az állam érvényesítette követelményeit az egyházzal szemben. Ellenségből szövetséges lett. De díjul az uralmat követelte az egyházban. Az antik állam nem szokta meg, hogy más hatalmat tűrjön meg a magáé mellett. A római császárság ragaszkodott hozzá, hogy az imperiummal együtt jár a sacerdotium, a hivatalos kultusz főpapsága. Ami a pogány kultusszal szemben az övé volt, azt hajlandó volt követelni a keresztény egyháztól is. Az állam ellen vívott küzdelemben nőtt nagygyá az egyház; elég erős volt rá, hogy a korlátlan, minden felett uralkodó államhatalommal dacoljon. Az államnak engednie kellett. De most, hogy az egyházat elismerte és kiváltságokkal és gazdagságokkal elhalmozta, annál inkább követelte, hogy ez meghódoljon neki. Így szinte

megesett, hogy a római birodalom barátsága veszélyesebbnek bizonyul az egyházra, mint előbbi ellenzéke és hogy a cézárság ölelése az egyház vallási szellemét megfojtja. Az egyházi törvényhozást, általános zsinatok egybehívását és határozataiknak helybenhagyását, a fontosabb püspöki székek betöltését, a legfelsőbb törvénykezést vallási perekben, a döntő befolyást az egyházat érintő hitvitáknál, — mindezt, szóval a legfelsőbb kormányzatot az egyházban, a római császárság magának követelte, mint oly jogot, mely önként megilleti, és lényegében sikere volt. Az első háromszáz esztendő összes küzdelmei hiábavalók lettek volna, ha most legvégül az egyház is a bizánci császárság vak eszközévé süllyedt volna.

De egy kétségtelen nyereséget mégis kivívott magának az egyház. Most, hogy a birodalom elismerte, képes volt alkotmány-szervezetének egy, az egész birodalomra kiterjedő, egységes, szorosán tagolt, az egyházi élet egyetemén hatalmasan uralkodó alakot adni. Ezek után a katholicizmusnak az egyház alkotmányára irányuló természete teljesen kifejlődhetett. A fő dologban az egyházi alkotmány alakja a birodalom szervezetéhez kapcsolódott. A városi terület (civitas) volt a birodalom legalsóbb közigazgatási egysége; így lett az egyház számára is az alapvető közigazgatási egység. A civitas területe az egyházi alkotmányban, mint püspöki dioecesis mutatkozott. A birodalmi alkotmány szerint a városterület felett a tartomány állott, a tartományi helytartóval. A birodalmi tartomány püspöki dioecesisei ehhez

mérten a metropolita, vagyis a tartományi főváros püspökének főkormányzata alatt egyesültek és belőlük egy «egyházprovincia» lett. Több tartomány a negyedik század óta a birodalom alkotmányában egy birodalmi egyházkerületet alkotott, élén császári helytartóval (vicarius). A negyedik század óta a birodalmi dioecesis is, legalább a görög-keleti egyház részeiben, az egyházi szervezet tagja lesz, t. i. a «patriárka» területe, akinek egy birodalmi dioecesis tartományainak metropolitái vannak alárendelve. Végül az egyetemes birodalom alkotmányának megfelelt az egyetemes egyház alkotmánya, melynek törvényes szerve gyanánt legelőször a birodalmi zsinat, az úgynevezett «ökumeniai zsinat» szerepelt. A világbirodalom egyháza, az egész világ kereszténységének külsőleg látható, szoros egységű impozáns képviselőjét alkotta.

Az elaggott római birodalomnak az utókorra hagyott utolsó nagy öröksége volt, hogy alkotmánya formáit az új erővel feltörekvő egyházra átruházta. Az egyházszervezet alakjában a birodalmi alkotmány túlélte a birodalom bukását. A katolikus püspök egyházmegyéje még ma is a római városterület képmása; a katolikus érsek egyházterülete: a római birodalmi tartomány képmása; a jog szerint mindenható pápa alatt álló katolikus egyetemes egyház: képmása a régi római birodalomnak és az egész világot magának követelő császári hatalomnak. Midőn a birodalom alkotmányának antik, hatalmas, messzeterjedő formái belevésődtek a birodalmi egyház testébe, egyuttal tartósságot

biztosítottak önönmaguknak és megadták az egyháznak a bennük élő szervező erőt.

Egy az egész világot átfogó szervezetben az egyház egysége impozáns kifejezésre juthatott. Vajjon képes volt-e megmenteni azt is, ami még ennél is többet jelentett: belső szabadságát és hitét?

12. §.

A nicaei zsinat.

Már a második század vége óta a (községgyülekezetből származott) zsinatok, azaz azok a gyülekezetek, melyekhez több község püspökei egybejöttek, vették át az egyházi fejlődés vezetését. Az egyházi élet rendes szerve a tartományi zsinatok voltak, melyeket a negyedik század elejétől fogva, rendszeresen a tartományi főváros püspöke (a metropolita) hívott össze és vezetett és így egyuttal alapjául szolgáltak a metropolita hatalmának a tartomány felett. Amikor nagyobb és bonyolultabb kérdések megoldására került a sor, kivételesen nagyobb zsinatokat hívtak egybe. Most, hogy a birodalom elismerte az egyházat, meg volt adva a birodalmi zsinat lehetősége (később ezt ökumeniai zsinatnak nevezték), melyen a püspökök a birodalom minden részéről gyülekeztek össze, mintegy egyetemes egyházi parlamentet alkotva; oly gyülekezet volt ez, amely az egyház egységét hathatósan tüntette fel.

Néhány évvel később, miután Konstantinus elismerte volt az egyházat, már össze is hívta (325) az első birodalmi zsinatot, az elsőt a

később ökumeniainak (az egész egyházat képviselő és az egész egyházra mértékadó) elismert zsinatok közül: a nicaei zsinatot.

Közvetetlen okul a zsinat összehívására az a nagy hitvita szolgált, amely az egyházat foglalkoztatta.

Elejétől fogva a kereszténység számára az a kérdés állott előtérben: mi a felfogásokat Krisztusról? Dávid fia e csupán — pusztán ember — vagy talán egyuttal Dávid ura, az igaz Isten, az Úr Zebaoth?*

Krisztus istenségének titka a keresztény szeltemben művelt ember első és egyszersmind legnagyobb problémája volt. Magában foglalja az egyház titkát. Az egyház nemcsak Krisztus műve, hanem Krisztus teste is, melyet lelke mindennap újjá szül, újra életet. Ő maga, aki feltámadott és Isten jobbán ül, mindig jelen van gyülekezetein. Aminő Krisztus lényege, olyan az ő községének lényege és méltósága. Mikor az egyház Krisztusról gondolkodik, egyszersmind saját magáról elmélkedik.

Pál és János írásai óta, századokon át, a keresztény község azt a hitet vallotta, hogy az ő ura Jézus Krisztus «az első és az utolsó» (János jel. 1, 17.), a «teremtés kezdete» (János jel. 3, 14.), «Isten igéje» (János jel. 9, 13.), mellyel Isten megteremtette az egész világot (I. Kor. 8, 6.), isteni fényben élve és működve, még mielőtt a világ alapját megvetették (I. Kor. 10, 4. Phil. 2, 6—8.), ilyen értelemben Isten fia és egyszersmind Isten maga (János 1, 1 és 14.),

* Máté 22, 42—46.

Azokat a nehézségeket, melyek az emberi gondolkodás számára abban rejlenek, hogy Isten fia, aki emberré lett és aki felvette a test alantosságát (Phil. 2, 7.), Istentől különbözik és mégis Isten mellé helyeztetik, kifejezésre és egyuttal megoldásra kellett juttatni.

E nehézségből fejlődött, a második és harmadik században, a keresztény teológia, melynek alapvonalai akkor tűntek elő és meg is maradtak minden időkön át, — mint a görög szellemnek utolsó nagy terméke.

Ha Jézus Krisztus talán mégis csupán csak ember volt, bár olyan ember, akit «adományok», «csodatevés» és «igazság» tüntettek ki, akkor egyáltalán nem mutatkozott nehézség. Voltak olyanok, kik e megoldás felé hajlottak, amely azonban szerepet az egyházban nem játszott soha. A harmadik század elején, amikor Rómában érvényesülni akart, az egyház határozottan elvetette és eretnekségnek nyilvánította. Pál, Antiokhia püspöke, aki a harmadik század közepén a magáénak vallotta, kénytelen volt községe előtt igazhitű formulák használatával elpalástolni; és mégis megtörtént, hogy tana miatt egy nagy keleti zsinat állásától megfosztotta és kiközösítette. A teológiai gondolkodás általános előfeltétele Krisztus istensége volt. Ámde Isten — egységes Isten. Így némelyek azt következtették, hogy az Atyaisten Krisztusban testté lőn és a keresztfán szenvedett és hogy Isten, az Atya, a Fiu és Szentlélek egy és ugyanazon egyetlen Istennek elmuló és különböző alakú megjelenései (monarkhianusok): itt megszüntették a megkülönbö-

böztetést Atya és Fiú között. Mások az isteni létet, mely Krisztusban megjelent, egy, bár a világ előtt teremtett, de mégis teremtett s ezáltal Istennek alárendelt szellemi lénynek tekintették (subordinatiánusok): itt az Atya és Fiú lényegegyenlőségéről mondtak le. Igazhitűnek azonban nem vallották egyikét sem az ily módon észszerűen talált megoldásoknak. Az uralkodó, mindinkább diadalra törekvő meggyőződés az volt, hogy Isten egységével mind a Fiúnak megkülönböztetése az Atyától, mind a Fiú lényegegyenlősége összeegyeztethető.

Alexandriában tört ki a negyedik század elején a döntő konfliktus. Alexandria volt a görög műveltség utolsó nagy nevelő iskolája és egyuttal a keresztény teológia hazája. Itt nőtt fel Origenes (szül. 185-ben, meghalt a deciusi üldözés alatt 254-ben) a harmadik század legnagyobb teológusa, ki a görög világi bölcseséget és a keresztény hitet egyesítette és egybeolvasztotta. Ez volt a hely, hol a nagy kérdés megművelt kész talajra talált. És ez volt egyuttal a hely, ahol végérvényesen a görög filozófia és keresztény teológia közötti nagy vitának el kellett dőlnie. Arius, alexandriai presbiter, határozottan kimondotta subordinatiánusi nézetét, azzal a világos értelmezéssel, hogy a Fiú, minthogy az Atya az időben teremtette, Istenhez hasonló ugyan, de nem Istennel egyenlő és ezért nem igaz Isten, hanem középlény Isten és ember között. Krisztus Istensége e helytt (amint az eleve a subordinatianizmus természetében rejlik) elvben feladatott, jóllehet Krisztust nem tekintették

egyszerű embernek, hanem egy magasabb Istenhez hasonló lény emberi megjelenésének* Arius ellen Alexander, Alexandria püspöke lépett fel, aki mellé nemsokára egy még jelentékenyebb ember állott, Athanasius diakonus (328 óta Alexandria püspöke). A küzdelem magával sodorta az egész egyházat. Konstantinus császár, mikor keresztény lett, azt remélte, hogy a birodalmi egység megteremtésére az egyház lesz a legfontosabb kapocs. E reményében csalatkoznia kellett, mikor most az egyházban tört ki a viszály. Miután minden más békéltető kísérlet célt tévesztett, a viszály befejezése végett összehívta a nicaeai zsinatot. (325.) Ezen a gyülekezeten, melyen a birodalom minden részének püspökei megjelentek, kellett megtalálni az egyházra érvényes megoldást. Athanasius hitvallása mellett döntöttek. A császár befolyása is érvényesült ebben. Nemsokára kiderült azonban, hogy nem a császári szeszély volt itt a döntő. Még Konstantinus maga megváltoztatta véleményét. Utódai, a keleti birodalomban, az ariánizmus felé hajlottak, a határozottan áriánus érületű Konstantinus nyolc évig (363—371) uralkodott nyugaton is és minden eszközzel küzdött a nicaeai hitvallás ellen. Keleten az arianizmus győzött. Nyugaton azonban, üldözések és megtagadások ellenére is, megmaradt a nicaeai hitvallás. Itt az egyházi hit főáramlata uralkodott melyet nem tévesztett meg

* Az ariusi tant eszerint *homoiuziai* tannak (Atya és Fiú közti lényeghasonlatosság), az athanaziusit, melyet a nicaeai zsinat elfogadott, *homouziái* tannak (lényegegyenlőség) mondták.

a görög elmélkedés. Sőt Keleten sem volt tartós az ariánizmus uralma. Miután a császárság segítségével uralomra jutott, különböző pártokra szakadva önmagában feloszlott. A második ökumeniai zsinat (381) Konstantinápolyban (az athanasiusi érzelmű Theodosius császár közreműködésével) újra kihirdethette a nicaei hitvallást, mint az egész egyház vallását. Az ariánizmus magától halt ki. Nem volt meg benne az az ellenálló erő, amelyet a világtörténet viharja megkövetel. Ez volt az első, természetyszerűen hiábavaló kísérlet, a kereszténység hitébe beleoltani az észszerű dialektikát. A nicaei tan, amely megállapítja a különbséget s mégis lényeg-egyenlőséget (homouzia) az Atya és Fiú között, amely később az Isten háromszemélyűségét és háromságát formulázott kifejezésre juttatta, győzedelmeskedett, mert meghagyja a megfoghatatlant megfoghatatlannak és Krisztus személyének csodálatos rejtelmét feltárja és szemérmesen elleplezi egyaránt. Krisztus istensége alkotta mindenkor az egyház hitét és reményét.

Most végre egészen világos lett, mily csodálatos rejtély elé állított az emberiség. A titkot titoknak tekintették és vallották és a titokban, a misztériumban, rejlik a vallás lényege és ereje.

Athanaziussal és a nicaei hitvallással még egy másik fejlődés is befejezést nyert. A régi filozófia lelke a hő vágy volt annak a megismerésére, «mi tartja össze a világot, a belső magvát és létét». Ez ismeret — úgy vélekedtek — magába foglalja a megváltást is: értsd meg a világot, akkor megszabadulsz tőle. Az

ókor filozófusa így váltja meg önmagát. Nincs szüksége más megváltóra. A régi filozófia ez alapgondolata uralkodott a keresztény teológián is keletkezésekor. Alexandriai Kelemen, Origenes nagy tanítója, mondta ki a merész szót, hogy a bölcs, akinek (ha ez lehetséges volna) egyik felől az ismeretet, másfelől a megváltást nyujtanák, elutasítaná az örök megváltást, hogy elnyerje Isten megismerését. És Origenes ama határozottság mellett, amellyel az új és régi testamentomra támaszkodott, hogy a már szilárdan álló kánon alapján először fejtse ki az írásszerű teológiának nagy, évszázadokra kiható rendszerét, Origenes maga ama meggyőződés mellett maradt, hogy a történeti Jézus Krisztusra — születésével, szenvedésével és halálával, egész megváltó művével, melyet véghez vitt, — csak a nagy, vétkező tömeg szorul; a bölcsnek, a filozófusnak, Origenes szerint, nincsen szüksége megváltóra, hanem csak isteni tanítóra, aki kinyilatkoztassa előtte az igazságot. Ez a hellenizáló, főleg megismerésért és az ész kielégítéséért küzdő teologia a subordinatíánizmusban jutott kellő kifejezésre. E hellenizáló teologia számára, Origenes számára, Krisztus a világban működő, a világot teremtő és kormányzó eszes törvénynek (a filozófusok «logosz»ának) testté válása. Krisztus a testet öltött természeti törvény (ép úgy az anyagi, mint a szellemi, erkölcsi lények törvénye). Összefoglalása minden a világon működő eszmének, törvénynek. Ő az «eszmék eszméje». Ezt a Krisztust elsősorban a teremtésben működő isteni hatalomnak gondolták. Igenis, Krisztusban, az Istentől eredő

logoszban, a világgondolatban, már benn rejlik a teremtés egész világa és a «bölcseknek», valamint a filozófiai teologusoknak: Alexandriai Kelemennek és Origenesnek érdeklődése főképpen a legmagasb fokon kizáróan erre az örök, a világot megteremtő, a világot kormányzó, felmagasztaló és megmagyarázó logoszra irányul. A világban élő isteni értelem (logosz) szemléletében találja meg a bölcset, a harmadik századbeli alexandriai teologus is, akár a régi stoikus és a régi platonikus, a kedély nyugalmát, mely a világtól megszabadítja és ilyen értelemben meg is váltja őt. Kelemen és Origenes teológiája is, valamint a régi filozófiáé a «gnosztikus» önmegváltásban éri el tetőpontját. Magától értetődik, hogy e teológiának a subordinatiónizmusához kellett vezetnie. Krisztus, mint a világ teremtésének eszmei kezdete, mint világelv, mint az, ami már magában nem egységes, hanem a mindenséget (a világot) magában foglaló, szükségképen egy az Atyának alárendelt isteni személy.

A keresztény teológiát a harmadik században, még pedig éppen a nagy alexandriai teologusokban, Kelemenben és Origenesben az a veszély fenyegette, hogy újra átváltozik egy új «gnózissá», hellén filozófiává. Athanasiusnak nagy műve volt, hogy e hatalmasan előre törő fejlődés ellen meggyőződésének és egyúttal tudományos műveltségének egész erejével síkra szállott. Athanasius volt az első, aki a kereszténység igazi lényegét a tudományos öntudat légkörébe emelte, t. i. azt a ténnyt, hogy a kereszténység nem azért jött a

világba, hogy a maga és a világ megismerésének útján önmegváltást hozzon, hanem hogy Krisztus által a megváltást hozza. A Krisztus által, Isten cselekedete által, nem általunk történt megváltás gondolata: ez a középpontja az egész athanasiusi teológiának. Athanasius teológiája, úgy mint Pál apostolé, végső elemzésben ezen a gondolon alapul; nem ott, ahol világismeret van, hanem ott, ahol bűnbocsánat van, ott az élet és az üdvösség. Athanasius teológiájában a hellén gondolkodásból eredt «Logosz-Krisztus», ki megteremti a világot, elmarad a János evangéliumabeli logosz, az élő Isten fia mögött, ki megváltja a világot. A bűnös világ megváltásának cselekményét Istenen kívül más lény végre nem hajthatja. Ezért a megváltó Krisztus szükségképen egyenlő Istennel. Ha nem az Isten volna megváltásunk forrása, úgy még valamennyien a halál és a bűn hatalmában volnánk. Ez a nem filozófiai, hanem vallásos, még pedig valóban keresztényi sóvárgás Isten által megszerzett megváltás után, ez az ereje az athanasiusi nicæai tannak. És ezzel az erejével hódította meg a világot. A nagy vitában, melyet a nicænum egyenlített ki, nem arról volt szó, hogy egy pusztá szóharcot, vagy egy új spekulatív fogalmat (homouzia) vigyenek a teológiába. Főleg arról volt szó, hogy kiúzzék a kereszténység területéről a pogány filozófiát és hogy a kereszténység lényegét ne helyezték többé a világmagyarázatba és hogy a kereszténység hatását többé ne keressék az észszerű világszemlélet lehetőségében. Meg akarták

fosztani a spekulációt attól az erőtől, mely-lyel mind az egész régi filozófia, mind a harmadik századbéli alexandriai teologia felruházta, attól az erőtől, melynél fogva az istenség bir- tokába akarta juttatni az emberiséget, saját gondolkodása útján. Athanasius és a nicænum sikerrel harcoltak a kereszténység hellenizá- lása ellen. Most szerencsésen elhárították azt a nagy veszélyt, mely abban rejlett, hogy a keresztény teologia eleinte a hagyományos pogány filozófia eszközeivel tudományosan kezdett dol- gozni, sőt dolgozni volt kénytelen. A Krisztus által történt megváltást a teológiai gondolkodás középpontjává téve, tudományosan megértették a kereszténység tartalmát, de még sem változ- tatták át a kereszténységet filozófiává, hanem teljes világosságba helyezték az örök, vigaszt- adó, valóban felszabadító tartalmat, azt a tartal- mat, melyet a kereszténység vallás gyanánt hord magában. És megnyilatkozása azoknak a kegyelemcselekedeteknek, amelyeket Isten a bűnös emberiség számára végrehajtott.

Ily értelemben volt a nicænum az evangélium ujjászületése és ezért lett az egész későbbi egy- ház fejlődésének szilárd alapja.

13. §.

A patriarkális alkotmány.

A nicæai zsinat az egyház szervezésével is foglalkozott. A tartomány fővárosa püspökének (metropolita) és a tartományi zsinatnak hatalma a tartomány püspökei és községei felett, ez volt

az egyházalkotmányoknak Nicæában megállapított elve. De voltak egyes nagy püspöki székhelyek, amelyeknek régi hatalma a birodalmi tartomány szűk területét meghaladta. A zsinat a külön egyházak hagyományos kiváltságait helybenhagyta. Névszerint három ilyen egyházzól tudunk: A rómaiakról, az alexandriaiakról és az antiokhiaiakról. Ezek a római világbirodalom három fővárosának egyházai voltak. Alexandriának Egyiptomon és az Egyiptommal határos országokon, Antiokhiának Szírián és a Kelet szomszédos részein, Rómának Itálián volt jogszerű hatalma. Új hatalom az egyház alkotmányának szervezkedésében Konstantinápoly püspöke. Konstantinápoly a római birodalom második fővárosa volt. Természetes volt, hogy Konstantinápoly püspöke megkövetelte ugyanazt a rangot, mint a többi főváros püspöke, annál is inkább, mert a közvetlen érintkezés a császári hatalommal egyrészt a bizánci püspök hatalmi állását, másrészt a császárság érdekét is növelte fővárosa püspökének emelése iránt. A konstantinápolyi zsinat 381-ben megadta Konstantinápoly püspökének a második rangot az egyházban, közvetlenül Róma püspöke után. Később a kalcedoni zsinat (451) hatalma alá rendelt még három birodalmi kerületet: Thráciát, Ázsiát, (t. i. Kis-Ázsiát) és Pontust, úgy hogy Heraklea, Efezus és Cæsarea püspökei ezentúl csak mint exarkhák alárendeltségi viszonyba léptek a konstantinápolyi patriarkával.

A nicæai zsinat Jeruzsálem püspökéről is megtisztelő módon megemlékezett. A kalcedoni zsinat, hogy kitüntesse a kereszténység anyaegy-

házát (451-ben) Palesztina patriarkájának rangjára emelte.

Az ötödik század második fele óta a patriarka címe tüntette ki az öt nagy püspöki széket: Rómában, Konstantinápolyban, Alexandriában, Antiokhiában és Jeruzsálemben. Kezükben volt a keresztény egyház vezetése. Új címük értelme azonban az volt, hogy mindegyiküket megillette a «nagy atya» (pápa) állása az egész kereszténység élén. A látóhatáron megjelent a kérdés, az egyház, az ökumeniai eklézsia, jogszerű hatalommal felruházott monarkhikus fejét illetően. A nagy kérdés, amely a patriarka címben kifejezésre jutott, így hangzott: ki legyen a nagy püspökök közt az első? Ki legyen az egész egyház primása?

14. §.

Róma és Konstantinápoly.

Konstantinápoly püspöke gyorsan jutott az első sorba. Az imént még egyszerű püspök, Heraklea püspökének alárendeltje volt, a negyedik század folyamán már a kereszténység legelső püspökei közé emelkedett. Sőt a kalcedoni zsinat (451), amely három birodalmi egyházkerületet rendelt alája, egyúttal ráruházta a legfőbb biráskodó hatalmat a többi egyház felett is, tehát az egész kereszténység felett. A nagy kérdés immár eldőlt; egyik sem a régi hírneves apostoli püspöki székek közül, hanem egy késői jövevény, Konstantinápoly püspöki széke, alighogy megszületett, a kereszténység első püs-

pöksége lesz. Konstantinápoly püspöke lesz az összes püspökök püspöke, az eklézsia primása.

Ily hirtelenül? Hogy volt ez lehetséges?

Nem hiába volt Konstantinápoly püspöke püspöke a második birodalmi fővárosnak, amely a nyugatrómai birodalom szétmorzsolódása folytán napról-napra mindjobban a birodalom első fővárosa lett. Az ötödik század vége felé a nyugati császárság megszűnt, miután már előbb árnyékcászársággá lett. A kelet-római császár Konstantinápolyban lett most az egész világ császára. Miért ne érvényesítse viláгурalmi jogait? A viláгурalkodó jogaihoz azonban, a római császárság természetes ösztönei szerint, az egyház felett való hatalom is tartozott. A konstantinápolyi püspök a császár udvari püspöke volt, aki a felség közvetlen hatalmi körében élt, a császári akarat teremtménye, és egyházilag is kevésbé független, mert püspöki széke a régi egyház összes hagyományainak és kiváltságainak híján volt. Ami Konstantinápoly püspöke az egyházban volt és amit képviselt, azt mind a császárnak köszönte. Annál inkább kellett őt felemelni. Amit Konstantinápoly püspöke nyert, a császár nyerte. Sasszárnyakon vitte magával a császári hatalom Konstantinápoly püspökét a magasba. Konstantinápoly püspöke személyében tulajdonképen a császárság jutott a hatalom birtokába az egyház felett. A konstantinápolyi (381) és kalcedoni (451) végzések azt jelentették, hogy ezentúl sem Róma püspöke, sem Alexandria püspöke, sem valamely más püspök, hanem a császár az egyház feje. Úgy tűnt fel, mintha az egész egyházi alkotmány-

fejlődés hiábavaló lett volna; az egyházi szervezet művét világi fő koronázta.

Hol volt az egyházban oly hatalom, mely kész és képes rá, hogy a császárságnak ellenszegüljön és papi fejedelem révén az egyház önkormányzatát a világ urával szemben megvédje?

A római püspök töltötte be ezt a világtörténeti állást. Ő volt az, aki Konstantinápolyal, azaz a császársággal, a küzdelmet megindította és meg is indíthatta. Azok a természetes hatalmi eszközök, amelyekkel Róma már akkor rendelkezett, most kétszeres erővel hatottak, hiszen Róma ügye egyszersmind az egyház szabadságának ügye volt.

A második század második fele óta úgy itéltek, hogy a római községet Pál és Péter apostolok alapították. A római püspököt Péter apostolfejedelem utódjának tekintették. Ha Péter a kőszikla volt, melyen az egyház felépült, úgy (minthogy Péter örökségének eszméje kialakult) ezentúl Róma püspöke lesz szükségképen az egyház kősziklája. Hol volt egy más hozzá hasonló püspök?

Csakhamar az lett a szokás, hogy az egyházi életben felmerülő nehéz kérdésekben a nagy egyházakhoz fordultak tanácsért. Azoknak a döntéseknek volt különös tekintélyük, amelyek valamely apostoli (az apostoloktól alapított) egyháztól származtak. Hiszen azok őrizték meg legtisztábban az apostolok igaz tanát. Róma volt az egyetlen apostoli egyház az egész Nyugaton. Szakadatlan érintkezésben volt Afrikával (a latin Afrikával, melynek Karthago volt a

középpontja), Spanyolországgal és Galliával, végzéseket hozott, amelyeknek tekintélyét még akkor is érezték, amikor ellenük szegültek és így az összes egyházak közül feltétlenül a legelső helyet foglalta el.

Mindenekelőtt: Róma volt a világ fővárosa, az örök város, általában «a város». Már Pál apostol kora óta, ki maga úgy vélte, hogy a pogány térítés nagy művét addig nem fejezte be, amíg Rómában nem működött és nem jött kapcsolatba a római községgel, (de akkor még sem Péter apostol, sem helyettese, még kevésbé ennek utóda nem volt ott!), sok századon keresztül észrevehető az a felette hatalmas állás, amelyet a római község, mint olyan, (egyelőre nem a római püspök) az egyházban elfoglalt. Az egész kereszténység legelső, legfontosabb és legbefolyásosabb községe a Keleten is elvitázhatatlanul a római község volt. Az első három század összes hitvitáit a római községben döntötték el végérvényesen. Rómában teremtették meg először a monarkhikus püspökséget és ezzel együtt az egyházi jogot és a katholicizmust. A katholicizmus jogi alkotmányformái és hitelvei (az első század vége óta) Rómából kiindulva terjedtek el az egész keresztény világon. A római község az egész katholicus kereszténység anyaközsége. A jelentékeny vagyon, mellyel tagjainak nagy száma és számos társközségének nagy gazdagsága folytán rendelkezett, szellemi hatalmi állásának egyszersmind gazdasági hátteret is adott. Ép úgy, mint a Nyugaton, Görögországban és Ázsiában is elterjedt segítő készségének, valamint igazhitűsé-

gének híre. Így szükségképpen a község hatalmi állása az episzkopatus kialakulása után a püspökre szállott. Már a második század végén Róma püspöke megtehetette, hogy a kisázsiai egyházat a husvét körül támadt eltérés miatt az egyházközségből kizárja.

Mint az egyház elsősülötte, a római püspök Konstantinápoly követeléseivel — a császárság követeléseivel — szállt szembe.

Az első nagy csapás, mely a római püspök növekedő hatalmát érte, az volt, hogy Konstantinápoly második birodalmi fővárossá emelkedett. Róma megszűnt a birodalom fővárosa, a világ középpontja lenni. Minél inkább a Keletre esett a római birodalom súlypontja, annál inkább vált szükségessé, hogy Konstantinápoly püspöke legyen a papi főfejedelem, aki maga köré gyűjti az egész görög Keletet. Ezt mondták ki félreérthetetlenül a konstantinápolyi (381) és a kalcedoni (451) végzések. A római legátusok tiltakozása csak üres hang volt, rá se hallgattak a Keleten. Hogy Róma helyzetét elsősorban nem Pál és Péter apostoloknak, hanem világfővárosi jellegének köszönhette, az abban a pillanatban lett világos, amikor a római világ egy második fővárosa szállott vele szembe.

Mindennek ellenére ép a Konstantinápolyval való nagy küzdelem idejében vetették meg alapját annak a világhatalomnak, amelyen a római püspök későbbi története nyugszik. Róma még a negyedik században nagy sikert arathatott. A nicæai zsinaton kellett volna eldönteni az ariánusi vitát. Nem sikerült. Konstantinus arianus érzületű utódjának vezetése alatt az egész

Kelet az áriánizmus mellé állott. Athanasiust a tirusi zsinat (335), majd másodízben az antiokhiai zsinat (340) elmozdította alexandriai püspökségéből. Csak a Nyugat maradt — Róma vezetése alatt — hű a nicæai hitvalláshoz. Athanasius Rómába menekült, oda vitte ügyét és Julius római püspök egy római zsinaton (341) elismerte, hogy Athanasiust jogtalanul mozdították el és újra be is iktatta püspökségébe. A római püspök és zsinata, hatalmát kiterjesztette az egész kereszténységre. Athanasius nem volt az egyetlen, aki Rómához felfolyamodott. Az összeütközések, amelyek az arianus keleti országok és a Kelet néhány hű püspöke között mindig újra feltámadtak, újra meg újra alkalmat adtak Rómának, hogy a görög egyház viszályaiban is ítélőbíróként szerepeljen. Az keveset jelentett, hogy Róma ítéleteit (így pl. Athanasius újra való beiktatását) a Kelet ellenszegülő püspökei egyáltalán nem tekintették kötelezőknek. A tény megmaradt, hogy a keleti püspökök, ha bajban voltak, Rómához fordultak, mint az egyház bírójához és hogy a római egyház és igényei ezentúl az egész egyházban láthatóak voltak. Sőt sikerült egy zsinati határozatot is nyernie a maga javára. 343-ban birodalmi zsinatot hívtak újra egybe (ökumeniai zsinat) Szardikába (Szófia Bulgáriában). A hit körül támadt vitában a püspökök egymás ellen fordultak, úgy hogy fel kellett oszlatni a zsinatot és az arianusi keleti püspökök Filippopoliszba vonultak, hogy külön zsinatot tartsanak. A most már csak latin — nyugativá lett szardikai zsinat elismerte a római püspöknek azt a jogát, hogy az elmozdított

püspökök felebbezését elfogadja, és hogy új zsinat (egy másik tartományi zsinat) összehívásáról gondoskodjék, amely az elmozdítás jogszerűségéről új ítéletet hozzon. A Nyugat volt a pápaság hatalmának vára. És a Nyugat ismerte el ünnepélyesen a szardikai zsinaton első püspökének azt a jogát, hogy hatalmat gyakorolhasson az egész egyház felett.

A nagy vallási vita a negyedik század végén az ariánizmus teljes vereségével végződött. A nicæai hitvallás diadala egyúttal Róma diadala is volt. Hiszen az összes keleti nagy püspökségek átkos eretnekségek bűnébe estek. Hol volt olyan egyház, amely úgy mint Róma, az összes küzdelmekben az igazhitűség zászlaját lobogtatta?

És most, mikor teljes joggal átvehette Róma az egyetemes egyház kormányzatát, most egy új jövevény, Konstantinápoly püspöke, és, mi több: egy világi hatalom akarja jogtalanul elragadni tőle a nagy díjat! A császárság Róma számára már nem volt félelmetes. A germán néptömegek messze elárasztották az immár védtelen Nyugatot. A római birodalom bukása a nyugati egyház felszabadulását jelentette a nyomasztó államhatalomtól. A római püspök közvetlen hatalmi köre, a Nyugat, elutasította azt az akaratot, amely Konstantinápolyban uralkodott. Még volt idő (hatodik és hetedik század), amikor a római püspök, akinek a városa ekkor a kelet-római birodalom egy része lett, méltatlan függésbe jutott a császártól és a Kelet püspökétől, Konstantinápoly püspökétől. De eljő majd a frank birodalom, hogy felsza-

badítsa Róma püspökét, hogy végleg visszaadja neki a birodalom latin részében az egyházi primátust.

A kalcedoni zsinaton (461) végzésben kimondták a konstantinápolyi primátust. A római püspök jelen volt követei ünnepélyesen tiltakoztak. Az összeütközés formálisan kitört. A két ellenfél szemtől-szembe állott egymással. Küzdelmük irányítja majd a világtörténelem további útját. Annak a nagy ellentétnek az alapját vetették meg, amely később a római katolikus és görögkeleti részre szakította az egyházat.

Ilyen disszonanciával végződik az első századok fejlődése. Az egész kereszténység még egységes egyházat alkot — óriási világot átfogó látóhatár! Hatalmas fa nőtt ki a mustármagból, gyümölcsöt és táplálékot nyújtva, úgy hogy a népek jönnek és lombjai alatt laknak. De a látóhatáron már fenyegető, viharral terhes fellegek gyűlnek, amelyekből lesújtani készül a villám, két részre hasítva a büszkén felfelé törekvő törzset. Csupán két püspök nagyravágyása miatt? Csak azért, mert egykor két részre, latinra és görögre, oszlott a római birodalom és a régi birodalmi fővárossal szemben egy másik főváros emelkedett? Korántsem! Az egyház kettészakadása volt további fejlődésének első nagy lépése. E szakadás belső szükség volt, hogy lehetővé tegye a középkor egész gazdag egyháztörténetét és megszabadítsa a Nyugatot, a mindinkább halálos álomba sülyedő Kelettől.

15. §.

A szerzetesség kezdete. Szent Ágoston.

Az egyházi szakadás Nyugat és Kelet között már jelentkezett. Egyidejűleg azok a szellemi hatalmak is megjelennek, amelyek a nyugati egyháznak, önálló jellegét és fejlődésének erejét megadják.

A negyedik század folyamán veszi kezdetét a szerzetességi tömegmozgalom, melynek zászlójára a világtól való menekülés volt írva. Aszkéták már előbb is voltak, akik kötelességüknek tartották, hogy Krisztusért lemondjanak házasságról, birtokról, hús és bor élvezetéről. Az aszkézis adományát kharizmának tekintették (szentlélek adományának), de csakis a többihez hasonló kharizmának, nem valamely különös és sajátos értékű kharizmának. Új benne az volt, hogy az aszkézisnek, mint olyannak, a legmagasabb értéket tulajdonították. A kereszténységben is uralkodóvá lett az az alapgondolat, mely a pogány filozófiában érte el tetőpontját, hogy t. i. minden érzékiség erkölcstelen és hogy a test leküzdése «megtestetlenítés» útján, Istenhez vezet a bölcs lelkét. Az aszkézist most életfeladatnak, még pedig az élet legmagasabb feladatának, mondhatták, mert Isten meglátását, Isten birtokát közvetítette. A szerzetesség abban a pillanatban jött létre, amikor e gondolat útát lelt a tömegekhez és seregestül vonultak a pusztaság magányába, hogy az aszkézist életük hivatásául válasszák. A nagy tömeg szervezkedésre utalt, s künn a pusztában emelkedő kolostor, az egyház szervezeté-

vel szemben, az aszkétaság szervezetévé lett. A jövődő két nagyhatalma jelent meg a síkon, ellentétes alapeszméktől vezettetve és mégis egymásra utalva. Az egyház intézményé alakult át, amelyben minden üdvösség a szervezetről indult ki, amely papságával és szentségeinek erejével az egyesnek életét fenn tartotta, megtisztította és megszentelte. Ezzel az alkotmányos egyházzal szemben állott a szerzetességben az egyén ereje, mely saját útján haladt, hogy maga szerezzék meg magának az üdvösséget. Az egyház elismerte és kénytelen volt elismerni a szerzetességet, bár alapjában ellenkezett a csak nemrég kivívott alapelvvel, mely szerint egyedül a katolikus alkotmányos egyház közvetítheti az üdvösséget (*extra ecclesiam nulla salus*), bár a szerzetesség, a világ elől, s ugyancsak a negyedik század világivá vált egyháza elől is menekült.

A szerzetesség az egyházban, bizonyos értelemben, biztosítószelep lett, melyen a fölő szellemi erők, amelyeket az alkotmányos egyház élettartalma kellőképen nem foglalkoztatott ártalmatlanul, a meglevő egyháztest rázkódása nélkül, eltávozhattak s szabadon kifejlésre juthattak. Elsősorban a szerzetesség volt az, amelyben az egyes megtalálhatta a békét az Istenel, törekvései célját, a magasabb ideálokhoz vezető utat és messze kiható tevékenység eszközeit. Az egyházi szervezet, hasonlóan az egyház tanaihoz, elvileg változhatatlan volt. Egyedül a szerzetesség terén nyílt pálya az egyénnek, mint olyannak, képességei kifejtésére s oly életkör, melynek kialakulása az egyéniség

erőitől függött. Amint az egyházban túlnyomóan a fennmaradás elve, úgy a szerzetességben elvileg a haladás ösztöne uralkodott. A szerzetesség ellenállhatatlan vonzó erővel hatván épen az egyház hatalmas egyéniségeire, jóllehet világ és egyház elől menekült, kezdettől fogva hivatott volt az egyház vezetésének átvételére.

A negyedik század közepe felé a szerzetesség Alsó-Egyiptomban már szervezett alakban lép fel. Onnan rövidesen a Keletre került. A negyedik század vége felé (Jeromos vezetése alatt) a Nyugatra vonult. De nem küzdelem nélkül. A negyedik és ötödik században a művelt osztályok érzéke az élet ízléses rendje, a művészet és tudomány iránt, megvetéssel és határozott ellenszenvvel viselkedett a szerzetesség önkinzása, önelhanyagolása, piszkossága és szándékos műveletlensége ellen. Érezték, hogy a kereszténység célja nem lehet az egyén eltorzítása és leigázása, hanem ellenkezőleg: a tökéletesítése. De még nem volt meg a tiszta vallási meggyőződés, amelyet ezer évvel később, Luther Márton szerzett meg arról, hogy mennyire megvetendő a szerzetesség mint ellentéte az evangéliumnak. A szerzetesség akkori ellenfeleit sokkal inkább világi érdekek vezették, mint egyháziak. Ezért nem győzhettek. A vallási élet ereje akkor az aszkéták oldalán volt. Félelemmel és reszketve keresték az üdvösséget. Élt bennük a meggyőződés ereje, s kész volt rá, igazán kész, hogy Krisztus kedvéért semmibe se vegye a földi javakat. Ezért lett az egyház az övék. A hatodik században már a szerzetesség

javára dőlt el a küzdelem. Az egyház meghódolt a szerzetesi eszmény előtt. Az egyháztörténet a szerzetesség jegyébe lépett. A kereszténység katholizálása ezzel befejezésre jutott.

Igaz, hogy a Keleten mind a mai napig a szerzetesség hú maradt, a tiszta, a világtól menekülő, kizárólag a szemlélődés és aszkézis felé tekintő, világtól és műveltségtől elfordult eszményeihez. Csak elvétve jut szerepe az egyháztörténetben és akkor is, rendszerint, főleg tunyasága erejével és a fanatikus ellenállással, melyet minden újítás ellen tanusított, akár a dogmában, akár a kultuszban. A görög császárok képpromboló vállalkozásai, a nyolcadik és kilencedik században (16. §) nevezetesen a görög szerzetességen törtek meg. A Nyugat szerzetességében azonban az egyéni erők teljes éltető hatalma megnyilvánult. A latin szerzetesség lett az a nagyhatalom, mely az egyház további fejlődését irányította, a latin egyházat magasra emelte, megteremtette a pápaságot és azután: megindította a reformációt. A nyugati szerzetességnek már Nursiai Benedek adta meg jellemző alakját, aki Monte-Cassino felépítője és első apátja volt. (Subiaco és Nápoly között alapította 528-ban.) A Benedek-rend szabályai a nyugati szerzetek szabályai lettek; minden későbbi rend-szabály azokból származott. A Benedek-rend szabályainak sajátossága, hogy a szerzetesség programjába kerül a munka. Igaz, hogy a munkát eleinte csak az aszkézis eszközének tekintették. A szerzetes dolgozzék, nem a munka eredménye kedvéért, hanem saját magáért, erkölcsi önnevelése és erkölcsi egészsége végett. De a benedekrendi

szerzetes e munkája termőföldre fogja változtatni a pusztaságot a kolostor körül. A kolostorban hazát teremt a tudomány és művészet számára. A műveltség középpontjaivá fogja átalakítani a kolostorokat, ahonnan a gazdasági, szellemi és egyházi élet hatalmas ösztöne indul ki a világba. Mint munkaszövetkezet a Benedekrend a világ felé fordítja arcát: a közös munka ezeket az aszkétákat ellenállhatatlanul ösztönzi, hogy a világból való menekülés helyett a világot idomítsák, hogy átalakítóan hassanak a gazdaságra, az államra és az egyházra.

A szerzetesség oldalán, mely az ötödik században a Nyugat meghódítására indul, ugyanekkor egy ember lép fel, aki szintén hivatva volt szellemileg uralkodni a nyugati egyház fejlődésén. Ez Szent Ágoston volt. (Meghalt 430-ban Afrikában, mint Hippo püspöke.) Néki megadatott, hogy hitbeli élményei mélységeit és magasságait magamagában átfogja, hogy az evangélium vigasztaló erejét szíve legmélyén átélje, hogy bűnből és lelkiismereti szorongatásból boldog isteni közösségbe jusson — épen úgy, mint Pál és Luther. A világi örömök és érzékiség bilincseiből, melyek fogva tartották, óriásként korán kiemelkedett, hogy felszabaduljon a bűn terhe alól és Isten kegyelmét elnyerje. Egymásután végigment a vallási rendszereken, amelyekkel a világ akkor tele volt. Iskolába járt a manikheizmusnál, a sémi-pogányság ez utolsó formájánál, majd az újplatonizmusnál. A manikheizmus, amely fizikai alapon a világosság istenéről, a világosságról, mint a jónak a hatalmáról szól, amely a tökéletes aszkétát mint utolsó

titkot állította oda, csalódást hozott Szt. Ágostonra s csaknem kétségbeejtette. Az újplatonizmus, mely az igazság elnyerésén elcsüggedőnek új reményt adott megváltásra és közösségre Istennel, a kereszténységhez vezette. Itt megtalálta azt, amit hő szíve oly soká keresett — az élő Istent, aki a bűnt megbocsátja. Az isteni igazság, amely Jézus Krisztusban megnyilatkozott, az isteni szeretet ereje, mely elárasztja a vétkezőt, hogy megkönyörüljön rajta, bevonult szívébe. 387-ben, húsvét éjjelén, 33 éves korában, Ambrosius, Milánó püspöke megkeresztelte. Életének ezentúl kettős feladata volt: hirdetni az ígét a bűnről és a kegyelemről és hirdetni az egyház dicsőségét. Pelagius britt szerzetessel szemben kifejtette a tételt az eredendő bűnről és arról, hogy az ember csak kegyelem útján üdvözülhet. (A kegyelemről szóló tant ő is, mint eleinte Luther, a predestináció tana mellé helyezte.) Az afrikai donatistákkal, kik a szentségek hatását a kiszolgáltatók méltóságától akarták függővé tenni, szembeállította az egyház eszméjét, mint objektív szent üdvintézményt. Az egyháznak, még pedig az így alakult és külsőleg látható egyháznak, legfőbb méltóságát abban a mondatban fejezte ki, hogy az «Isten országa» a földön (civitas dei). E közösségből árad ki az üdv az egyesekre. Az állam legfőbb feladata, hogy e közösségnek szolgáljon. Állami kötelesség a tévelygőknek (donatistáknak) hatalommal való visszavezetése az egyházba. Az állam csakis az egyháznak tett szolgálata által emelkedik oly tekintélyre, amely különben meg nem illeti. Jelentkezik a közép-

kor. A katholicizmus, még pedig a Nyugat katholicizmusa, amely az egyház uralmára tör a világ felett, Szent Ágoston hatalmas egyéniségében testesül meg először. Még szerzetesi meggyőződéseiben is katolikus: a menekülésben a világtól s a kolostorba vonulásban látja a keresztény élet tökéletességét. És ez a férfiú mégis Luther reformációját is a szíve alatt hordja. A hierarkhikus egyházfogalom mellett az ellentétes igaz egyházra is gondol, a predesztináltak (megváltottak) láthatatlan egyházára. Az egyház üdvkövetítő hatalmáról szóló tanával közvetlen ellentétben él benne a hit az Istentől szabadon adott kegyelemről, amely az üdvösség egyedüli forrása. Tana az egyházzól a középkori katholicizmusnak, s tana a bűnről és kegyelemről Luthernek útját jelölte. Az ellentétek, amelyeket magában egyesíteni tudott, történetileg két nagy egyháztest alakjában egymással szembekerültek.

Szent Ágoston teológiájában a Nyugat oly kincsre tett szert, amely szellemileg megszabadította a Kelettől. Egy keresztény férfiú egyéniségének mélyéből, aki a Krisztus által való üdvözülést Krisztusban valósággal átélte, a gondolatok bő gazdagságában, a szellem és szó erejével a vallásos eszméknek és kérdéseknek oly áradata tört ki, amely minden későbbi időre megtermékenyítette a Nyugat egyházi életét. A jövő századokra kihatott hatalmas szubjektivitásának ereje, amely, szüntelen sóvárgással, Isten birtokáért küzködve, végre a Krisztusban való isteni szeretet személyes tapasztalatához, s a biztosan felfogott isteni

kegyelem nyugalmához jutott, s egyúttal nagyban hatott azzal a dogmatikai határozottsággal, mellyel felépítette az egyházi tekintély nagy objektivitását, hogy mindennek ellenére ezt jelölje ki a biztos üdv végső alapjául.

A nyugati egyház közvetlenül nagykorúság előtt áll. Két hatalom fogja vezetni: a nyugati szerzetesség és Szent Ágoston teológiája. Új korszak kialakulásához még csak egy dolog hiányzik: az, hogy a latin római világot az üde fiatalságával a világtörténelemben megjelenő germán nemzetiség megtermékenyítse.

Bevezetés.

II. FEJEZET.

A KÖZÉPKOR.

A közép- és alényi életvég a legfontosabb és legnehezebb feladatokat tartalmazza. A közép-élet végén a személyiségnek meg kell adnia a helyét a társadalomban, és meg kell határoznia a maga számára a legcélszerűbb életmódot. A közép-élet végén a személyiségnek meg kell adnia a helyét a társadalomban, és meg kell határoznia a maga számára a legcélszerűbb életmódot.

II. FEJEZET

A KÖZÉP-ÉS ALÉNYI ÉLETVÉG

16. §.

Bevezetés.

Mikor az első századok egyháztörténetéből a középkor századaiba térünk át, új és arányai-
ban kisebb színhelyre lépünk. A középkori egy-
háztörténet látóköre még nem a keresztény,
hanem csak a nyugati világ. A világtörténelem
súlypontját a nyugatra helyezi át, Itáliába,
Spanyolországba, Galliába, Britanniába, Germá-
niába, ahol nehéz küzdelmek között születik
meg a germán-román népelem, amely hivatva
lesz a jövődő felett uralkodni.

A középkor óriási pusztításokkal kezdődik.

Keleten, az izlám erőszakos előnyomulásával,
halálos dőfés éri a görög egyházat és vele a
görög nemzetiséget és kulturát. Tűztenger gya-
nánt hömpölyög végig Ázsia és Afrika földjén
a mohammedán hódítók minden életet elpusztító
serege. A mozgalom a hetedik században kez-
dődik (Mohammed első fellépése a 611-ik évre
esik), és a nyolcadik század elején már eléri
Spanyolországot. (A spanyol birodalom legyőze-
tése a mórok által 711-ben.) Néhány évvel
később (732), mikor Martell Károly a frank
birodalom egybegyűjtött seregei élén ellene
veti magát, már a Loire partján áll, hogy az
egész Nyugatot elárassza és épen olyan csapást

mérjen a román-germán egyházra és műveltségre, mint a Kelet egyházára és műveltségére.

A görög nemzet életereje meg volt törve; e nép, mely gazdag képességeivel különb volt minden más népnél, hol még a zsákhordó is filozofált az utcán, ahol a borbélyműhelyekben és korcsmákban, az utcákon és a piacokon hangos viták folytak a hit titkairól, ahol nemcsak a vallás, de még a teológia is népszerű volt és viharos izgalmat keltett a tömegekben, hol szinte kifogyhatatlan volt a szellemi élet energiája, amelyet az egész nép ereje diadalmasan a magasba emelt — e nép, mely valamennyi között a legragyogóbb, leggazdagabb s legcsodálatosabb volt, a földön hevert, letiporva, összezúzva, hogy soha többé fel ne támadjon. A hellén kultúra helyébe keleten az arab kultúra lépett. Ennek is gazdag szellemi élete volt. A matematikában, természettudományokban és filozófiában túlszárnyalva a középkort, legnagyobb befolyással volt a Nyugatra és megteremtette a középkor skolasztikus műveltségét de e kultúra, amelyet az ész éles józansága és egyszersmind a keleti költészet ragyogó mesevilágának örök fénye övezett, mégis csak másodrendű volt, nem érte el az ó-kor hellén műveltségét, hiányzott belőle a vonalak tisztasága, a lángész prometheusi ereje, de főleg a történeti érzék, mely a kutatásnak megadja az ösztönzést és szabadságot is, a szem erejét és a végtelen látóhatárt. A középkor arab kulturája alól fel kellett szabadulnunk, hogy a középkor végén, az ó-kor ujjászületésével, a jelenkor tudományát és szellemét életre keltsük.

A görög nemzetnek vége volt. Sohasem heverte ki a szörnyű csapást. A görög néppel együtt elbukott a görög egyház is.

A patriarkák püspökségei még állottak ugyan Alexandriában, Antiokhiában és Jeruzsálemben, minthogy az izlam türelmességet tanusított a megmaradt egyház iránt. De a továbbfejlődés ereje megtört, Bizáncban és Alexandriában egyaránt. Az egyetlen esemény, amely még egyszer hatalmasan megrázkódtatta a görög egyházat, az a görög császárság képpromboló reformkísérlete volt a nyolcadik és kilencedik században. A képek tiszteletének, mely közeljárt a bálványimádáshoz, olyképen akartak gátat vetni, hogy a képeket teljesen mellőzzik a kultusznál. A császárság úgy vélte, hogy az ily módon megtisztított egyháznak megnyerheti majd a birodalom mohammedán és zsidó lakóit is. Egyetlen vallás, egyetlen egyház legyen a birodalom szilárd alapja! Ilyen értelemben indította meg Izauri Leo (717—741) e mozgalmat. De a szerzetesség hatalma és a tömeg babonás hajlama erősebb volt a császárnál és seregénél. Döntő volt erre nézve, hogy Jeruzsálem, Antiokhia és Alexandria nagy püspökei, kik már nem tartoztak a császár hatalmi körébe, élükön Róma püspökével — valamennyien a képimádás mellett voltak. Egy nagy zsinaton Nicæában (a hetedik ökumeniai, 787-ben) a képek tisztelete győzött, mely a kép tárgyára vonatkozott és az Isten «imádásától» különbözött. Azóta mind a római, mind a görög katholicizmus szilárdan ragaszkodott ez állásponthoz. A kilencedik század közepe táján a császárság Konstantiná-

polyban is visszavonult (az utolsó képellenes császár Theophilos 829—842). A kivívott győzelem után a szerzetesség és a görög egyház egyaránt szellemi tétlenségbe sülyedt. Damaszenus János (meghalt mint szerzetes 754 után Sába kolostorában Jeruzsálem mellett), aki a képtisztelő párt egyik vezére volt, a görög egyház dogmatikáját rendszeres bölcsélet-teológiai műbe foglalta össze, amely a görög egyház alakját befejezve a nyugati egyházban a középkori skolaszticizmus egyik alapvető alkotása lett. Ez volt a görög kereszténység utolsó jelentős szellemi terméke. Azóta minden elnémult és az egyház, szellemi életének kialakításával, teljesen az állam hatalma alá került. Győzött a bizánci cészaropapizmus, ama siker ellenére, amelyet az egyházi hatalmak csak az imént vívtak ki a képviszályban. A görög egyház megőrizte lényegét, dogmáját és kultuszát, de hatalmi eszközei az államhatalom eszközeivé lettek.

A görög egyház világító fénye kialudt. Ami a kelet-római császár kormánya alatt még megmaradt, épen elég volt arra, hogy utolsó örökség gyanánt a beözönlő szláv néptörzsekre hagyja a betűírást, a műveltség elemeit és az egyház tanát. De a szláv népfajnak nem volt elég ereje ahhoz, hogy ujjászülje a görög világot. A görög egyház és világ halott maradt. A görög egyház, amint ma Oroszországban és határos országaiban a Balkán-félszigeten látjuk, a hetedik század megkövült egyháza. Egy lépéssel sem jutott előbbre. Amint a világtörténelem a hetedik században, a nagy, megsemmisítő csapás korszaká-

ban, a keleti egyházat elhagyta, úgy találja ezt ma is, több mint ezer esztendő után. A görög egyház halotti mozdulatlanságban fekszik. Mikor jó felülről a szellem; hogy az egykor oly fenéges egyházat új életre keltse?

A középkor elején a Nyugat is a feloszlás képét mutatja. A hatalmas, egykor az egész világon uralkodó birodalom megbukott. A germán népek seregei pusztítva és rombolva száguldottak végig a Nyugaton; Germánia őserdőiből barbárságukat a nyugat művelt és gazdag országaiba vitték. Éjszaka borult a világra. Ami egykor nagy, dicső és szép volt, ami az életnek tartalmat és értéket adott, a művészet, a tudomány, a messze uralkodó államhatalom, — minden elenyészett. Nem érkezett-e el egyúttal a világ vége? Éjszaka volt és sehol sem volt látható egy új hajnal pírja.

És mégis volt még ok a reménységre. A birodalom bizonyára elbukott, de nem az egyház. Keleten a birodalommal együtt az egyház is elpusztult és vele együtt a műveltség utolsó gyökere is elvesztette erejét. A Nyugaton az egyház épen állott. A romok világában, az általános pusztulásban a mult egyetlen tanuja volt, s szervezetét, hagyományait és hitét az ókor világából sértetlenül megmentette az új korszak számára és alkotmányával és prédikációjával elérte, hogy a győző is legyőzötté vált. A germán seregek a keresztény egyház tágas csarnokába bevonultak, hogy — mint Remigius reimsi püspök Chlodvig frank királyhoz keresztelésekor mondotta — imádják azt, amit üldöztek és üldözzék azt, amit imádtak. Az

egyház meg volt mentve és vele együtt meg volt mentve a kultúra is. Az ókor egész műveltsége, s benne az egész gazdagság, melyet az utókor számára felhalmozott, elmúlhatatlanul fenn fog maradni. Kolostorok csendes magányában, az egyházi kutatás és tudomány védő szárnyai alatt őrizték a drága kincset, míg eljött az idő, amikor újra elkiindulhatott, hogy meggazdagítson egy világot.

A német kedély egész bensőségével és erejével fogadták a német néptörzsek a kereszténységet. A német vér elég nemes és elég életerős volt, hogy a Nyugat világát és egyházát ujjaalakítsa. A germán-román népeken, amelyek most nyugaton a latin és német elem összeolvadásából származtak, nyugszik a világtörténet haladása. Kezdetben a görög egyház volt a kereszténység vezetője. Most a latinok veszik át a kormányt.

A középkor kereszténysége, minthogy csak a nyugati kereszténységre szorítkozott, szűken határolt látókörre terjed, mégis oly látókör ez, mely magába zárja a jövő egész fejlődését.

ELSŐ SZAKASZ.

A frank birodalom.

17. §.

A német törzsek birodalmi.

A német törzsek birodalmainak egész sorát látjuk nagyra nőni a római birodalom romjain. Melyik nyeri el majd a pálmát? Melyiknek fog

majd sikerülni újra felépíteni, ami rombadőlt és a germán államrendszer szellemi alakjában, római földön, újra megteremteni a nagy, világbiró, dicső, felejtethetlen császárságot? A birodalom lehanyatlott. De a birodalmi eszme napja még ott tündöklött a látóhatáron az egész közép-koron át. Hiszen hosszú századokon át a benyomuló barbárok szemében a római birodalom volt a fogalma minden nagynak és dicsőnek. Mintegy varázshatalommal tartotta fogva őket és miután letűnt a római birodalom, még követte a hódítók vágyakozása, akik romba döntötték. Szemükben a birodalom volt az állam, az egyetlen, az eszményi, páratlan és a nélkülözhetetlen, az elmulthatatlan és az örök állam. Az emberiség története azon egy volt az ő történetével. Újra felállítani a birodalmat, visszaadni az emberiségnek állami léte formáit: ez lehetett a germán államalkotás nagy, legfőbb célja. Nemcsak a tudósok agyában, hanem magában a népek képzeletében élt tovább az álom a császárságról, közvetlen utóhatásaként annak, amit a római birodalomban láttak, tapasztaltak, örökre elsajátítottak, — ez az álom titokzatosan ragyogó képeket szőtt, megrészegítő erővel halhatatlan tettekre sarkalt, s erőteljesen teremtette meg először a frank, majd a német birodalmat.

Vajon melyik germán birodalom fogja újra feltámasztani a császárságot? Vajon a keleti, a nyugati gótok, a vandálok, vagy a burgundok birodalma? A történet válasza ez volt: egyik sem ezek közül, hanem a frank birodalom.

Kezdetről fogva egyetlen tény volt erre

nézve döntő. Az összes német törzsek, amelyek eddigelé a római birodalommal érintkeztek, a kereszténységet ariánus formában vették fel. A keleti birodalom majdnem az egész negyedik században ariánus volt és épen ekkor történt, hogy a Duna partján a gótok, majd a többi, a gótokkal rokontörzsek, a vandálok, burgundok, alánok és suevek, kelet-római részről vették át a kereszténységet. Ilyképen az ariánizmus, miután magában a római birodalomban már megszűnt, az áttért germán törzseknél még tovább élt. Nem mintha a gót és vandál parasztok tömege mélyebb értelmet vagy élénkebb érdeklődést mutatott volna teológiai kérdések iránt. De német sajátosság volt, annak, amit egyszer elfogadtak, híven és változtatás nélkül való megőrzése. Így történt, hogy a német hódító ariánus, a nyugati birodalomban meghódított római azonban orthodox hitű volt. A nemzeti ellentét mellé a vallási is szegődött. Ez a benső meghasonlás emésztette a gótok és törzsrokonaiik nemes birodalmait. Csak egy birodalom volt kezdetől fogva orthodox: a frank birodalom. Chlodvig a kereszténységet római katolikus alakjában vette fel. A frank hódító ugyanazt a hitet vallotta, mint a római lakósság. Sőt ugyanazt a hitet vallotta, mint a római tartományi lakós Burgundiában és a nyugati gót birodalomban. Dél-Galliában, ahol a hatodik század elején a nyugati gótok és burgundok uralkodtak, a római főúr, a római városi polgár, a római katolikus püspök bizonyára nagyon is azon volt, hogy a gyűlölt ariánus eretnekek uralmát le rázza és ha már másként nem lehetett, inkább

a katolikus frank királynak vesse alá magát. Chlodvignak csak meg kellett érintenie Galliában a nyugati gót birodalmat és az már is összeomlott. (Voullon melletti ütközet 507-ben.) Fiai alatt történt Burgundia meghódítása, — a burgundi királyság már későn tért át a katolikus hitre. Gallia a frank győztesé lett és vele a latin Nyugatnak szíve. Most már csak idő kérdése volt, hogy mikor követi Chlodvig birodalmát Nagy Károlynak a germán-román világot át-fogó és újjáalkotó császársága.

18. §.

A Merowingok kora.

A Merowing frank királyok korszaka, amely a hatodik és hetedik századot foglalja magába, az ó-római-hellén kultúra utolsó, elhaló hangjainak kora volt. Az új középkori műveltség ideje még nem érkezett el. Az ókori műveltség immár leáldozott napjának utolsó sugarai ott látszanak a látóhatáron: ezekből éltek. Dél-Galliában még voltak réctori iskolák, amelyek az ókori műveltség munkájának közvetlen folytatásaként világi műveltséget terjesztettek. Még volt irodalom, amely az ötödik századbéli római művek mintáin indulva, annak formáit tovább fejlesztette. Az egyház is a folytatása volt annak a műveltségnek, amelyet a régi birodalomtól örökölt. A római nemzeti elem is, a papok és különösen a püspökök között, még igen sokáig tartotta meg elsőbbségét.

De az az ókori műveltség, melyből a merowingok idejében éltek, már kialvófélben volt.

Végső órája ütött. A hatodik században még elegendő ereje volt oly irodalmi művek alkotására, amelyek méltóak arra, hogy a történet megemlékezzék róluk. De ha Venantius Fortunatust és Tours-i Gergelyt nézzük ama korszak legjelesebb költőjét és íróját — mily durva már a nyelvük, mily erőtlenek gondolataik! És éppen Tours-i Gergely püspökben, aki a jelentékenyebbik kettejük közül, kinek egyénisége telve volt nemes egyszerűséggel, igaz lelki finomsággal és férfias erővel, — mily kevés szellemet, mily kevés műveltséget, mily csekély formaérzékét találunk; és elsősorban mennyire barbárrá lett abban a durva világban, amelyben él!

Az ókori műveltség végéhez közeledünk. A hetedik században utolsó hangjait hallatja. A nyolcadik század elején halálos órája ütött. Minden elnémult. Olyan idő köszöntött be, amely már nem adhat hírt magáról. Kultura nélküli légkör vesz körül bennünket. Meghalt az ókor műveltsége és csak a Karoling renaissanceban fog új életre ébredni.

Ami a frank birodalom műveltségének történetéről áll, ugyanaz áll az egyház történetéről is. A Merovingok alatt kimulófélben van az egyház ereje. A hatodik században a szabadság, melyet a germán állam az egyénnek és egyháznak egyaránt hozott, erővel és étellel teljes, frank birodalmi egyházat teremtett. De ez a frank egyház a hetedik században már a gazdagság és hatalom földi érdekeiben vész el. A püspök a nagy földesúr és a frank birodalmi mágnás szerepére vágyik és a főnemesség élén fellázad a királyság ellen. A szellemi érdekek hát-

térbe szorulnak. Zsinatokat már alig hívnak össze. A nyolcadik század elején az egyházszervezet már teljesen feloszlott, és Martell Károly a birodalom szorult helyzetében a szellemétől teljesen megfosztott egyházat kénye-kedve szerint használja fel, hogy egyházi birtokok segítségével újra helyreállítsa az államot.

Csaknem ugyanilyen az egyház helyzete Olaszországban, Spanyolországban és Britanniában. Olaszországban sokat szenved az egyházi élet az ariánus longobardok gyűléte folytán, majd a longobardok áttérése után a katolikus hitre (a hetedik század közepe táján), a longobard királyság nyomása folytán, mely Róma püspökével természetszerű háborúságban él. Britanniában a kereszténység katolikus és kelta formái közt folyt a viszály (l. a 66. oldalt). Spanyolországban, ahol a latin műveltség és az egyházi élet sokkal erélyesebben tartották fenn magukat, mint a frank birodalomban, az egyház épen azóta, hogy a nyugati gótok áttértek a katholicizmusra (587), a cselszövések és viszálykodások ama bonyodalmaiba került, amelyek a nyugati gótok királyi trónusát a hetedik század közepe óta szüntelenül aláásták.

A Nyugat egyháza reformra szorult. Ki fogja megreformálni? Vajjon odatekinthet-e természetes feje felé, a római püspökhöz, mint segítőjéhez? De a római püspök maga is szorongatott helyzetbe került a görögök és longobardok között. Sőt mi több: a római püspököt a germán királyság, a nyugati gót (Spanyolországban), a frank (Galliában), a longobard

(Olaszországban) elvágta a közvetlen hatalomtól az egyház felett. A germán királyság egy birodalmában sem tűri meg külföldi püspök hatalmát. A nyugati egyház tartományi egyházakra, a spanyol, a longobard, a frank tartományi egyházakra oszlik és az angol-szász birodalom királyai, kik csak az imént kapták a kereszténységet Rómából, ugyanazt a fejedelmi hatalmat követelik maguknak Anglia egyháza felett, mint a frank birodalom királya a frank egyház felett. A nyugati kereszténység sok különálló tagra szakadt. Egyházi egysége felbomlott. A római püspök elvesztette egykori kormányhatalmát. A pápaság nem képes megakadályozni az egyház összeomlását. Maga is a földön hever és várja a megmentőjét.

Ki lesz a nyugati egyház reformátora?

19. §.

A frank reformáció.

Németország a hatodik században nagyrészt még pogány volt. Ámbár az allemannok, bajorok, thüringiek már a frank birodalom részei voltak, a kereszténységnek csak a kezdete volt meg náluk. A birodalom nem tekintette feladatának a térítést. Ez az egyház dolga volt. De a frank egyház fogyatékos életereje épen abban mutatkozott, hogy nem volt térítői képessége. Nem a frankok közül, hanem a messze távolból, Irországból és Skóciából jöttek a hatodik század után kelta, idegenajkú szerzetesek, — a legjelentékenyebb Columbanus

(meghalt 615-ben) és Gallus (meghalt 646 körül) — hogy a németeknek az evangéliumot hirdessék. Idegen szokással és erkölccsel egy, némi tekintetben idegenszerű és sajátságosan kelta jellegű kereszténységet hoztak magukkal. Nemcsak a húsvéti idő-számításban tértek el a nyugati szokástól. Náluk a papok házassága még teljes érvényben volt. Mindenekelőtt: ismeretlen volt náluk a rendezett püspöki alkotmány, amely másutt mindenütt az egyházi szervezet egyetlen érvényes alakját jelentette. Térítésük és kormányzatuk középpontjai kolostorok voltak, és úgy tűnt fel, mintha Németországban az általánosan elterjedt püspöki alkotmányú egyház mellett, kelta (ir-skót) mintára, egy kolostorszerűen szervezett egyház keletkezne.

Így tehát az ujonnan alakuló német egyház is már eleve a feloszlásnak egy új mozzanatát viszi a nyugati kereszténységbe.

A nyolcadik század elején a Nyugatnak még politikai létét is veszély fenyegeti. A mórok (711-ben) a nyugati gót birodalmat Spanyolországban rombadöntötték. Azután könnyűszerrel zsákmányul ejtették a (Pireneusoktól a Loire-ig terjedő) aquitániai hercegséget. Az idegen hódítók tele vallási gyűlölettel már-már a frank birodalom szívébe hatoltak. Ugyanekkor Kelet felől a Majna és Rajna felé a szláv bevándorlás nyomul előre. Hol van a birodalom, mely oltalmat nyújthatna? A birodalom, Chlodvig egykori hatalmas birodalma lehanyatlott. Királya egy serdületlen fiú, a Merowingok házából. Allemannok, thüringiek és bajorok, her-

cegeik vezetése alatt megtagadták az engedelmességet a sülyedő birodalom iránt. Aquitania is elpártolt és önálló hercegség volt, amikor a mór betörés elérte és elnyelte. És a birodalom többi részében fejtelenség uralkodik! A nagy urak, grófok, hercegek, apátok, püspökök, mind magukhoz ragadták a hatalmat. A királyság pusztá név lett.

Azonban nemcsak az egyház, maga, a kereszténység forgott veszélyben. És valamint a kereszténység, szintúgy a germán nemzetiség is.

E végzetes pillanatban két férfiú mentette meg a Nyugatot. Az egyik mint politikai, a másik mint egyházi reformátor: Martell Károly és Bonifácius.

A Poitiers melletti csata (732), melyben Martell Károly leverte az arabokat, volt első jele a birodalom újjászületésének. A csatamezőn, Poitiers mellett, vívták ki a Karolingok jogukat a királyi és császári koronára.

Bonifáciusnak, kit a katolikus egyház a szentek sorában tisztel, a 719-ik évben történt fellépése, egyrészt mint Németország térítője, másrészt mint az apostoli szék kiküldötte, volt az egyház meginduló újjászületésének a jele.

Bonifácius (eredeti néven Winfried) egyike volt azoknak az angol-szász térítőknak, akik már a hetedik század végén jöttek volt át Angliából a németek megtérítésére. Nagy Gergely pápa (590—604) az által, hogy Augustinus bencés szerzetest elküldte Angliába (ahol 596-ban szállt partra, Kentben a kereszténységet terjesztette és megalapította a canterbury-i egyházat), kezébe vette a közvetlenül

Rómából kiinduló angol-szász térítést és ez a kereszténység római alakjában, sokféle küzdelem után, le is győzte az angol-szászoknál a kelta kereszténységet. Most az angol-szász egyház leróta hálaadóját Róma iránt. Az angol-szász térítők, akik Németországba jöttek, az evangéliummal együtt a római szentszék hatalmát is hirdették. Az angol-szász Willibrord (695) Rómában püspökké szenteltette fel magát, hogy térítői munkáját a frizeknél megkezdhesse. Bonifácus (Winfried), amikor 718-ban tervbe vette a térítői munkát, a római püspöktől (II. Gergely) kért megbiztatást a térítésre: nem úgy jött, mint az ir-skót szerzetesek, ő a római szentszék nevében jött, hogy az evangéliumot a németeknek hirdesse. 722-ben Rómában püspökké szentelték és ez alkalommal mint az első nem olasz püspök, aki erre ráállott, a római püspöknek formális engedelmességi esküt tett. Meggyőződésének teljes erejével hitte, hogy az egyház üdvössége Rómához van kötve és e hitnek szentelte életét. E hitben hódította meg a Nyugatot. Ő volt és senki más, aki a középkori pápaságot megteremtette.

Műve térítés és reformáció volt egyaránt. Csapásai alatt megdőlt a geiszmári szent tölgy, az enyésző pogányság jelképe. Ugyanekkor a kereszténység kelta (ir-skót) alakja helyett a rómainak honosítja meg. Bajorországban a rendes püspöki alkotmányt szervezte meg és egész sor püspökséget alapított Hessenben és Thüringiában. A legfontosabb az volt, hogy a frank birodalom egyházát is sikerült újjászerveznie. Martell

Károlynak halála után, kinek vaskeze ránehezedett a frank egyházra és kinek vasakarata a reformáció ellen síkra szállt, rövid időn belül sikerült neki az egész frank birodalomban új életre keltetni az egyházalkotmány rendes formáit. A kánoni jognak szigorú érvényt szerzett és újra helyreállította a püspökök tartományi zsinatát, a metropolitával az élén, mint az összes tartományi püspökök fölötti kormányzati és felügyeleti hatóságot. De mindenekelőtt elérte, hogy Franciaország és Németország egyháza egyaránt a pápának rendelte alá magát. A pápát elismerték a nyugati kereszténység legfőbb fejének, engedelmességet fogadtak neki, meghajlottak határozatai előtt és ezzel újra helyreállították a nyugati egyház egységét.

A pápai hatalom újjáteremtése volt a frank reformáció nélkülözhetetlen záró- és sarokköve. Nyilvánvaló lett, hogy a tartományi egyházakra való feloszlás nem kedvezett az egyházi élet fenntartásának. Oly hatalomra volt szükség, amely az egész egyház vezetésében és egységében legfőbb tekintélyül szolgáljon. Az egyház teljes hatalmára és dicsőségére volt szükség, hogy a középkor népei előtt az evangélium hatalmának és dicsőségének érzékileg látható alakja legyen. Ami az egyház hatalmának javára volt, az közvetve a kereszténység hatalmának is javára szolgált. A pápaság szükségképen arra volt hivatva, hogy megteremtse az egyház világraszóló szervezetét s ezzel együtt a keresztény eszmék uralmát a középkori népek élete fölött. Midőn Bonifácus

a római szentszéket hatalomra emelte, a német egyházat korántsem adta el Rómának rabszolgaként, de mind a német, mind az egész nyugati kereszténységbe döntő, hatalmas és termékeny életösztönt ültetett, amelyből az egyház dicsősége és vele a középkor kulturája származott.

20. §.

Nagy Károly birodalma.

Nagy Károly birodalmában nyert befejezést Chlodvig birodalom-alapítása. A nyugati szárazföld összes román és germán törzsei most egy világbíró közösségbe olvadtak. A nagy feladat, amely a népvándorlás seregei előtt derengő fényben lebegett, most végre megoldást nyert. Új birodalom jött létre, époly ragyogó és hatalmas, mint egykor a nyugat-római birodalom volt, s midőn Nagy Károly a 800-ik év karácsonyán a római község kezéből és a római püspöknek (III. Leó), mint a római község fejének, kezéből átvette a római császári koronát, ezzel messze látható s csodálatot keltő kifejezésre juttatta népeinek életrevaló boldog öntudatát, hogy ime sikerült a nagy mestermű, a germánokra szállt a világuralom!

Az új római birodalom egyúttal — úgy akarták — keresztény világbirodalom is legyen. A császárság az állam feje és az egyház feje egyaránt. Ilyen értelemben állott Nagy Károly — egyelőre a római püspök mellőzésével — egyszersmind az egyházkormányzat élére; elnökölt a zsinatokon, kijelölte a püs-

pökök és apátok egyházi jogait, felügyelt az egyházi életre, ahova tudós barátjának, az angol-szász Alkuinnak (meghalt 804-ben Toursban mint apát) segítségével, a latin műveltséget ápolva és új iskolákat alapítva, gazdag és új életelemeket vitt.

Egyházi ügyekben legnagyobb sikerét Nagy Károly az ő megbízásából szerkesztett s nevében kiadott «könyvekkel» (libri Carolini) érte el. A római püspök a nagy képviselőben (v. ö. a 65. l.-t) a kép-tisztelet mellett határozott. I. Adorján pápa 790-ben a képviselő nicalai zsinat (787) aktáit, utólagos jóváhagyás végett, elküldte Nagy Károlynak és az ő révén a frank egyháznak. Nagy Károlynak és teológusainak válasza e közlésre, melyet egy pápa tett egy ökumeniai zsinat határozatairól, harcias tiltakozás volt: «a karolin könyvek» (790 és 794 között keletkeztek). E mű: «A kitünő frank királynak, Károlynak, műve egy görög zsinat dőre és fennhéjázó, a képviselő mellett szóló határozata ellen» (ez volt a könyv hivatalos címe) igazi keresztényi határozottsággal és igen tiszteletreméltó tudással elvetette úgy a képviselőt, mint a képviselőt: a képek közömbösek, nem illeti őket tisztelet, de semmiféle támadás sem. Hadd fejtse ki az emberi művészet összes tehetségeit Isten szolgálatában! Akár vannak képek, akár nincsenek, — ez nincsen kapcsolatban a kereszténység lényegével. Nincs igaza sem a képviselő görög egyháznak, sem a képviselő görög császároknak! A pápának sincs igaza, ha azt kívánja tőlünk, hogy alávessük magunkat az új nicæai zsinat

határozatának! A frankfurti zsinat elé terjesztették e könyvet (794) s az egybegyűlt frank püspökök egyhangúlag az irat mellett és a «hamis görög zsinat» ellen nyilatkoztak. Adorján pápához hivatalosan eljuttatták a királyi könyvet. Félig édes, félig keserű írásban válaszolt, de benne mégis hangsúlyozta, hogy a római egyház hagyományaihoz kell ragaszkodnia s el kell ítélnie mindazokat, akik a képmádást elvetik. A frank egyház, ennek ellenére az egész kilencedik és tizedik században hű maradt meggyőződéséhez. Csak a középkor folyamán, a római egyház mindinkább növekvő hatalmával, hatolt be a képmádás, (melyhez a tridenti zsinat is ragaszkodik), a nyugati egyházba. Mindaddig Nagy Károly szelleme útját állotta nálunk a görög-római babona elterjedésének; ítélete a képkérdésben a német reformációban életerősen és teremtő művészettel újjászületett. A frank egyház a császárt követte, nem a pápát.

Jámbor Lajos alatt szétforgácsolódott a nagy birodalom. Maga a pápaság VI. Gergely pápa személyében (833) Jámbor Lajos fiaival szövetekezett, hogy a birodalomnak rombadöntésében segítségökre legyen; annak a birodalomnak, amely épen lehetővé tette, hogy a pápaság uralma a Nyugaton helyreálljon. De az egységes birodalommal együtt elbukott a pápaságnál hatalmasabb nagy császárság is a Nagy Károlytól teremtett alakjában és a nyugati egyháznak, ha egységét fenn akarta tartani, nem maradt más hátra, minthogy teljesen a pápai hatalomra támaszkodjék. Ennek felisme-

réséből származott a kelencædik század közepe-táján az «á l - I z i d o r u s», egy frank pap műve, — a középkor legszemérmetlenebb és legsikeresebb hamisítványa. Ebben a műben zsinati végzések és pápai dekretálék egy régi gyűjteményét nagyszámú hamisított dekretálével kibővítették, amelyeket a gyűjtemény szerzője régi, főként a második és harmadik századbéli római püspökök nevével adott ki. A hamisított iratokban folyvást ismétlődő gondolat egyrészt a püspökök felszabadítása a világi hatalom alól, sőt ha lehetséges minden vád alól (sem laikusnak, sem alsóbbrendű papnak nem szabad vádat emelni vagy tanuskodni püspök ellen), másrészt az egyház teljes alávetése a pápának. Még egy második gondolat is nagyon előtérbe lép: nemcsak hogy minden (a tartományi zsinat által) elmozdított püspöknek feltétlen joga van Rómába felebbezni, hanem ál-Izidorus szerint általánosságban érvényes az, hogy minden fontosabb ügyben a pápához kell fordulni és hogy a tartományi zsinatok végzései pápai jóváhagyás nélkül érvénytelenek. Minő hallatlan újítása volt ez az egyházjog minden kétséget kizáró érvényességének! A frank reformpárt programja volt ez, amelynek törvényes alakot adtak: az egyház sorsát külön akarták választani a széjjel hulló birodalom sorsától, hogy az egyház alkotmányát egyrészt a minden helyi hatalom alól felszabadult püspöki hivatalra, másrészt a pápaságra alapíthassák. Meg kellett menteni az egyház egységét a birodalom feloszlása ellenére. És ebben rejlik a hamisítvány rendkívüli sikere. 864-ben I. Miklós

pápa nyíltan állást foglalt az ál-izidorus-i elvek mellett. Sőt elég merész volt hivatalosan, bár csúrve-csavarva állítani, hogy a hamisított okmányok (de óvatosan névszerint nem jelölte meg azokat) a római egyház levéltárában őriztetnek és ezzel a pápaságot a csalás bűnrészesévé tette. A hamis dekretálékkal megdöntötte a legjelesebb, legtudósabb és legbecsvágyóbb frank érseknek, reimsi Hinkmárnak, metropolitai hatalmát. (Soissons-i Rothad érseket, kit Hinkmár elmozdított, a pápa a hamis dekretálék alapján 865-ben visszahelyezte.) Már a kilencedik század végén minden ellenkezés elnémult az ál-izidorus-i dekretálék valódiságával szemben. Az egész középkorban elismerték valódiságukat. Közülük igen sok átment a Corpus Juris Canonici-ba; csak a tizenötödik században támasztott Cusai Miklós bibornok némi kételyeket irántuk, amelyeket később a protestáns kutatás (a magdeburgi centuriátorok és még mások) bizonyosságra emeltek. Közben azonban a hamis dekretálék elvégezték munkájukat. Nem mintha azok teremtették volna meg a középkor pápaságát, — a világtörténetet nem lehet rászedni — de fontos szövetségesei lettek a feltörekvő pápaságnak abban, hogy az egyházi és világi uralomra irányuló követeléseit igazolják.

Nagy Károly bomladozó birodalma tönkrement. Ha az egyház egysége megmarad, ez csakis a pápaságnak köszönhető. A Karoling birodalom bukása volt a középkori pápaság hatalomra jutásának első alapja.

S a jövő pápasága már is jelentkezett. Mind-

járt I. Miklós (858—867) legjelentékenyebb képviselőinek egyike volt. Megfékezte a nyugati frank birodalom egyházát (Hinkmár), rendszabályaival sujtotta II. Lothár királyt, amiért feleségét eltaszította és őt és segítő társait, a kölni és trieri érsekeket és ezekkel együtt az egész lotharingiai püspökséget meghódolásra kényszerítette, sőt Photiussal, Konstantinápoly patriarkájával is szakított, mert ez nem akarta elismerni a római szék ítéletét, amely szerint más valaki, — Ignatius — a jogszerű patriarka (863). Ő általa — Miklós és Photius kölcsönösen kiátkozták és elmozdították egymást és dogmatikai kérdések is kerültek a vitába — keletkezett először külső szakadás a latin és a görög egyházak között. Miklós egyforma támadást intézett a metropolitai hatalom, a királyi hatalom és a konstantinápolyi nagy vetélytárs ellen. A pápaság felemelkedett, hogy meghódítsa a Nyugatot és hogy az ellenszegülő görög egyházat, mint skizmatikust az igaz egyház testétől elszakítsa.

Nagy Károly örökségébe a pápaság lépett. A világorlomhoz vezető úton a római püspöknek még csak egy ellenfélt kell legyőznie: a német császárságot.

MÁSODIK SZAKASZ.

A német középkor.

21. §.

A német császárság.

Németországnak sikerült először új államrendszert teremtenie. Mialatt Franciaország,

Burgundia és Itália még teljes feloszlásban voltak, I. Henrik Németország újjászületésén fáradozott, ami később nagy fia, I. Ottó alatt befejezést is ért. A győzelem, melyet ez a Lechmezőn a magyarok ellen kivívott (955), megmutatta a szilaj támadóknak és egész Európának, hogy Németországban újra erőteljes államalakult. Természetes, hogy a császári korona és a velejáró átkot és áldást hozó uralom Itália fölött az első nagyhatalomé lett, amely a Karoling birodalom romjain emelkedett. 962-ben a pápa Nagy Ottót római császárrá koronázta. Nagy Károly koronájának újra volt örököse, aki a császári hatalomnak súlyt adhatott.

És mégis: milyen más volt a politikai helyzet Nagy Ottó, mint Nagy Károly alatt. Nagy Ottónak az egykori frank birodalomnak csak egy része engedelmeskedett: a keleti frank birodalom (Ostarríhi) a Rajna, Elba, Majna és Duna mentén, amelyhez most hozzácsatolták Itáliát. A középkor elmélete szerint az egész, vagy legalább is a nyugati világ a császári hatalomnak van alávetve. De a német császár világhatalma a nem-német államok számára csak pusztán név maradt. Valósággal csak az Itália fölött való (sokszor megtámadott és végzetes!) hatalmat jelentette.

Magában Németországban is a királyság, amelynek vállán nyugodott a császári hatalom, messze elmaradt a frank királyság hajdani hatalmi állása mögött. Közben megalakult a hűbérrendszer és megváltoztatta az államalkotmányt. A gróf nem volt már, mint azelőtt, tisztviselő és a királyi akarat szerve, hanem

vazallus, akire a grófság a hűbér jogán tartozik. Sőt mi több, a gróf fölé a törzshercegség kerül, sváb, bajor, frank, lotharingiai és szász hercegség, oly hatalmat hordva magában, mely teljesen egyenrangú volt a királyi hatalommal. A királyságot az a veszély fenyegette, hogy valóságos uralma pusztá hűbéruralommá lesz. E veszélytől Nagy Ottó mentette meg két eszköz segítségével. Az első az volt, hogy a törzshercegségeket, amennyire lehetett, családja tagjainak juttatta s eképen a hercegségben rejlő erőket a királyság hatalmi eszközeivé változtatta, de csak tökéletlenül, mert saját fivére, a bajor herceg és saját fia, a sváb herceg sokkal több hajlandóságot mutattak arra, hogy a királyság ellen fellázadjanak, mint arra, hogy annak engedelmeskedjenek. Teljesen elérte célját Nagy Ottó a másik eszközzel, amelyet használt, t. i. azzal, hogy az új királyságot az egyház hatalmára alapította. Nagy Ottó alatt a királyi politika kifejezett elve lett az egyház, és különösen a püspökök, helyzetének emelése, birtokok adományozása, nyilvános jogok, sőt grófságok átruházása útján. Vajjon miért? Azért, hogy a dacos világi fejedelemséggel szemben, ellensúlyként, a papi fejedelemség álljon. A király inkább bízhatott a papi főurakban, mint a világiakban. A püspököt és a birodalmi kolostorok apátját a király maga nevezte ki gyűrűvel és pásztorbottal, az investitura jogával élve. Szabadabban nevezhette ki a püspököket és apátokat, mint a grófokat és hercegeket, mivel a papi hivatalok nem voltak és nem lehettek örökösök. Az egyházi

fejedelemség minden haláleset után visszaszállt a királyra, hogy szabadon rendelkezék vele. A papi fejedelemséget a király minden alkalommal egy neki mindenben megfelelő személyiséggel tölthette be. Sőt mi több, az egyházi alapítványok birtokait a birodalmi birtok egyenemének tekintették. Amit e szerint a papi alapítványnak szereztek, az a birodalom számára nem vészett el, sőt még inkább lett a birodalom biztos tulajdona, mert a világi nagy vazallusoktól elvonták. Az egyházi birtokok adót fizettek a királynak (ajándék címen). Háború esetén az egyházbirtokok szolgáltatták a királynak a katonák legnagyobb részét. Az egyházi javak fölé a király a neki alkalmas püspököt és a neki alkalmas apátot helyezhette. Így vált lehetővé a középkori királyság és császárság. Uralmának anyagi támasztékául az egyház hatalmi eszközei szolgáltak és az eszköz, amely az egyházat a királyhoz kapcsolta, a királyi investitúra volt.

Ez a királyság széles alapon épült fel! De vajjon nem kellett-e meginognia magának az alapnak abban a pillanatban, amikor az egyház szellemi természeténél fogva szabadságra törekszik az állammal szemben?

A pápaság — a Karoling birodalom szétbomlásának ideje óta — ugyancsak a hanyatlás korszakát élte. Egy-egy hatalmi megnyilvánulása sikerrel járt. De a fődologban a német, a francia és az angol nemzeti egyházak maguk kormányozták magukat. Mintha visszatért volna a tartományi egyházak ideje. De a császárságban volt meg a döntő mozzanat, amely most

is meggátolta az egyház föloszlását. A császárságban a középkor meggyőződése szerint egyúttal szellemi méltóság is lakozott és a német birodalmi zsinatok, amelyek a tizedik és tizenegyedik században a császár elnöklete alatt tartattak, egyszersmind az egyetemes egyházak képviselőjét alkották. Mindenekelőtt: a császárság, mint az egész kereszténység feje, jogosult és köteles volt a pápaság emelésére. A pápaság a kilencedik század vége és a tizedik század első fele óta Róma féktelen városi arisztokráciája viharos mozgalmainak martaléka lett és egy teljesen eldurvult társadalom elvetemedettjei éktelenítették el a szentszéket. A római pápaságot a rómaiaktól kellett megszabadítani. Nagy Ottó, fia és unokája ismételten közbeléptek. A rómaiak megesküdtek Nagy Ottónak, hogy beleegyezése nélkül nem választanak pápát. Gyakran avatkozott be a császárság, hogy befolyásával az állás betöltésére új életet öntsön a pápaságba, de a földolgra nézve hiába. A tizenegyedik század első felében Rómának két nagy nemesi családja a Crescentiek és Tusculanusok vetekedtek a pápai méltóságért, mint családjuk birtokáért. 1033-ban megtörténhetett, hogy IX. Benedeket, egy 12 éves fiút emeltek a pápai székre, aki azt később minden bűnnel beszennyezte. Egy néplázadás űzte őt ki a városból (1044), hogy III. Szilvesztert kiáltsa ki ellenpápának. Amikor 1045-ben IX. Benedek ennek ellenére visszatért, még pedig fegyveres kézzel, Rómába, eladta a pápaságot VI. Gergelynek, anélkül, hogy komolyan kész lett volna lemondani a pápai hatalomról.

A megbotránkozás elérte tetőpontját. Segítségget csak a német császárság hozhatott. Megjelent III. Henrik és erős oltalma alatt a sutri zsinat (1046) elmozdító ítéletet hozott a két ellenpápára, majd egy római zsinat (1046 decemberében) Benedeket is elmozdította. Ekkor Rómában egy német püspököt (Bambergi Suidgert) II. Kelemen néven választották meg pápának (1046—1047); ez III. Henriket császárrá koronázta. III. Henrik egyúttal elnyerte a római patricius méltóságát és hatalmát, és ezzel a jogot a római püspök kinevezésére. Ettől fogva a szentszék betöltése a német birodalmi kormányzat egyik alkotórésze lett. III. Henrik még további három pápát nevezett ki: II. Damazust (1047), IX. Leót (1048—1054, elzászi származású, a dachburgi grófok nemzetségéből, megválasztatott a wormszi birodalmi gyűlésen) és II. Viktort (1054—1057, megválasztatott a mainzi birodalmi gyűlésen). A pápát Németországban választották, többé nem Rómában.

A császárság hatalmának tetőpontján állott. A német egyház engedelmességgel adózott neki. Sőt az egyetemes egyház benne ismerte el legfőbb urát, mint Nagy Károly idejében, amennyiben a legmagasabb papi méltóság felett rendelkezett. Az egyházi irányba terelt mozgalom csak egy pillanatra kedvezett a császárság hatalmi állásának. Ekkor más eszköz nem volt a pápaság és az egyház megmentésére, mint a császárság hatalmas segítsége. De ez a megoldás nem lehetett a reformkérdés végleges elintézése. Mennyire nem volt elegendő a császár oltalma! Amíg a császár erős karjától

remegtek, addig volt hatása az oltalomnak, amelyt nyujtott. De mihelyt a császári hatalom közvetlen nyomása megszűnt, — és mily gyakran esett meg, hogy a császár távol volt vagy más ügyek foglalkoztatták — a pápaság újra ki volt szolgáltatva Róma kis zsarnokainak. A pápaság emelésére az egyháznak magából kellett merítenie azt az erőt, amelyt a császárság nem nyujthatott. E percben elfogadták a császárság segítségét. De mihelyt az alkotásra képes pápaság visszaállítását elérték, annál elszántabban kellett kitűzni a célt az egyház és pápaság felszabadítására a császárság hatalma alól. Mikor egyház és pápaság a császárság segítségével egyházi értelemben valóban megreformáltatott, ütött az óra a pápaság szupremáciájának megalapítására.

22. §.

A szerzetesség reformja.

Mialatt a világ az Ottókról és Henrikekről beszélt, a kolostorok csöndes celláiban szellemi mozgalom indult meg, amely meg fogja változtatni a császárságot és a pápaságot. A tizedik és tizenegyedik század műveltsége a Karoling renaissance-nak, a latin kultúra Karoling újraélesztésének volt a gyümölcse. A román építéstílus kora volt ez, ama stílusé, melyben a kereszténység szelleme az antik formákkal párosult. Amint az egyházi épületeken és a császári palotákon, úgy e korszak egész műveltségén is a román stílus bélyege volt. Vergilius volt e kor legünnepeltebb írója. A la-

tin volt nemcsak az egyház, hanem az összes előkelő körök nyelve. Ez volt a korszak, amelyben Hrosvitha apáca latin színműveit magasrangú hölgyközönség előtt mutatta be, amelyben a szerzetes Ekkehard (I.) latin rímekbe szedte és ezáltal udvarképevé tette a Waltharius-éneket, amelyben még a naiv népdal is latin nyelven szólalt meg. E vergiliusi műveltség középpontjai és képviselői, a császár udvarán felül, a kolostorok voltak, melyek e kor egyetemeinek nevezhetők. A német kolostorok közt a legjelentékenyebb a szerzetesstudósairól és szerzetes-művészeiről híres Szent-Gallen volt. Az a vezetőszerp a szellemi fejlődésben, amely később a fejedelmi udvarnak és a nagy városoknak jutott, akkoriban a császári udvart és a kolostori cellát illette. Innét indult ki minden szellemi ösztönzés, amely mozgalmat támasztott az egész művelt világban. Nem volt semminemű művészeti és tudományos érdek, sőt mondhatnók népies és politikai életérdek sem, amely távolesett volna a szerzetes tanároktól. Nem volt tehetség, melyet nem tartottak volna ápolásra méltónak, nem volt képesség, mely iskolájukban mesteri kiképzést nem nyert volna. Nem az egyéniség megsemmisítése, hanem ellenkezőleg, az egyéniség kiképzése volt a jelszó a szerzetes- és apáca kolostorokban. A fül, mely a zsolnár szent énekében gyönyörködik, szívesen hallgat majd német hősmonda dallamára is, a szem nemcsak a betű fogja érdekelni, mint a tudomány közvetítője, de a leleményesen diszító, a természetet elleső és művészi festészet is; a

szívnek nemcsak Vergilius latinságában telik öröme, hanem a csodálatos, még majdnem ismeretlen és Szent-Gallen kolostorfalai közt először öntudatra ébredt, német nemzeti nyelvben is. Oly szerzetesség volt ez, amely egyaránt adott és kapott s amely az akkori világ fölött uralkodván a nemzeti élet főirányát követte.

De vajjon a szerzetesség feladata volt-e a világon uralkodni, az élet javait élvezni és résztvenni a nemzeti életben? Nem volt-e sokkal inkább a szerzetesség ideálja, hogy a világból elmeneküljön, hogy a világnak még legnemesebb javait is értéktelennek és a halhatatlan lélekhez méltatlannak, sőt veszélynek, egy darabnak tekintse abból a világból, amely gonoszság, bűn és romlás?

A földiekre irányuló összes emberi ösztönök megsemmisítése és sanyargatása, az egyén földi adományainak nem a fejlesztése, de elpusztítása: ez volt tulajdonképen a jelszó, mely veleszületett a szerzetességgel. És ime Szent-Gallen, valamint Németország és Franciaország többi bencés-kolostorainak szerzetesei, mily messze elszakadtak ettől az ideáltól! Sőt kétségtelen volt, hogy nemcsak az akkori világ nemes és nagy jelenségei iránti érzék, hanem a legalantasabb világiasság is beköltözött a kolostorokba. A kolostori fegyelem meglazult, az egyesek felügyeleteről már szó sem volt. Az apát maga is bűnös volt. Minél jobban kerekedett felül a kolostorokban a nemzeti szellem és az általános műveltség érdeke, annál inkább tűnt el a régijellegű szerzetesség szigorával és önsanyargatásával. Dózsölő, élvhajászó élet kapott

lábba a kolostorokban; a klauzura hanyatlott, az aszkézis honából a kényelem s élvezet tanyája lett. Az aszkéta-érdekek messze elmaradtak a művelődés érdekei mögött. Nyilvánvaló lett, hogy ezzel az igazi szerzetesi élet gyökeréig ért a veszély. Szerzetesi álláspontból izetlenné vált a szerzetesség szava. Ezért kellett a román, vergiliusi és ekkehardi stílusú szerzetességet a nép közé dobni, hogy eltiporassék.

A saját ideáljaitól elidegenedő szerzetességen végrehajtandó büntető ítélet egy, a francia határhoz közel, Burgundia területén fekvő kolostorból Clugny-ből indult ki. Itt már a tizedik században Odó apát (927—944) fölújította és megszigorította a régi benedek-rendi szabályokat. Egy mindenre, a legcsekélyebb részletre is kiterjedő szigorú szabályzat elfojtani igyekezett minden oldaltirányuló fejlődést. A bizonyos időtartamra és helyre megszabott hallgatás parancsa a teljes önuralom elérését és a belső szellemi élet mesterséges gerjesztését óhajtotta szolgálni. A clugny-i szerzetességben újra feltámadt a régi, a világból menekülő és a testet sanyargató szerzetesség ideálja, az elhanyagolt nyugati szerzetességgel szemben. Mihelyt ez az ideál láthatóvá lett, meg kellett hódítania a középkori világot. E clugny-i szerzetesekben, a fonnyadt arcban, izzó szemekkel sanyargatott testükkel, a nép szenteket látott, mert bennük újra föléledt a keresztény ideál, ahogy ez a középkor képzeletében élt. A durva érzékiségben élő paraszt előtt megtestesült a kereszténység szelleme, mely diadalmasan győ-

zedelmeskedik a mulandóság világa fölött. A clugny-i szerzetesség hatalmas mozgalmat indított meg, tele lelkesedéssel. Számtalan kolostor egyesült a clugny-i anyakolostorral, olyan kongregációt alkotva, mely a clugny-i apát egységes kormányzata és felügyelete alatt állott. A szerzetesség, mialatt megreformálódott, egyszerűsmind szervezkedett is. A régi feloszlást, mely szerint minden kolostor a saját apátja vezetése alatt önállóan kormányozta magát, egységes alkotmány váltotta fel, mely egyetlen főkormányzó (rendfőnökét, a clugny-i apátot «főapátnak» nevezték) kezébe tette a hatalmat a kolostori intézetek messze szétágazó, hatalmas szövetsége fölött. A mozgalom román földről indult ki és ott érte el első nagy sikerét. De a tizenegyedik században már az egész nyugaton uralkodott. Maga a német császárság helyeselte a reform gondolatát és segítségére volt a kolostoroknak, hogy egymás után, még a nagyhírű szent-galleni is, régi hagyományos formájukat elhagyva, az új, szigorú, román («welsch») alakra változzanak. Ebben az újjászült szerzetességben megvolt az erő, mely az egyháznak új benső életet adott, mely az egyháznak megnyerte a lakosság széles köreit, mely az egyházat felszabadította a világi hatalom szolgálatából és megteremtette a középkor hierarchikus korszakát. A kolostor cellájában született meg a középkor világa, hogy később ugyane kolostor-cellából Luther Márton lerontsa.

A jövő fejlődés iránya már ki volt jelölve, amikor III. Henrik császár Németországban is

teljes erővel tört utat a clugny-i reformnak és később, amikor VII. Gergely — Hildebrand barát — személyében a clugny-i szerzetesség foglalta el a pápai trónt.

23. §.

Az egyházreform.

A clugny-i ideálok nemcsak a szerzetesség reformálására törekedtek. A szerzetesség reformját főképen az egyházi reform kísérje. Az volt a cél, hogy miként a szerzetesség, az egyház is felszabaduljon a világi hatalom alól.

Az egyház felszabadítására két út szolgált, mind a kettőt használták.

Az egyik út volt az egyház lemondása a világról, lemondása alapítványairól, gazdagságáról, fejedelemségeiről, felségjogairól és dicsőségeiről. E lemondás ellenében az egyház teljes joggal követelhetette felszabadulását a világi hatalom alól és különösen felszabadulását a világi investitúra alól, amely mint az egyház elvilágiasodásának forrása, főképp azzal éreztette hatását, hogy vele valósággal gyakran együttjárt az egyházi hivatalok pénzért való eladása (simonia). Ez a szegénységi ideál volt a clugny-i eszméknek tulajdonképeni és tiszta következménye. Ez a szerzetesi szegénységnek és világkerülésnek az egyházra való átvitelét jelentette. A szegénység eszméje mellé természetesen hozzácsorakozott a papi nőtlenesség eszméje, amely ugyancsak Clugnyból eredt; a világról való lemondás magában foglalja

a házasságról való lemondást. Itt is, ott is, Krisztus követésének megvalósításáról volt szó a középkor felfogása szerint, épúgy a vagyontalanságot, mint a nőtlenséget illetően az egész papság számára; szóval a világi papság monarchizálását kívánták. Reformálni óhajtották az egyházat, amennyiben alá akarták rendelni a szerzetesi ideáloknak.

A másik út: az egyház uralmának megalapítása a világ fölött. Az egyház oly módon is függetlenítheti magát a világtól, ha a világot leigázza. Itt is követelték a laikus investitura mellőzését, de ne az állam nyerve vissza az egyház világi birtokrészeit; hanem, mialatt az egyház erős kézzel világi birtokait és hatalmát magához ragadta, az államtól követelte világi birtokainak szabadságát. Az egyház a földi világra is számot tartott; és megkívánta az államtól, hogy álljon féltre, hogy ő tölthesse be a helyét. A vezető gondolat ebben az volt, hogy az egyház világi dolgokban is az állam fölé helyeztessék. A szegénységi ideál a szerzetesi papságtól indult ki, ez az uralmi eszmény a püspöki világi papság ösztöneiből eredt.

Mikor a clugny-i mozgalom, a tizenegyedik század közepén, az északolaszországi városokban (legelőször Milanóban 1056-ban) magával ragadta a tömegeket és a «pataria»-t (csőcseléket) az uralkodó, gazdag és gyönyöröknek élő papság ellen lázította, akkor a szerzetesi szegénység ideálja uralkodott a reform-mozgalomban és ez indította a polgárságot mind a papok házassága, mind a papok gazdagsága és világi

uralma ellen. És e szegénységi ideál sohasem tűnt el egészen az egyházban. Később a kolduló szerzetek alakjában jutott egyházilag jóváhagyott kifejezésre. Teljes keresztülvitele azonban megtört a világi papság legyőzhetetlen ellenállásán. Mikor II. Paschalis pápa, 1111-ben, hajlandó lett volna megvásárolni a laikus investitura alól való felszabadulást az egyház minden birtokról és minden uralkodási jogról való lemondásával, a papság körében az ellenkezésnek oly vihara tört ki, mely a pápaságot is engedékenységre készítette. A papi nőtlenséget megvalósították, már azért is, mert nemcsak a szegénységi ideált, hanem az egyház hatalmi érdekeit is szolgálta: a papok megszabadulván minden családi kötelektől, egyedül az egyház hozzátartozói és szolgálói lettek. Ennyiben győzött a szerzetesi eszme. A világi hatalomról és uralomról azonban nem mondtak le; itt a világi papság és a püspökség érdekei hatalmasabbnak bizonyultak az egyháznak tisztán eszményi érdekeinél.

A döntést az egyházra a hatalmas VII. Gergely pápa hozta meg, aki szerzetes is, püspök is volt. Mint szerzetes, eltiltotta a papokat a házasságtól, mint püspök elragadtatta magát a világi hatalom dicsőségétől. Öntudatra ébresztette a középkori egyház uralmi eszményét, melyet hatalmas hangon hirdetett és minden kortársát túlszárnyaló uralkodói szellemének teljes, kiméletlen erélyével megvalósított. Tőle ered a nőtlenségi törvény (1074), amely minden nős papot — egyházi átok büntetése mellett — eltiltott a szolgálattól az Úr oltára

előtt. De tőle ered egyszersmind az investituralalom (1075), mellyel megvonta IV. Henrik német császártól az investitúrát gyűrűvel és pásztorbottal, t. i. birodalmi püspökségek és birodalmi apátságok adományozásának jogát. Ő a Clugnyból kiinduló, közben naggyá lett szellemi mozgalomra építve, elszántan síkra szállott a német császárság ellen, amely még csak az imént, III. Henrik alatt, úrrá lett a pápaságon. És a történet igazat adott merész bizalmának. Mikor VII. Gergely (1076-ban) kiátkozta IV. Henriket, a német királynak fel kellett cserélnie a királyi palástot a bűnbánás köntösével és Canossa várának kapuján télvíz idején, méltatlan megalázkodásban, a maga és ellenfele gyalázatára, kikoldulni a kevély pap bűnbocsánatát. Az egyházi eszmék áramlata hatalmasabbnak bizonyult a középkori állam laza szerkezeténél. Amiképen a hatalmas pápa ellenkirályok elmozdítása és kinevezése által a német királyi korona felett rendelkezett, úgy adta hűbérbe Guiskard Róbert normand hercegnek Apuliát és Kalabriát, közreműködött Hódító Vilmos Anglia elleni vállalkozásában, továbbá beavatkozott Magyarország, Lengyelország és Dalmácia trónörökösödési viszálykodásába és fellépett a spanyol grófok és Szardínia fejedelmei ellen; mindezzel a nyugati világ minden részében megvalósította azt az eszmét, melynek életét szentelte: az egyház viláгурalmának eszméjét. Bár halála a számkivetésben érte, menekültében IV. Henrik elől, normann csapatok körében, hol inkább fogoly volt, mint szövetséges: az örökség, amelyet utódaira hegyott az Istenállam-

d ként a világ felett uralkodó egyház
m megteremtése volt.

Így követte nyomban a császárság szupremá-
ciáját a pápaság szupremáciájának kora.

24. §.

A wormsi konkordátum.

Igaz, hogy VII. Gergely viláгурalmi eszméi
nem voltak teljesen megvalósíthatók és nem is
valósultak meg soha. Ez már az investitúra-
harc elején kitűnt. A harc Németország szá-
mára 1122-ben az V. Henrik császár és II. Ca-
lixtus pápa között létrejött wormsi konkor-
dátumban nyert befejezést. Ekkor változtatták
meg az investitúra jelképeit. Megegyeztek,
hogy a császár ezentúl nem gyűrűvel és bot-
tal, hanem kormánypálcával investáljon. A csá-
szári investitúra tárgyául határozottan az egy-
ház világi birtokait jelölték meg; a megválasz-
tott püspök vagy apát csakis a «regáliákat»
(nem a papi hivatal) nyerhette el a királyi
investitúra által. A császár korlátlan kinevezési
jogát határozottan megszüntették, és a császár
elismerte a kánoni választást (a papság és a
nemesség vezetésével a község választott, ille-
tőleg a kolostori barátok). De a császárnak
vagy kiküldöttjének jelenléte a választásnál,
továbbá a császár joga, hogy vitás választások
esetén a tartományi zsinattal közösen döntsön,
továbbra is a császárnak juttatta a döntő befolyást
a püspökségek és birodalmi apátságok betöltésé-
nél. Annál is inkább, mert a konkordátum

szerint a megválasztott előbb részesült az investitúrában, mint a felszentelésben. Ha a császár az investitúrát megtagadta, a felszentelés, amellyel püspökké vagy apáttá avattak, nem történhetett meg. Lehetetlen is volt, hogy a császárnak meg nem felelő ember püspöki vagy apáti állásba jusson. A német császárok a tizenkettedik század folyamán és még később is, több ízben mondtak le a jogról, hogy felszentelés előtt investáljanak. De a szokás mégis fennállott és gyakorolták. De még akkor is ha az investitúra csak a felszentelés után történt, (így határozták el már eleve a birodalom Németországon kívüleső tartományai számára, Burgundiára és Itáliára, a wormszi konkordátumban), amíg az investitúra végrehajtása valóban a császár korlátlan joga volt, a császár befolyását a választásnál meghagyták; nehezen lehetett valakit megválasztani és felszentelni, akiről biztos volt, hogy az investitúrát nem kapja meg. Ezek szerint a wormszi konkordátumban a császári investitúra csak alakja szerint változott meg. A dolog alapjában nem változott. Annál is kevésbé, mivel a teljesítmények, melyekkel a püspökségek és birodalmi apátságok a birodalomnak tartoztak (hadsereg és adó) a wormszi konkordátum kimondott határozata szerint változatlanul megmaradtak. Lehetetlen volt és joggal volt az, hogy a császárság kiadja kezéből a papi fejedelemségeket. Ezzel lemondott volna arról, ami hatalmának alapja volt. A császári investitúrát illető megegyezés a birodalom lételét jelentette az egyházzal szemben. Győzelme-

essen visszaverte az egyház támadásait fönnmaradásának világi feltételei ellen.

A tizenkettedik, majd a tizenharmadik század egész tartama alatt az interregnum idejéig, a német császárok investitura-hatalma maradt a birodalmi hatalmuk legfontosabb forrása. És a hohenzauferi császárság fénye, épen úgy, mint azelőtt az Ottóké, elsősorban abból a hatalomból eredt, amelyet a német császár a német egyház és ennek birtokai felett gyakorolt. Csak később, amikor az interregnum folytán és az interregnum óta a német királyság bomlásnak indult, a papi fejedelemségek kötelezettségei a birodalom iránt csökkentek, csak akkor szűnt meg a király investitura-jogának jelentősége. Puszta forma lett. Ebben az időben a község lovagi képviselői, kik a tizenkettedik században a pápával együtt résztvettek a püspökválasztáson, visszaléptek a választástól. Sőt a papságnak egy jelentékeny része is kénytelen volt eltérni, hogy a püspökségek betöltésénél választójogától megfosztották. A legtöbb egyházmegyében a káptalan foglalta el a választásra egyedül jogosított választási testület helyét; tisztán egyházi, zárt testület volt ez, mely igen kevésé gondolt az állami hatalom érdekeire. A püspökök és birodalmi apátok investiturája pusztá formáság lett, épen úgy, mint a hűbérbirtok átadása a nagy világi vazallusok számára. A császár helyett most a pápának volt döntő befolyása. Nem a wormszi konkordátum fosztotta meg erejétől és tartalmától a császár investitura-jogát, hanem az interregnum óta a hanyatló császársággal szem-

ben győzedelmesen emelkedő birodalmi, független fejedelemség, továbbá a káptalan mindinkább erősödő hatalma.

A tizenegyedik és tizenkettedik században a birodalom ellenállott a Gergely-féle eszméknek és nem tűrte, hogy a császárság pusztán papi császársággá alacsonyíttassék le. És ugyanezt kellett a pápaságnak nemcsak Németországban, hanem az egész Nyugaton tapasztalnia. Az állások betöltésének jogai, amelyek mind a mai napig — habár sokféle alakban — az államhatalom alá tartoznak, különböző közbejött esetek ellenére, mégis csak utóhatásai azoknak a királyi investitura-jogoknak, melyeket egykor a középkori jog Németországban, Franciaországban, Angliában, egyáltalában a román-germán középkori államok körében, megteremtett.

25. §.

Keresztes hadjáratok és lovagkor.

Az egyház nem volt képes félretolni az államot. De VII. Gergely pápa és utódai idején mégis felülkerekedett. Hatalmas hullámban kerültek felszínre az egyházi és vallási érdekek, hogy birtokba vegyék a középkor kulturéletét. A Szentföldre való zarándoklás a tizenegyedik század folyamán mind nagyobb méreteket öltött. A kor minden erős érzékisége és durvasága mellett az volt a mindenekfölött uralkodó kérdés: «mit kell tennem, hogy elérhessem az üdvösséget?» És az emberi szív legmélyén gyökerező vágyakozás a mennyei Jeruzsálem után, a középkori felfogás szerint,

s abban jutott kifejezésre, hogy a nyugat népei
 látni óhajtották a földi Jeruzsálemet. Érthető
 tehát, hogy a tizenegyedik század vége felé a
 hazatérő zarándokok panasza a szeldzsukok
 erőszakosságairól erős visszhangot keltettek a
 Nyugat országaiban. De sem császár, sem király,
 hanem II. Orbán pápa volt az, aki (a cler-
 monti zsinaton, 1095-ben) fegyverre szólította a
 kereszténységet. És minő eredménnyel! A ke-
 resztes hadjáratoknál nagyobb háborús vállal-
 kozást a középkor nem látott. A Nyugat férfi-
 kort ért, lovagi ereje szállt itt síkra, hogy
 végre hatalmas ellentámadással válaszoljon a
 mohamedanizmus támadására. A szent-sír fel-
 szabadításának eszméje két századon kereszt-
 tül az európai érdeklődés homlokterében állott
 és mindig újra és újra izgatta a császárokat,
 a királyokat és a nemesség színe-javát, hogy
 keresztes-haddal messze útra keljenek az ígért
 földjére, melyet a keresztény megváltás törté-
 netének fénye és a keleti nap pompája bera-
 gyogott. És a háború, melyet Isten és Krisz-
 tus szolgálatában viseltek, egyúttal hadjárat
 volt az egyház és ennek fejének szolgálatában
 is. A keresztes hadjáratok, melyekre a Nyugat
 lovagjai újra meg újra kardot ragadtak, való-
 sággal azt jelentették, hogy a Nyugat legna-
 gyobb, leghatalmasabb és legfőbb hadura: a
 pápa.

A lovagságban egy nemzetközi gondolat rej-
 lett. A Nyugat lovagsága, középkori felfogás
 szerint egy, államok és országok határai által
 el nem különített, nagy, egységes szövetkezetet
 alkotott, amelybe ifjú nemesek, fegyverpróba

és lovaggá avatás útján jutottak. A középkor minden nagy alkotásának ilyen egyetemes jellemző volt. Az egyházhoz, a birodalomhoz és a tudományos műveltséghez hasonlított a nemesesség szervezete is. A római világbirodalom eszméje a lovagi élet középkori kulturjelenségében is tükröződik. A keresztény (nem a franciák sem a német, hanem csakis a keresztény) nemesség a birodalomnak fegyveres lovagiasága, annak a birodalomnak, amely most első sorban: egyház. A legfőbb lovag a császár, ki a kereszténység (a birodalom) világi feje. De becsületese és büszkesége azt kívánják, hogy az egész lovagrenddel együtt az egyháznak, az apának szolgáljon. A lovagrend a nemesi és egyházi érdekek szövetsége. Alig indultak meg tehát a tizenegyedik század végén a keresztes hadjáratok, már a tizenkettedik század elején megalakulnak a lovagrendek (a templomos-rend 1119-ben, a János-lovagrend 1120-ban). A lovagok papi szervezetet nyernek, hogy az egyházat a megillető módon szolgálhassák. A szerzetesség kardot ragad, hogy a szerzetesi és nemességi fogadalmakat összekösse. És ezek a büszke lovagrendek, amelyek az egész keresztény világot átfogják, csakis egy urat ismernek: a pápát. Fegyveres lovagszerzetesek állandó seregei állanak a pápa rendelkezésére; ezek egyrészt meglazítják a világi államok kötelezettségeit, ahova területileg az egyházi lovagrendek javadalmi és hivatalai tartoznak, másrészt nyilvánvalóvá teszik, hogy az egyház erős kezével forgatja a világi kardot is.

A Kelet ellen irányuló egyházi és háborús

A vállalkozás teljessé tette a pápai uralmat a Nyugaton. Jöttek napok, amikor a pápa parancsára Észak-Franciaországból kereszties-had indult el, hogy vérbe fojtsa a délfanciaországi albigenzek (katharus-ok) eretnekségét (1209-ben); amikor János angol király országát a pápától hűbér gyanánt kapta (1213-ban), amikor a livlandi lovagság és a rigai püspök között felmerült vitában, a kereszténység számára újonnan megnyert Livland és Esztland fölött Rómában csak úgy, mint Szent Péter valamely birtokáról rendelkeztek (1210-ben), amikor a német lovagrend Szent Pétertől, hűbér gyanánt jutott Kulmerland és Preussenland birtokába (1226-ban), amikor Konstantinápolyban egy a keresztieshad által rögtönzött, Rómától függő, latin császárságot és latin egyházat állítottak fel (1204). A pápaság lett a legkiválóbb politikai nagyhatalom. Ez annál csodálatosabb volt, mert hatalma a világiak felett elsősorban a világtól menekülő szerzetesség vállain nyugodott.

26. §.

Szerzetesrendek. Kolduló szerzetek.

A szerzetesség kardot ragadott. Folyvást meg-megújuló küzdelemre szállt, hogy általában a szerzetesség, sőt az egész katolikus kereszténység eszményeit megvalósítsa.

A legmagasabb cél, melyet a középkori és még ma is a katolikus vallásosság elérni óhajt: az egyén számára az aszkézis, a törekvés lemondani a világról és minden adományáról. A középkori és katolikus kereszténység esz-

ménye a szerzetes volt, ki a világból a kolostor cellájába menekült, hogy ott keresztre feszítse testét minden kívánságaival együtt. De a világ menthetetlenül követte a szerzetességet a kolostorba. A vagyon, a hatalom, a politika és művelődés érdekei magukkal ragadták a frankok és az Ottók korának szerzetességét és elidegenítették eredeti eszméitől. A clugny-i szerzetesség volt a tizedik és tizenegyedik században a valódi szerzetesi szellem első nagy visszatérése. Azonban csak a tizenkettedik században nyerte vissza az aszkézis szelleme teljes lendületét. A szerzetesi szellem számos új alakot öltött, mindegyik a maga módján, más-más kifejezésre juttatta az aszkézis gondolatának erejét: a karthauzi, a premontrei, a karmelita-rend stb. E mozgalomban legjelentékenyebb szerep a cisztercitáknak, különösen jeles apátjuknak, Clairvaux-i Bernátnak és a kolduló szerzeteknek jutott.

A tizenkettedik század első fele Clairvaux-i Bernát kora (született 1091-ben, meghalt 1153-ban). Szavával a világon, a pápákon, a császárokon és királyokon uralkodott. Döntött II. Ince pápa és II. Anaklét ellenpápa között és az előbbinek alávetette az egész Nyugatot. Szavának hatalmas erejével III. Konrád császárt a második nagy kereszties háborúra kényszerítette (1147). III. Jenő pápa (1145-től 53-ig), aki cisztercita barát és Bernát tanítványa volt, eszköz volt a kezében. Ámde a férfiú, aki szellemének hatalmas erejével az egész világot leigázta, igazi benső megelégedést csak akkor érzett, mikor mindent került, ami

világ volt és csendes magánosságban élve elmerülhetett az isteni szeretet szemléletébe és azokba a gyönyörökbe, amelyeket a Mindenhatóval való együttlét nyújt. Amint Szent Ágoston a nyugati theológia atyja, úgy Clairvaux-i Bernát atyja a nyugati miszticizmusnak. Lelkéből a hő vallásos érzés halhatatlan dalokat fakasztott. Az ő «*Salve caput cruentatum*»-a, amelynek nyomán a német Gerhardus atya az «*Ó sebzett, vérző fej*» című éneket költötte, mélyen felbúg, mint az orgona hangja és a legfenségesebb tárgy hatalmát a tökéletes bensőség természeti erejével és a hatalmas költői tehetség földöntúli dallamaival egyesíti. Vágyakozása Isten után oly nagy volt, hogy, burgundi nemes családból származván, még mint ifjú a már meggazdagodott clugny-i-rend helyett, az épen akkor alapított szegény, ismeretlen, a Dijon melletti citeaux-i erdő vadonjában letelepedett új rendbe, a cisztercita-rendbe lépett (1113-ban). Tőle nyerte a rend a fellendülés erejét. Két év letelte után oly nagy volt a felvételre jelentkezők száma, hogy még egy kolostort kellett alapítani, az elhagyott vadonban épült Clairvaux-t, amelynek apátjául Bernátot választották. Számtalan újabb és újabb kolostoralapítások követték ezt az egész Nyugaton. A tizenharmadik század közepéig a ciszterciták rendje (Bernát-rend) maradt a vezetőrend; kolostoraik, melyek építészeti stílusukkal az ifjan feltörekvő gót izlés előharcosai voltak, mind pusztá vadonban épültek, vagy a zajtalan őserdőben, hogy új hazát szerezzenek a keresztény és gazdasági élet számára. A cisz-

tercita-kolostorok a középkorban első úttörői voltak épúgy a szerzetességnek, mint a még zabolátlan természet vadonában bátran előre-nyomuló gazdasági munkának s az ősidők néma tájaira a nyájasság varázsát árasztották. Kelet-Németországban e kolostorok lettek a pogány föld térítésének, germanizálásának és megművelésének középpontjai. Mily temérdek élet szabadult itt fel és mind egyetlen ember műve nyomán!

Clairvaux-i Bernát után a középkorból még egy férfiú kerül ki, teremtő szellem a vallás terén és jelentőségre még nagyobb: Assisi-i Szent Ferenc (szül. 1182-ben). E ritka ember lelkében a hit ereje legszebb gyümölcsét érlelte: a szeretet hatalmát. Urának és mesterének példáját követve, minden vagyonát a szegények között akarta felosztani és minden embernek a szeretet és a vezeklés evangéliumát hirdetni. Úgy is cselekedett és elérte, hogy mások is aképen cselekedtek! A gyakorlati kereszténység munkájából — amint azt szerzetes-aszkéta módon értelmezte és az ellenállhatatlan szeretet hatalmával megvalósította — származtak a kolduló szerzetek, melyek közül kiváltképen a ferencrendiek (1209) és a dominikánusok (1215) uralkodnak az egyháztörténetben a középkor második felében.

Assisi-i Szent Ferenc, kitől a ferencrendiek nevüket vették, arra vállalkozott, hogy a szegénységi ideált nem csak az egyes szerzetesek, hanem egész kolostorok és szerzetrendek számára megvalósítsa. A szerzetesek közössége (a kolostor, a rend) is birtoktalan legyen, hogy

kizárassék a kolostori szabály állandó ellensége, a vagyon; hogy a szerzetesek a szó legszorosabb értelmében koldusszegények legyenek, hogy prédái legyenek inségnek és nyomornak, arra utalva, hogy megélhetésüket csakis összekoldult szeretetadományoknak köszönhessék, hogy ekkép alázatosságban és lemondásban csakis a szeretet és embertársaik szolgálatának éljenek. Hatalmas erő rejlett ebben az aszkéta elhatározásban, amelynek, minthogy benne a középkori vallásos ideál jutott teljes kifejezésre, igen nagy hatása volt, habár igazi megvalósítása mindenkor csak részben volt lehetséges. Majdnem kezdettől fogva az alapító szigorú irányával szemben a rendben enyhébb irány indult meg, amely inkább tulajdonszerzést, művészetet és tudományt tűzött ki céljául. A dominikánus-rend követte a ferenciek rendének példáját, habár szintén bizonyos korlátozásokkal és megszorításokkal. De az eszméből elég maradt meg, hogy meghódítsa a középkort. A kolduló szerzetnek nem kellett tagjait ellátni; a hívők alamizsnájából éltek. Ennélfogva a rendnek nem kellett a tagok felvételét korlátoznia. A koldulás elvével továbbá együtt járt, hogy a régi szerzetesi klauzurát, mely a szerzetest a világtól elzárta, megszüntették. A kolduló barátok egész serege messze földön szétözönlött, hogy esdeklésével a kegyes adományért egyúttal mindenhová elvigye a szerzetesség szellemét, tanítását és meggyőződéseit. Nemsokára a kolduló szerzetesek lettek a községek legkedveltebb gyóntatói, lelkipásztorai és hitszónokai. Pápai kiváltságokkal felszabadíttatván a püspöi.

hatalma alól, hogy közvetlen pápai fenhatóság alatt lehessenek, sem a püspöki sem a plébániai hatalom nem korlátozhatta tevékenységüket. Az egész kereszténység számukra egyetlen község volt, amely hathatós, a tömegeknek szóló, politikai, egyházi és lelki dolgokat egyaránt érintő prédikációjuknak korlátok nélkül nyitva állott. A ferenciek rendének megalapítója még arra is vállalkozott, hogy szerzetesrendjének hálóját kivesse az egész világra. Megteremtette Szent Ferenc «harmadik rendjét» (tagjait *tertiariusok*nak, illetve *tertiariusnők*nek nevezik), amennyiben a laikusokra is kiterjesztette a szerzetesi formákat. A *tertiarius* künn maradt a világban, a házasságban és hivatásban, de különben elfogadta a szerzetesi élet puritán szigorát, a lemondást az életnek különben megengedett örömeiről és fogadalmattett a legkomolyabb erkölcsösségre. Kötéllel övezett sűrű ruha külsőleg is jellemezte az aszkétát. Ha azelőtt a clugny-i reformnak az volt a célja, hogy a világi papságba vigyen szerzetesi szellemet, most még nagyobb méretekben azt kísérelték meg, hogy a laikus világnak szerzetesi alapot adjanak. Ha a keresztény embernek igazi hivatása csakugyan a szerzetesség, úgy minden keresztény előtt csak az lebeghet eszmény gyanánt, hogy a világról lemondjon és szerzetesmódra egyedül Istennek és Krisztusnak éljen. Ha a szerzetességben igazság van, kívánnia kell, hogy az egész kereszténységet kolostorba vezesse. E kísérletet Assisi-i Ferenc megtette, amennyire a gyakorlatban lehetséges volt. A szerzetesség saját magában látta a ke-

resztény élet közérvényes alakját. Egykor elmenekült az egyháztól, most az egyházba visszatért, hogy a maga módja szerint átalakítsa. Ez volt a pillanat, amikor a középkori katolicizmus elve legfőbb diadalát ünnepelte. Az erő, mely a törvény cselekedeteivel, a test sanyargatásával és a világból való menekülésével arra törekedett, hogy az üdvösséget kiérdemelje, megszire kiható hatalommal töltötte el az egyházat és a világot.

Vegyük még hozzá, hogy a kolduló szerzetek, különösen a hatalmasan feltörekvő dominikánusrend saját érdekeiket a pápaság érdekeivel azonosították. A pápa függetlenné tette őket a püspöki hatalomtól. Kiváltságok adományozásával működésüknek akadálytalan, szabad pályát nyitott. Ezáltal a pápai hatalom megszilárdítása, mely a rendnek fedezékül szolgált a rendes egyházfők erőszaka ellen, közvetlenül a rend érdekeinek is szolgált. Az előjogoknak örvendő kolduló szerzetesek az egyházban mindenütt élő bizonyítékai voltak a pápa mindenüvé kiterjedő hatalmának és valamint a lovagrendek közvetlen alárendeltsége a pápa alá gyengítette a rendes világi hatalomnak, a császároknak, a királyoknak és fejedelmeknek erejét, úgy a kolduló szerzetek közvetlen alárendeltsége a pápa alá megbénította a rendes papi hatalomnak, a püspököknek és érsekeknek erejét. Az egyház és az állam egész hagyományos rendjét veszélyeztetve, mindenütt felemelkedett a pápaság hatalma.

Vegyük továbbá tekintetbe, hogy a tizenharmadik század óta épen a kolduló szerzetek és újra főképen a dominikánusok révén, a nép-

életre mindinkább nagyobb jelentőséget nyert a prédikáció. Eddigé az istentisztelet főképen egyházi szertartás volt. A plébános, sőt maga a püspök is csak ritkán volt alkalmas papi szónoklatra. Az istentisztelet rendszerint néma volt. Csak a mise ünnepélyes volta, a fényes öltönyök és titokzatos szokások keltettek valóságos borzalmat az inkább szemlélő, mint résztvevő községben; az Istenember közvetlen jelenlétének érzése, amelyben a hívő község térdre borult, volt az istentisztelet célja és tetőpontja, — s ez ép úgy táplálta a hitet, mint soknemű babonát. Csak a kolduló szerzetesek révén hatott a hitszónoklat teljes erővel az egybegyűlt községre. A hitszónoklat még mindig nem volt az istentisztelet rendes alkatrésze. De körvonalai feltűntek, útját egyengetve a szentség mellett az igének, hogy előkészítse a tizenhatodik század korát, amelyben az ige fogja megvalósítani az egyház nagy reformációját. Ez az ige azonban a középkor második felében egyelőre még a pápai hierarkhia szolgálatában állott. Sajtó, mint a mai, nem volt. A szószéken alkották meg a közvéleményt. Ez pótolta bizonyos mértékben a sajtót. Képzeljünk el oly időt, amelyben a tömegek közvéleményét kizáróan a pápaság alkotja és igazgatja! Minő rendkívüli hatalom!

Megértjük, hogy a középkor világa meghódolt a pápaságnak. A tizenegyedik század óta az egyházi, még pedig az askéta módon egyházi (szerzetesi) nézetek uralma folyton-folyvást gyarapodott. Maga az állam is az egyház alkotásaként szerepelt. Az egyház tana szerint (Clairvaux-i Bernát hangoztatta ezt először) mind

a két kard az egyházi hatalom és a világi hatalom, a pápáé (Lukács 22, 38.)! Ennél fogva a császár a pápától kapja a hatalmát hűbérbe. Az állam magában nem szent; csak az a kapcsolat, amelybe az egyházzal kerül, fogja szentesíteni. Miként a császárság csillaga, ép úgy még az udvari lovagság fénye is elhalaványult az egyház és ennek befolyása mellett. Bármennyire élt is a nemesség az egyház hagyományai szerint, a tizenkettedik és tizenharmadik században mégis önálló világfelfogást teremtett magának, mely az élet nemesebb élvezeteire és a lovagi élet stilszerű kialakítására irányult és amely az udvari élet törvényeiben, törekvéseiben és formáiban szilárd kifejezést nyert. A korszak, mely a keresztes hadjáratokat és a szerzetesi lovagrendeket hozta létre, a világi lovagrendek virágzásának ideje is volt. E kor terméke a szerelmi szolgálat, a szerelmi dal, a lovagköltészet, a műízlés, a fényes ünnepség, a lovagitorna, a lelkesedés nemes viadalért és kalandért, a lovagi becsület és életmód törvénykönyve. A világot kerülő szerzetesi ideállal ellentétben volt a nemes életöröm eszménye, mely tulságaiban, a szerelem és fegyverjátékok terén, nem egészen alaptalanul hívta ki az egyház közvetlen ellenmondását. A kolduló szerzetek azonban hatalmasabbak voltak mint a lovagság. Az a körülmény, hogy az udvari lovagság hatalma már az interregnum után, alig száz éves virágzás után (Barbarossa Frigyes alatt veszi kezdetét a lovagság klasszikus kora) megtört, nagy mértékben a kolduló szerzetek által mindenféle nyomatékkal terjesztett szerze-

tesi prédikációk felette nagy hatásának volt a következménye. A lovagi eszményt túlszárnyalta a szerzetesi.

27. §.

Egyházi jog és bíraskodás.

Ép így szorította ki az egyház bíraskodása a világit és az egyházjog a világi jogot. A tizenharmadik században a római «Corpus juris civilis» mellé a «Corpus juris canonici» kerül, amelynek legértékesebb tartalmát egy III. Sándor és egy III. Ince törvényhozása teremtette meg. A középkorban a római jog világjog volt. A német, a francia és az angol jog csak mint országos jog volt érvényben. De az egyházjog a «Corpus juris canonici» alakjában a római világjog mellett egyenlő rangra tett szert; a pápai törvénykönyvben a világ egy új Corpus jurist kapott, amely egyúttal számot tartott rá, hogy a «Corpus juris civilis» régi római császárjogát amaz idő számára megreformálja. És ennek az egyházi jognak nagyobb hatalmán, mely bölcs korlátozásokkal lépett a római jog örökébe, nyugszik az egyházi bíraskodás felsőbb-sége, amely a tizenharmadik század vége óta mind világosabban előtérbe lép. Míg a világi bíraskodást, főkép Németországban, egy ósdi, formaszigorban és szűkkeblűségben mind jobban megmerevedett perjog jellemezte, addig az egyházi bíraskodásnál egy lényegében az alakiságtól ment, első sorban igazságot és méltányosságot szemmel tartó perjog fejlődött: az a perjog, amelyé a jövődő volt.

A bírói ítélkezés, a jogfejlesztés, a közvélemény irányítása, az életeszmény kitűzése, a döntő szó a Nyugat minden fontos és nyilvános ügyében, a hatalom császárság és lovagság fellett: mindez az egyházé és az egyház révén a pápaságé lett. A tizenharmadik század elején III. Ince pápa (1198-tól 1216-ig), ki Németország, Anglia és Aragonia koronáival rendelkezett és mint «Krisztus és Isten helytartója» a pápa világi uralmát a legmagasabb polcra emelte, kijelentette «az Úr Szent Péternek nemcsak az egész egyházat, hanem az egész világot adta át, hogy uralkodjék rajta». Ezzel kimondotta a tényt, mely jellegzetes a tizenkettedik és tizenharmadik századra; alkotja: a viláგuralom pálmája nem császároknak és királyoknak, hanem a pápaságnak jutott osztályrészeül.

28. §.

A kolduló szerzetek és a harmadik rend.

A kolduló szerzeteknek azonkívül, hogy az egyház és a pápaság eszméit terjesztették még más jelentőségük is volt. Egyúttal annak a fejlődésnek kezdetét jelentették, amely a világ színpadjára vezette a harmadik rendet.

A középkor története eddig a nemesség és a papság története volt és a papság mértékadó része ugyancsak a nemesség köréből került ki, a társadalom magasabb rétegeiből, amelyet a földbirtok és lovagság emelt kiválóságra. Megtörténhetett ugyan, hogy mesterember fiából pápa lett, mint pl. VII. Gergelyből. Rendszerint azonban a püspöki és apáti állásokat nagy és

előkelő családok tagjaival töltötték be és az egyszerű szerzetesek között is határozottan nagyobb tekintély jutott a nemes és jobb származásúaknak (míg a világi papság alacsony köreiből többségben voltak az alacsonyabb, gyakran nem szabad osztályokból származó elemek). Az Ekkehardok és Notkerek, akik megalapították a szent-galleni kolostor hírnevét, Allemannia nemes családjaihoz tartoztak. Clairvaux-i Szent Bernát, a cisztercitarend büszkesége, Burgundia egy ősnemes családjából származott, és mikor a kolostorba lépett több mint 30 ifjú társat hozott magával. Sőt az egész mozgalom, mely Clugnyból kiindulva, a tizenegyedik és különösen a tizenkettedik században a szerzetesség askéta irányú reformját hangoztatta, a nemesség köreiből ered — és a nemzet nemes és földbirtokos osztályaival való kapcsolat lett mindenkor alapja a szerzetesség gazdagságának és evvel együtt romlásának is. Az egyházban is, ép úgy mint a világban, a nemes és földbirtokos körök voltak a történeti fejlődés mértékadó vezetői és képviselői. A polgári rend és a parasztosztály a világtörténelem számára még nem jött létre. Ebből telt ki az alsóbbrendű, többnyire műveletlen és a szerzetesi papság mögött általában messze elmaradt világi papság nagy, de befolyástalan tömege, ez segítette a nemzeti lét gazdasági alapjának előkészítését, de nem volt eszme, amelynek képviselője volt. Még a városi életből is hiányzott az önálló szellemi tartalom. A polgárság a tizenkettedik és tizenharmadik században felszabadult ugyan a robot- és a hűbérterhek alól, sőt ép úgy a

ő fő-, mint a (városi, patriciusi) köznemesség uralma alól is. A kereskedőkben és mestéremberekben azonban még nem ébredt fel valamely önálló és szellemi érdeklődés, amely túlterjedt a város falain. Szűkkörű helyi érdekeknek éltek, míg a nemesség és papság látóköreit a Nyugat világa alkotta.

Csak a tizenegyedik században kezdődik a harmadik rend emelkedő mozgalma, még pedig eleinte a kolduló szerzetek befolyása útján és alakjában. A kolduló szerzetek felszólítása rábírhatta a nemzet tömegét arra, hogy kolostorba térjen. Az arisztokrata jellegű, régi stílusú rendekkel szemben állottak most a koldulórendek, nagy, mindenkit befogadó, széleskörű népszerűségükkel. Most érkezett el az idő, mikor a szerzetes- és apácakolostorok alacsonyabb és különösen városi körökkel kezdtek megtelni. Az a hatalom, melylyel a koldulószerzetek, elsősorban a dominikánusrend rendelkezett, egyúttal a harmadik rend hatalmának első nagy megnyilatkozása volt és érthető, hogy a lovagság udvari és nemesi intézménye tönkrement a kolduló szerzetesek aszketikus és polgári ösztöneivel szemben.

A harmadik rend a kolduló szerzetekben magához ragadta a prédikációt, a szó hatalmát. De nem csak az élő szóét. A tizenharmadik, tizenegyedik és tizenötödik század irodalma is nagyrészt a kolduló szerzetesek és elsősorban megint a dominikánusok kezében van. Az a hatalmas szellemi mozgalom, mely a tizenkettedik században a keresztes hadjáratokkal egy időben megkezdődött, Olaszországban, Franciaországban és Angliában, és a tizenegyedik század

óta Németországban is, megteremtette az egyeteme-
ket. A legtöbb tanári állás ugyancsak a koldul-
ló szerzeteseknek és különösen a nagy tudomá-
ny hírében álló dominikánusoknak jutott. A kolduló szerzetes a katedrán és szószéken, az
irodalom és oktatás terén egyaránt első helyet
foglalt el, s a sikerek, amelyeket a tudós fog-
lalkozással, írói tevékenységgel, szónoki tehet-
séggel itt elért, sikerei voltak egyszersmind a
harmadik rendnek, mely most a kolduló szer-
zetben ismerkedett meg először a műveltség
hatalmával s e hatalom használatával.

A műveltség, melyre a harmadik rend a
koldulórendben szent tett s melynek képviselője
lett, az egyház műveltsége volt, amely akkor
érte el tetőpontját, mikor az egyházi érdekek
uralma a világiak fölé, a pápaság uralma a csá-
szárság fölé emelkedett. Az egyház és a pápaság
hatalma megrendíthetetlennek tünt fel. A har-
madik rend is, amely nagy tömegben vonult
fel, hogy a maga számára követelje a jövőt,
egészen megtelt a hierarkhia és az aszkézis szel-
lemével, s épen most adott az egyház eszméi-
nek kiváló súlyt és korlátlan uralmat a nem-
zetek élete felett.

És mégis épen e pillanatban kezdődött a
középkori egyház, és ez egyház-alkotta egész
világépület összeomlása. Az egyház teljes győ-
zelme az ellentétes áramlat szükségét foglalta
magába.

29. §.

A pápai hatalom tulkapásai. Visszaélések.

A pápaság a tizenharmadik század folyamán hatalmas küzdelemben ledöntötte a Hohenstaurok fok büszke nemzetségét. A nagy ellenfél veregsége volt a kivívott diadal látható jele. A pápaság hatalmának többé nem szabott korlátot sem a világi sem az egyházi jog. A földi hatalom összessége benne, mint egyetlen pontban egyesült. De épen a hatalom szertelensége hozott reá veszélyt.

Az egyházon való uralom valójában a papi állások betöltésében nyilvánul. Aki az állásokat betölti, azé az egyház. Aki az állásokat betölti, az rendelkezik a javadalmakkal, az egyháznak az egész világra kiterjedő, mérhetetlen gazdagságával. A tizenkettedik század óta a pápaság abból az elvből indult ki, hogy jogszerint őt illeti meg az egész egyházban minden állás betöltése és hogy ennél fogva a pápa jogában áll tetszésszerinti állásokat szabad rendelkezés végett magának «fentartani»: püspöki, kanonoki, plébánosi állásokat. Különösen a gazdag kanonoki javakra voltak figyelemmel. A pápa rendelkezett az egyházi javadalmakkal Németországban, Franciaországban, Angliában stb. először kérelem alakjában (ahhoz, kit tulajdonképen megillet az állásbetöltés joga), majd parancs alakjában. A pápai hatalomnak mily rendkívüli gyarapodása ez! A világ egy uralkodója sem rendelkezett a hivatalok, kitüntetések és jövedelmek oly kiapadhatatlan bőségével az emberek megnyerésére és jutalma-

zására, mint a pápa. Korlátlan úr volt az egyház birtokán. De nem az egyház javára. Az állások betöltésénél, abban az egyházkerületben, ahol a plébániára, a kanonoki állásra alkalmas jelöltet keresnek, külön helyi és személyi ismeretek szükségesek, amelyekkel csakis a helyi püspök rendelkezik s nem a távollakó pápa. A jog, mely az egész kereszténység plébánosi és kanonoki állásainak közvetlen betöltésére is kiterjedt, az állásbetöltést eltérítette igazi céljától. Nem vált hasznára sem az egyháznak sem a községnek, csakis a pápa hatalmának. Nem az, aki erre legméltóbb volt, sem egy országbeli, a községet és ennek viszonyait jól ismerő személy, hanem egy idegen, ki nem látta sem az országot, sem a községet soha, sőt aki valószínűleg nem is jött el soha, hogy személyesen lássa el hivatalát, aki csak a jövedelemre és a javadalomra vágyott, de kötelességeit egy éhező helyettesre bízta, nyerve el, sőt igen gyakran el is nyerte a megüresedett állást. A pápa kegyencei annyira vitték, hogy egész sereg álláshoz jutottak, talán a legkülönbözőbb országokban, úgy hogy hivataluk komoly betöltése eleve ki volt zárva. Viszont az is megtörtént, hogy azonagy állást többen nyerték el. Az egyik mindjárt, a másik váromány (expectantia) gyanánt, arra az esetre, vagy időre, ha az első meghal. Sőt az is megeseett, hogy ilyen expectantiákat többeknek adtak, úgy hogy az üresedésnél kétséges volt, hogy kit illet az állás, és igen bosszantó perek támadtak. Mindig világos volt, hogy a pályázó a jövedelemre és nem a hivatalra gondol. Az egyház bérencek kezeire jutott. A községek és

ed helyi előljáróságok néha vonakodtak elismerni, s a távolból odautalt, pápától kinevezett jövevényt. Az, akit a pápa kinevezett, a pápai levélen kívül pápai exekutorok kíséretére is szorult, hogy erőszakkal juttassák állásába. Mily bosszantó jelenetek! Az angol király parlamentjével együtt 1350-ben határozatot hozott, hogy nem türnek meg többé angol földön pápai executort. A pápa jogát az állások betöltésére úgy tekintették, mint az ország kizsákmányolásának egy nemét a pápaság politikai hatalmának javára és egyúttal az idegenek, olaszok és franciák javára, kik a pápa szűkebb környezetét alkották és ezért elhatározták, hogy Angliát és az egyházi javadalmasokat az angolok számára biztosítják. A nemzeti érdek immár szembeszáll a középkori és egyetemes pápaság eszméjével.

A pápai hatalom terjeszkedése nemcsak a nemzeteket érintette, de a püspökök és plébánosok érdekeit is megtámadta. Az állások betöltése körül történt pápai beavatkozás már lényegesen megingatta a püspök tekintélyét az egyházban. De a földolgozó itt mégis a kolduló szerzetesek fellépése és hatalma volt. Kiváltságaik nagy tengere kivonta őket a püspök és plébánia-hivatal rendelkezései alól. A püspöknek velük szemben nem volt szava. A kolduló szerzetesek közvetlenül a pápa alatt állottak. A plébános nem tilthatta el őket se a szószéktől, se a községtől. A kolduló barát jött s lekipásztora lett a község tagjainak; jött és prédikált, jött és gyóntatott, sőt jött és egyházi átokkal sújtott. A pápai kiváltságok folytán messzebb ható jogai voltak feloldozás és fenyítés körül,

mint az egyszerű plébánosnak, sőt mint magának a püspöknek is. Nem csoda tehát, hogy a gyóntatószéken és egyáltalán a lelkipásztorságban túlszárnyalta a plébánost. A plébánosnak túrnie kellett, hogy a saját községében inkább a kolduló barát volt a plébános és lelkipásztor, mint ő maga. A pápai kiváltságok megsemmisítették a rendes egyházalkotmányt. A pápai hatalom súlya lenyomta az egyházi szervezet építményét, mely a püspökökön és a plébánosokon nyugodott.

Ami a püspöki tekintélyből még megmaradt, annak véget vetettek a pápához való felebbezések. VII. Gergely óta a pápák rendszeresen kedveztek a Rómához való felebbezésnek; nemcsak mikor ítéletről volt szó, hanem az egyházi közigazgatás minden ügyében. Nemsokára alig volt az egyházi közigazgatásnak kérdése, melyet felebbezés útján nem lehetett a pápa elé vinni. Valamint az összes állások betöltését, úgy elvben az egész egyházi közigazgatást a pápaságban egyesítették. Az egész egyházat közvetlenül Rómából kormányozták. De nem volt-e már eleve lehetetlenség a helyi közigazgatás minden egyes kérdésében, minden vitás javadalom- adományozásban, minden fegyelmi vagy egyéb rendszabályban egyetlen helyről a pápai udvartól, várni a döntést? Mily gyakran volt a döntés elhibázott, mily gyakran hatott közre egy-egy véletlen dolog. Vagy ami rosszabb volt: vesztegetés vagy más személyes befolyás! És mennyi bajjal járt a püspökökre és papokra a hosszú utazás a pápai udvarhoz, a küzködés az idegen föld ezer nehézségével, a tartózkodás a

távolesó városban. A pápa számára betöltés végett «fenntartott» állások között olyanok is voltak, melyek a kuriánál történt haláleset folytán, tehát akkor üresedtek meg, amikor az állás birtokosa a pápai udvarnál való tartózkodása idején halt meg. Sokatmondó jogszabály! Számos állástkeresőn kívül ott tolongtak a pápai udvarnál azok is, akik valamilyen jogi vagy közigazgatási ügy elintézésére vártak. És elég gyakran a várakozót utólérte a halál a döntés előtt.

A szertelenség a pápai jogok gyakorlásában az állások betöltésénél, a szertelenség a pápai közigazgatásban és végül a szertelenség a kiváltságok osztogatásában főképen a kolduló szerzetek részére, mindez akadály volt az egyház egészséges fejlődésének. A pápaság mely mind- eddig az egyház vezető és szervező eleme volt, most, hogy hatalma teljhatalommá változott, a feloszlás és felbomlás oka lett. És annál határozottabban, minthogy a pápai hatalom gyakorlásánál mindinkább világi, sőt inkább pénzügyi szempontok léptek előtérbe. Merész idealizmusban alapította volt meg VII. Gergely a pápaság tisztán szellemi hatalmon alapuló, világuralmát. Tizennegyedik századbéli utódjai azonban «Isten földi helytartójának» hatalmát alacsony pénzszerzés eszközének tekintették. Rengeteg adók özönlöttek a pápai udvarba az egész kereszténységből. Különösen nyomasztók voltak az annáták, a pallium-pénzek és a dispencziók díjai. Az annáták azok az adók voltak (rendesen az évi jövedelem fele), melyeket előre kellett lefizetnie annak, aki a pápai udvar-

tól egyházi javadalmakat kapott. A palliumpénzek azok az igen jelentékeny adók voltak, melyeket minden érsek a pápának a palliumért (a pápától adományozott fehérgyapjú vállszalag) volt köteles fizetni. Ha az állás sűrűn cserélt birtokost, csakhamar mértéken túl eladósodott; a palliumpénzeket rendszeren az egész egyházmegye fedezte, mert az érsek a magáéból ezeket nem fizethette. A dispencziódíjak a pápától adományozott dispenczió után jártak. Mint-hogy gyakran a pápa maga csinálta a törvényeket, melyek alól később feloldott, már-már azzal a szemrehányással illették, hogy némely törvényt csak azért hozott, hogy alóla díjazás fejében felmentést adhasson.

A legrosszabb azonban az volt, hogy a pápai udvarnál nyíltan szimoniát űztek: papi hivatalok adományozását vagy egyházi intézkedések elrendelését pénz ellenében. Az volt a vélemény, hogy a pápai udvarnál perrel, kérelemmel, hivatalkéréssel csak az ér célta, ki tele kézzel szórja a pénzt. A pápa egész környezete az ajtónállón kezdve a kardinálisig, mintegy követelte a kérelmezőtől díját. Minő szégyenletes látvány! Erkölcsi romlottság azon a helyen, ahonnan az egész kereszténység erkölcsi és vallási életének ösztönzését várta!

30. §.

A babiloni számkivetés. Schisma.

A pápaság belső hanyatlásának volt jele a nagy bukás, mely már a tizennegyedik században érte. A tizennegyedik század volt az úgynevezett babiloni számkivetés ideje Avig-

nonban. A Hohenstaufen-család császárságának bukása után, mialatt Németország territoriális fejedelemségekre oszlott, Franciaország immár állami egységre törekedve, hatalmasan előtérbe jutott. VIII. Bonifácnak (1294—1303), aki a pápai hatalom jogait teljes szigorral érvényesítette, a franciák királyával, Szép Fülöppel súlyos összeütközése volt. Szép Fülöp ellen irányult VIII. Bonifác híres «Unam Sanctam» bullája (1302), amely kíméletlen eréllyel az egyház számára követelte a világi kardot, valamint a jogot és hatalmat királyok trónraemelésére és elmozdítására. Itt azonban a pápaságot vereség érte. Szép Fülöp ragaszkodott jogához és V. Kelemen (1305—1314) kénytelen volt formálisan kijelenteni (1306), hogy Franciaországot és a francia király hatalmát az «Unam Sanctam» bulla nem érinti. Szép Fülöp még azt is keresztülvitte, hogy V. Kelemen a pápaság székhelyét Avignonba tette át (1309). Avignon a pápa birtoka volt, de a francia hatalmi körnek közvetlen közelében feküdt. Ami a büszke Hohenstaufi családnak nem sikerült, azt rövid pár év alatt elérte a francia királyság, mely csak az imént keletkezett, de magában hordta a modern államhatalom eszméjét. Ugyanakkor, amidőn a pápaság fennen hirdette a korlátlan hatalom jogelvét, és pl. XXII. János személyében (1316—1334) Bajor Lajossal szemben a császárság és birodalom felett való hatalmát érvényesítette, valósággal a francia király hűbérese és hatalmi eszköze volt. Uralmi jogait túlfeszítve jutott összeütközésbe az ereje tudatára ébredt államhatalommal és ez volt bukásának oka. A babi-

loni számkivetés Avignonban 1309—1377-ig (V. Kelemenről XI. Gergelyig), tehát majdnem az egész tizennegyedik századra terjedt. Az egyházban mindenütt a pápaság, sőt az egyház trónvesztésének és fogságának tekintették; ezért állandóan arra törekedtek, hogy megszüntessék. 1378 óta az avignoni pápával szemben áll egy másik pápa Rómában. A kereszténység két ellenséges táborra oszlott. A pápaság, mely oly soká a nyugati egyház egységének pillére volt, most szakadás okozója lett. Egyházi átokkal és interdiktummal harcolt egymás ellen a kereszténység két feje. Először látták a Nyugat népei, hogy még a pápai átok villáma is erőtlen lehet. Mialatt a pápaság önmaga ellen harcolt, a saját hatalma eszközeivel semmisítette meg erejét. A szakadás 30 évnél tovább tartott. 1378—1409-ig. 1409-ben Pisában zsinat gyűlt össze, melynek feladata lett volna a schismát megszüntetni. E zsinat a két ellenpápát elmozdította, harmadik pápát választott, de anélkül, hogy sikerült volna e döntés tényleges eredményét elérni. A két ellenpápa megmaradt; a Pisában megválasztott pápa pedig, mint harmadik ellenpápa lépett fel. A kétfejűből háromfejű schisma lett (1409—1417). A pápai uralom a tizenötödik század elején rendkívüli vereséggel végződött. Belső és külső romlás lett az elért világalalom fanyar gyümölcse.

31. §.

A szerzetesség elfajulása.

Mint a pápaság, a szerzetesség is sikereivel hanyatlását készítette elő. Amint láttuk a tizenharmadik és különösen a tizennegyedik században a szerzetesek és apácák — a harmadik renddel való kapcsolatuk folytán — rendkívül elhatalmasodtak. De épen az a tömegmozgalom bizonyult károsnak, amely a kolduló szerzetek kolostorait megnépesítette. Hányan tettek fogadalmat a kellő benső hivatás nélkül! Hányan vonultak kolostorba, nem azért, hogy a világtól és a bűntől, hanem hogy a munka elől menekülhessenek! A kolostor gyakran inkább naplopók, mint aszkéták közösségéhez hasonlított és valóban inkább a kritikát hívta ki, mintsem tiszteletet gerjesztett. Látva ezeket a koldulásból élő, folyton növekvő számú existenciákat, a polgári osztályés a parasztság előtt akaratlanul felmerült a kérdés, vajjon csakugyan kedvesebb-e Isten előtt a semmittevés és a mások munkáján való élőködés, mint a hú kötelességteljesítés valamely földi hivatás körében? És épen most kellett kétségtelenül kiderülnie, hogy lehetetlen a szerzetesség elvét valósággal az egész kereszténységre kiterjeszteni. És vajjon lehetett olyasmi a keresztény ember életeszménye, ami csak addig volt megvalósítható, amíg az emberiség többsége, megmaradva földi hivatásánál, beérte egy alsóbbrendű kereszténységgel. De többet is mondunk. Csakhamar kitűnt, hogy az aszkézis fokozása, amiben a kolduló szerzetek előljártak, képtelen volt a szerzetesség szigorú és valódi

szellemét megtartani. A kolduló szerzetekben is elharapózott az erkölcstelenség és feslettség. A tizennegyedik és tizenötödik század tele van panasszal a szerzetesek, az apácák és papok erkölcstelensége ellen. Igazságtalanság volna el nem ismernünk, hogy ebben az időben is találkozzunk nagy számú jobb, szellemi és erkölcsi tekintetben művelt elemekkel. De a szerzetesek és papok nagy tömegének átlaga mélyebbre süllyedt az erkölcsiség rendes színvonalánál. Mikor a kolduló szerzetek az akkori világ meghódításához láttak, nyilvánvaló lett, hogy még a legszigorúbb aszkétikus törvény is képtelen az emberi természet vétkes ösztöneinek legyőzésére. Az történt itt, ami minden szerzetesrenddel megtörtént: a fellendülés korszakát a hanyatlás korszaka követte. És a romlás annál mélyebb és végzetesebb volt, minél nagyobbak voltak korábban a követelmények és főképen minél nagyobb volt a tömegmozgalom, mely résztvett a fellendülésben és hanyatlásban.

32. §.

Reformáló erők.

A középkori egyház két legnagyobb alkotásában: a pápaságban és a szerzetességben fejlődésének végéhez jutott. A pápaság saját hatalmi törekvéseitől legyőzve, számtalan visszaélés forrása, sőt a schisma okozója lett. A szerzetesség az aszkétikus követelmények túlfeszítésével erkölcsi csőddel végződött. Egyház és világ új életforrásra áhítoztak. Elérkezett az idő, hogy az egyház — annak feje és tagjai — megreformáltassanak.

Nem volt senki, ki ez óhajban ne osztozott volna. A reformszükség érzése mély volt és általános. Már-már feltűntek erők, melyeken ott ragyogott az eljövendő napfényre. A tizennegyedik és tizenötödik század nemcsak a hanyatlás ideje volt. Az a kor is volt az, mely méhében hordta a reformációt. A végrehajtandó hatalmas munkát megelőzte egy szellemi mozgalom, mely a célhoz segíti Isten kiválasztott harcosát.

Az angol Wiclif (meghalt 1384-ben) a nagy szakadás és a pápaságtól meg papságtól kiindult romlottság benyomása alatt már kijelentette, hogy a pápa az Antikrisztus, visszautasította az egyház hatalmi jogait az állam felett, háborút izent a kolduló szerzeteknek és pajzsára emelte a Bibliát, mint Isten igéjének egyetlen tiszta kútforrását és minden egyházi tanítás zsinórmértékét. Husz János fellelkesülve Wiclif iratain, már megtámadta a pápai határozatok csalhatatlanságát és a bűnbocsánat erejét. A hatalmas szellemű Wiclif mellé, valamint a halálig hitéhez hű Husz mellé odaállott az egész nemzet és a máglya tüzén, amelyen a konstanzi zsinat ítélete alapján Husz meghalt (1415), Csehországban hatalmas felkelés gyúlt lángra, egyrészt Zsigmond király ellen, aki nem akadályozta meg Husz elégetését, másrészt a római egyház ellen; a felkelés csak 1433-ban a bázeli zsinat és husziták között folyó béketárgyalásokkal ért véget (a kehely engedélyezése).

Németországban egy Eckart mester (1312-1317-ig Strassburgban, meghalt 1328-ban Kölnben) és Tauler (meghalt Strassburgban 1361-ben)

miszticizmusa folytán, már elterjedt az a benső kegyesség, mely az egyház külsőségeitől elfordul és sóvárgó lélekkel keresi Istent. Az «Istenbarátok» (a XIV-ik század közepe óta főképen Észak-Németországban és Svájcban) és a «közös élet testvérei» (a XIV. század vége óta Hollandiában és Németországban) a laikusok széles köreiből megteremtették azt a kereszténységet, mely a Szentírásba merül, az üdvöt komolyan áhítozza és munkás és önmegtágadó szeretetben nyilvánul meg. Kempis Tamás, a «Krisztus követésé»-nek híres írója és Wessel János, ki megelőzte Luthert a bibliára irányuló theológiával, a közös élet testvéreinek köréből valók voltak.

A tizennegyedik és tizenötödik században, tehát ugyanabban az időben, amelyre a pápaság és klérus süllyedése és a középkori egyház szellemi és erkölcsi hanyatlása esik, mindenütt, de főképp Németországban, annál szenvedélyesebb vágy támad a megtisztult igazi reformált kereszténységre. Épen akkor épültek német földön azok a remek templomok, melyek még ma is városainak díszét alkotják, ekkor jött létre az a számtalan kegyes alapítvány, melyek világos bizonyítékai a német polgárság vallásos életének. Épen ebben az időben, még pedig minél inkább közeledünk a XV. század vége felé, keletkezett egy széleskörű, messze elterjedő épületes irodalom, a nép nyelvén megszólamló templomi prédikáció, — sőt a biblia fordítása is. A polgárság felébredt és a kereszténységet bensőleg óhajtotta elsajátítani. Innen a polgárság érintkezése a kolduló szerzetekkel (28. §.) és egy-

úttal a követelés, hogy a vallási dolgok népszerű, a tömegeknek hozzáférhető és a nép minden rétegéhez szóló módon tárgyalassanak. Ugyanaz a nagyszerű vágyakozás az eszmények után, mely a tizennegyedik és tizenötödik századbéli Németországban duzzadó tavaszi erővel az egyetemeket egymásután a földből előteremtette, egyfelől ama templomi építkezésekben és alapítványokban, másfelől a vallási irodalom módjában és erejében jutott kifejezésre, — minden egyes embernek a legmagasabbra irányuló, de célját csak sejtő vágyakozásában. És vajjon nem látjuk-e ugyanakkor az olasz renaissanceban az ókor ujjászületett művészetét és tudományát, mely óriás erővel töri össze a középkori hagyomány bilincseit?

A világ érezte a középkori szellem hanyatlását. Ezért új szellemet szomjuhozott és ebben a széles köröket átható hatalmas vágyakozásában szellem és vallás után, jelentkezett az a felfelé törekvő mozgalom, mely előkészítette a jövőndőt. Annak jeléül, hogy elérkezett az idő, a reformációt megelőzte a vágyakozás a reformáció után.

A Nyugat, akárcsak egyetlen ember, előbb papi, majd világi fejedelmek vezetése mellett, a reformáció munkájára vállalkozott.

33. §.

A reformzsinatok.

A püspökök voltak az elsők, kik hozzáláttak a nagy feladathoz. Már a pisai zsinat (1409), melyről fentebb megemlékeztünk, első ilyesféle,

bár hiábavaló, kísérlet volt. Immár három pápa állott egymással szemben. A kereszténység szégyene volt ez. Ez érzés mélysége adott erőt annak a mozgalomnak, melyből a nagy konstanzai zsinat származott (1414—1418). A nyugati kereszténység összes püspökei és az egyetemek és a teológiai tudomány számos képviselője gyültek itt össze. Ott volt Zsigmond császár is. A gyülekezet fényének megfelelt a hatalma, mely az egész Nyugat amaz egyhangú kívánságán nyugodott, hogy e zsinat reformálja meg az egyházat. A gyülekezet elsősorban teljes hatalommal ruházta fel magát munkája végrehajtására. Minthogy a pápaságnak (a főnek) reformálásáról is, különösen pedig a szakadás megszüntetéséről volt szó, a gyülekezetnek érvényesítenie kellett azt a jogát, hogy fölötte áll a pápaságnak. És így is történt. A gyülekezet határozatot hozott, hogy az egyházban a legfőbb hatalom nem a pápánál, hanem az egyetemes zsinatnál van: a püspökök egyetemes gyülekezete a pápa fölött áll. E legfőbb hatalom gyakorlásában zsinathatározattal elmozdították, illetve lemondásra készítették a három ellenpápát és új pápát választottak. (V. Márton 1417-ben.) A zsinat hatalmi állása abban jutott kifejezésre, hogy az új pápát mindenütt elismerték. A szakadás csakugyan megszűnt, egyúttal a püspökök összessége a pápa fölé helyezte magát: visszafelé haladó mozgalom indult meg VII. Gergely egyházi monarkhiájának megszüntetésére és az egyház régi arisztokratikus alkotmányának visszaállítására. Ezzel azonban a zsinat ereje kimerült. A reformáció munkájának

offoganatosítását egy újra egybehivandó egyetemes zsinatnak tartották fenn. A bázeli zsinat (1431—1443), melyet még V. Márton pápa rövid idővel halála előtt hívott össze, a konstanzi zsinat örököse és folytatója. De a pápa (IV. Jenő) és a pápai párt ellenszegülése, megakadályozott minden hathatós rendelkezést. Az annátákat megszüntették, a felebbezéseket Rómához korlátozták és határozatot hoztak a pápai reservatiók és a papok konkubinátusa ellen. Ez volt minden. Mikor a zsinat tovább akart menni, a pápa úgy rendelkezett, hogy Ferrarába (1437) téessék át és ezzel az intézkedéssel a zsinatot szétzavarta. Bazelben csak egy csonka zsinat maradt, mely pápaellenes hiábavaló küzdelem után (1443) dicstelen véget ért. A zsinati mozgalom ereje meg volt törve, a reformáció műve, melyet a püspökök vettek kezükbe, kudarcot vallott. Nem sok idő telt belé és II. Pius pápa (1458—1464), aki a bázeli zsinaton még a reformpárt egyik bajnoka volt, minden hivatkozást az egyetemi zsinatra, mint eretnekséget, már egyházi átokkal sujthatott (1459). A pápaság újra kezébe ragadta az egyház hatalom gyepölőit. Az episkopátusnak zsinati hatalomra támasztott igénye pusztá epizód volt.

34. §.

A fejedelmi hatalom.

De a pápa régi korlátlan hatalma még sem éledt fel újra. Olyan államhatalom keletkezett, melynek ereje s öntudata napról-napra nőtt. A középkor egyetemes eszméi, melyeken a pápa-

ság és császárság hatalma nyugodott, helyet adtak a derengő nemzeti érzésnek és a modern nemzeti öntudattal együtt nemzeti államhatalom támadt, amely feladatát tisztán felismerte. Franciaországban, Angliában egy eleven, a népelet mélyén gyökerező királyság fejlődött. Spanyolországban hosszú küzdelem után a mór uralom utolsó maradványai is elvesztek és katolikus Ferdinánd uralma már az egész félszigetre terjedt. A nagy monarchiák kora közeledett. Németországban a mozgalom egyelőre inkább az egyes fejedelmek territoriális államának vált hasznára, mint a birodalomnak; de a fejedelmi állam fogja a jövő kornémet államát előkészíteni. A pápaság főképen azzal nyomta el a zsinati mozgalmat, hogy az egyházkormányzati jogok, nevezetesen az egyházi állások betöltésére vonatkozó jogok engedményével megnyerte magának a világi fejedelemséget. Az állam az egyházban is követelt hatalmat és maga a pápaság előzékeny volt az állam iránt. A spanyol egyház kormányzata katolikus Ferdinánd alatt csakugyan a királyságra szállott. Hasonlóképen történt Angliában a XVI. század elején VIII. Henrik uralkodása alatt, ahol a pápai teljhatalommal felruházott Wolsey bíbornokkövet kormányzata tulajdonképen az angol király egyházkormányzatát jelentette. Franciaország királyának 1517-ben megadatott a jog a francia püspökségek betöltésére. A német fejedelmek hasonló jogokat kaptak. Az egyházuralom korszaka letűnt, s már-már közeledett az idő, melyben Luther a német nemzet keresztény nemességét felszólíthatta a reformáció mű-

v vére. A világi fejedelemség birtokába vette az egyházat és az állások betöltésének módjával, valamint az egyházi életen gyakorolt állami felügyelettel a maga részéről is hozzájárul a reformhoz.

De vajjon az állam új életre kelthette-e az egyházat? Más lett-e Anglia egyháza azzal, hogy most a király kormányozta? Az államhatalom felülkerekedésével szétforgácsolódott a nyugati egyház. Spanyol, francia (gallikán) és angol nemzeti egyház keletkezett s mikor a pápa VIII. Henriktől megtagadta házasságának felbontását, elegendő volt egy királyi szó ahhoz, hogy az angol egyház — egyelőre minden belső reform nélkül — az egyetemes egyháztól felszakadjon. Az államkormányzat következménye nem az egyház javítása, hanem az egyház feloszlása volt.

* * *

A püspökök munkája a zsinatokon, az állam munkája az egyházkormányzat jogai révén: mindez csak pusztá alkotmányváltozás volt. Csupán az egyház ruhája nyert más alakot. De nem alkotmányváltozásra volt most szükség, hanem a szellem megújulására. Új életerőknek kellett fakadniok az egyházi és vallási élet mélységeiből és az Evangélium kiapadhatatlan forrásából, melyet az egyház még mindig szive alatt hordott. Ezt a munkát nem hajthatták végre sem fejedelmek, sem királyok sem püspökök, sem pápák, egyedül csak Isten. Isten angyalának kellett eljönnie, hogy az egyházi élet vizeit megmozgassa és új gyógyítóerőt adjon nekik.

The first thing I noticed when I stepped
 out of the car was the smell of
 fresh air. It was a relief after
 being stuck in traffic for so long.
 I looked around and saw a few
 people walking towards the building.
 The architecture was quite modern,
 with large windows and a clean
 design. I walked towards the entrance
 and saw a sign that said "Welcome
 to the University of Chicago".
 I felt a sense of pride and
 accomplishment. This was my first
 day as a student here, and I was
 excited to start my journey.
 The campus was beautiful, with
 green lawns and old brick buildings.
 I saw many students walking
 around, some carrying books and
 others talking to each other.
 I felt like I had found a new
 home. I was going to be here
 for the next few years, and I was
 ready to take on whatever came
 my way.

REFORMÁCIÓ.

REFORMÁCIÓ.

III. FEJEZET.

A REFORMÁCIÓ KORA.

III WELSHET

A REFORMACIÓ KORA.

ELSŐ SZAKASZ.

Reformáció.

35. §.

Új áramlatok.

Ha 1500 körül Németországba lépünk, a kapúv fölött, ahol áthaladunk, ezt az aranybetűs feliratot látjuk: renaissance. Ujjongó örömkialtás tölti be az egész művelt világot. Örvendjetek, örvendjetek! Újjászületett, átszellemülten, ifjúi szépségben a klasszikus ókor világa! Itt a valódi Aristoteles, itt az isteni Plátó, itt vannak a művészet és a tudomány mesterművei, tele csodálatos szépséggel, halhatatlan szellemmel — és Homerosz napja ime nekünk is ragyog!

Rafael és Michelangelo kora volt ez. Ez volt a kor, melyben az antik irodalom és tudomány fenséggel teljes ereje egy feltörekvő, minden nagyra áhítózó, szenvedélyes, életsóvár, becsvágyó nemzedéket megihletett, melyben az ókor hősein és politikai eszményein nemzeti öntudatunk nagyra nőtt, elvetvén a középkor egyetemességre szóló eszméit, amelyben a harmadik rend teljes erővel a világtörténelem homlokterébe lép s amely az új tudományban egy sajátos, az egyházi gyámság alól felszaba-

dító, kulturhatalmat üdvözöl és megragad ; amely a polgárságot a tudós műveltség kiváltságos képviselőjévé és a városokat végleg a nemzet szellemi életének középpontjaivá tette. Az egész élet más alakot öltött. A szerzetesi aszkézissel szemben a régiék szellemét látjuk, mely örül az életnek és szépségnek, érzéket ébreszt az izléses életmód iránt, lelkesedést terjeszt nemzetért és államért és az egész világra rózsás fényt áraszt.

A műveltség új evangéliuma töltötte el Olaszországból kiindulva a nyugati országokat. A középkori eszméket és nézeteket a feltámadt ókor szelleme váltotta fel. Új korszak köszöntött be, mint a hajnal oly üdén, mely termő erővel méhében hordta a mérhetetlen ígéretekkel kecsegtető jövődőt.

És mégis ez volt-e az az újjászületés, amelyet a XV. század oly forrón óhajtott? Ez volt-e az az Evangélium, mely után annyira vágyódott a középkor vénülő világa, hogy italával ifjúságát visszavarázsolja? Nem, épen nem! Amit a XV. század világa legmélyebb bensejében óhajtott, az nem renaissance volt, hanem reformáció, az nem volt a művészet és tudomány újjászületése, hanem az egyház újjászületése főben és minden tagjában, nem az ókor felfedezésének híre volt az, hanem oly üzenet, mely a szegényeknek szólt, mely a vétkesnek üdvösséget szerezhethet és újjászülheti az egész embert. Az egyházi élet megújításából eredő erkölcsi renaissance: ez volt a legfőbb és legnagyobb kívánság, amely ezért a XV. század erőiben folyvást meg-megújuló mozgalmat támasztott. Az egyházi élet vissza-

léléseiben, a papság elfajulásában és abban, hogy zavarossá váltak és eldugultak a források, amelyekből a közösségnek erkölcsileg táplálkoznia, élénie kellett volna, ismerte fel kétségtelen bizonyossággal a kor ösztöne a messze elterjedt romlottságnak okát. Az egyházat megejtette a világ. A só ízetlenné vált. A kereszténység követelményeit leginkább azok tiporták lábbal, akik arra lettek volna hivatva, hogy a hit edényei, az isteni igazság hirdetői és nyájuknak példaképei legyenek. Az egyházi élet romlása égbőlkiáltó. És ezt annál erősebben érezték, minél szélesebb köröket fogott el, főleg Németországban a lelkiekre való vágyakozás. Ez volt az oka, hogy a renaissance öröme közben, a tudományos és művészeti élet újjászületésének ujjongásában, az egész tizenötödik századon keresztül újra meg újra és folyvást erősödve hallatszik a hatalmas kiáltás: reformációt az egyháznak élében és tagjaiban! Reformációt nemcsak a tudományos és művészeti életnek, hanem, ami ennél sokkal értékesebb, a vallási életnek is.

Láttuk a nagy reformzsinatokat Konstanzban és Bazelban, amelyek az egész tizenötödik század első felét betöltik. Minő áradata az egyházi reformvágynak, mely magával ragadva az egész nyugatot, már-már azon van, hogy továbbsodorja magát a pápaságot, összes visszaéléseivel. Minő nagyszerű tervek és remények és mégis minő balsiker! Láttuk az államhatalmakat, amelyek a század második felében kezükbe veszik a reformálás művét. Állami állásbetöltéssel és befelügyeleti jog segítségével nyerjenek új erőt a papság sorai és adassék vissza az egyház-

nak az egyházi szellem. De mily keveset ígér a fáradozás az egyház külső művei körül: a belső újjászületés helyett a nyugati egyház feloszlását látjuk egy egész sereg önállóságra törekvő tartományi egyházra!

De e kor műveltsége, a merészen és hatalmasan előretörő renaissance-mozgalom, vajon meghozhatta-e az óhajtott egyházi javítást? Oh, ez a műveltség a pogányságot hordta szívében. Nem gondolt reformációra, inkább arra volt kész, hogy az egyház külső hatalmának, minden szertartásának és követelményének küzdelem nélkül alávesse magát, mert legmélyebb bensejében közönyösség élt minden iránt, ami keresztényi, egyetlen érdeklődését a tisztán emberi alkotta. A művészet és tudomány renaissance-a nem az erkölcsiség újjászületése volt. Hiszen épen a renaissance volt az, amely azáltal, hogy újra felélesztette az ókori hősök eszményeit, Itália városait és államait a hatalomra és dicsőségre szomjazó erőszakos, kíméletlen, erőből duzzadó zsarnokokkal árasztotta el, kiknek lángeszével csak az a megvetés ért fel, mellyel az erkölcsiség összes parancsolatait lábbal tiporták. Soha sem volt társadalom, mely oly fényes műveltségű lett volna, érdeklődésben és tehetségben annyira gazdag, és teremtő erejű halhatatlan mester-művek alkotásában; és mégis oly mélyen erkölcstelen, oly mélyen romlott, oly állatiasan önző, mint amilyen Olaszország társadalma volt a tizenötödik század második felében. Ez volt a kor, mely Cesare Borgiát szülte, ki mintaképe és eszménye és egyúttal rémülete volt. Ez volt a kor, melyben Macchiavelli megírta a «Fejedelmet».

a legridegebb, legkíméletlenebb, legszámítóbb és legkegyetlenebb fejedelmi önzés tankönyvét és egyúttal dicsőítését. Sőt még ha a Madonnákat és szentképeket, elsősorban Rafael gyönyörű alkotásait nézzük, inkább a szép, ragyogó, átszellemült — emberinek a benyomását nyerjük. Csak ritkán történik, hogy a kereszténység titkai, mint a sixtusi Madonna szeméből, megigézően tündökölnek felénk.

És a renaissance pápasága! VIII. Ince (1484—1492.) és VI. Sándor (1492—1503.)* személynében a renaissance mély erkölcstelensége gyilkolással, árulással és fajtalansággal beszenyvezve lépett a pápai trónra. Ezeket követte II. Gyula (1503—1513), ki inkább hadvezér volt mint pap. Egész élete háború és erőszak volt, hogy az egyházállamot megnagyobbítsa és megalkossa belső politikai egységét; azután X. Leó (1513—1521), a finom műértő és nagyműveltségű férfiú, Rafael és Michelangelo pártfogója.

De vajjon hol vannak az ösztönzések, amelyeket az egyház e férfaktól nyert? Mily jelentékeny X. Leó pápasága a kulturtörténet és mily jelentéktelen az egyháztörténet számára! Épen a renaissance, mely e pápákat szülte, volt az, amely a földre és világra irányította őket, amely oka volt, hogy a pápa könnyű szívvel engedte át a világi fejedelemségnek az egyetemes egyház érdekeit, az állásbetöltés és kormányzat jogait és érdeklődésének homlokterébe helyezte az egyházállamot, hogy az egyházi egyetemes monarchia

* Fia, amint ismeretes, Cesare Borgia és leánya Lucrecia Borgia volt.

feje egy gyönyörökbe merült, kegyetlen, akár erőszakos és harcias, akár a művészet és tudomány iránt érdeklődő, olasz zsarnokká válják.

A renaissance érdekei végső okaiban ellentétben állottak az egyház érdekeivel és a szellemi élet áradata, mely 1500 körül magával ragadta az egész Nyugatot, ahelyett, hogy segítséget hozott volna, úgy látszott, hogy a végleges romlást sietteti.

Igaz, hogy Németországban a szellemi élet némiképp más irányban fejlődött. Kiváltképpen itt volt eredő helye a tizenötödik század ama nagy reformációs mozgalmanak, mely a konstanzi és bázeli zsinatokon megrendítette az egész világot. Még most is, a tizenhatodik század elején, nagy túlsúlyban voltak itt az egyházi érdekek. Ezekből vették ki részüket egyenlő mértékben a nemzet összes tagjai. Ezek adtak még a német renaissance-mozgalomnak, a humanizmusnak is határozott irányt az egyház kérdései felé. A nagy kívánalmak, melyeket egyedül a kereszténység elégíthetett ki, nagyon is mélyen gyökereztek a nemzet szívében. Az erő, mellyel a nép lelki üdvének bizonyosságát követelte, sokkal hatalmasabb volt, semhogy más valamiért e nagy óhajtásáról megfeledkezhetett volna. Így történt, hogy a humanizmus rotterdami Erasmus által az új-, és Reuchlin által az ó-testamentumot eredeti nyelven újra a nemzet műveltjeinek kezébe juttatta, hogy oly módon értékesítették a filológiát, hogy általa épen a theológiának is megszerezzék ősforrásainak teljes ismeretét, és hogy még azt is remélték, hogy filologiai íráskutatással (ez volt Erasmus meggyőződése) közve-

tetlenül megvalósítható az egyház újraélesztése. De ez a tudományos mozgalom, mely Németországban nyomatékallyal az Új-testamentum felé mutatott, mégis messze volt attól, hogy nyomatékallyal hatalmába ejtse a nép tömegét és határt szabjon az egyház romlásának. Egyelőre csak a művelt osztályra hatott és arra is csak olyképen, hogy kutatásra szólította fel és nem úgy, hogy biztos, életreképes kész eredményekhez juttatta. Bizonyos, hogy a német humanisták nem voltak oly mértékben közömbösek az egyház iránt, mint olasz társaik. Azonban műveltségükből hiányzott a nagy és pozitív meggyőződések lángoló ereje. Ez okozta, hogy a szellem és ismeretek bősége, mely e férfiakban lakozott, egyházi téren felszökellő rakétaként csak gúnyban és szatirában pattogott szét (Erasmus: A balgaság dicsérete 1509), melylyel az egyház visszaéléseit megtámadták. Oly mozgalom volt ez, mely, mint minden tisztán tudományos mozgalom, erős volt a tagadásban és gyenge volt a megállapításban, amely látta ugyan a hiányokat, melyek ellen küzdeni kellett volna, de nem volt meg benne az az elemi természeti erő, mely egyedül képes a nagy, alkotó világtörténelmi teremtésre.

Midőn 1517-ben befejeződött a nagy lateráni zsinat, amely maga is az egyház reformálásával foglalkozott, de megelégedett azzal, hogy definiálja a pápa mindenhatóságát és az emberi lélek halhatatlanságát (erre már szükség volt az olasz felvilágosodással szemben), akkor az iserniai püspök a záróbeszédben, mellyel megbízták, e szavakat mondotta: «Az Evangélium

kútforrása minden bölcseségnek, minden erénynek, minden isteninek és bámulatraméltónak; az Evangélium, mondom: az Evangélium!»! E férfúnak igaza volt. Sőt még sokkal nagyobb mértékben volt igaza, mint talán maga gondolta. És feltűnt az ifjú hős, akit Isten küldött, hogy a már-már elfeledett igaz és teljes Evangéliumot mindenütt hirdesse.

36. §.

Luther.

A segítség végül onnan jött, ahonnan senki sem várta volna. A szerzetesség köreiből. A szerzetesség a clugny-i mozgalommal egykor megteremtette a középkor egyházát és most újra a szerzetesség az, amely a középkor egyházát meg fogja semmisíteni.

A szerzetesség lett az egyház leginkább megvetett része. El akart menekülni a világból, mindent maga mögött hagyott, de a saját szívében élő világ, a bűnös vágy, az önzés, az láthatatlanul, menthetetlenül követte a pusztaságba, a remeteségbe, a kolostorba. És a szerzetes szívéből is fakadtak kárhozatos gondolatok, testi vágyak, világi vágyak. A világ, amelyből menekülni akart, elnyelte a szerzetességet, és épen a szerzetesség lett a sebezhető rész, ahova a humanisták a gúny nyilait szegezték, ha az egyház bajait ostorozni akarták. De mindezek ellenére még mindig eleven volt a szerzetességben, homályosan bár és betemetve, már alig észrevehetően a valódi keresztény szellem késő maradéka, mely aggódva és reszketve arra

az igazulásra törekedett, mely Isten előtt értékes. És a vallási élet ez ösztöneiben nagyobb erő lesz majd az egész akkori világ felszabadítására és reformálására, mint a kor műveltségében és összes nagy felfedezéseiben. A szerzetesség, mely a világtól való menekülésében és az aszkézis műveiben kereste üdvösségét, a komoly keresők számára magába foglalta azt a szükséges végeredményt, hogy a törvény cselekedetei által még sem igazul a test Isten előtt, hogy minden emberi cselekvés hiábavaló és nem kerüljük el vele az igazságos, a szent, a bűnt gyűlölő és negyediziglen üldöző Isten haragját és hogy a szerzetesség is, minden önsanyargatásával és lemondásával a világról, hiábavaló az üdvösség megszerzésére. A szerzetesség fejlődése az aszkétikus elv fokozása volt. E fokozásnak az én megsemmisüléséhez kellett vezetnie. Ez volt a fejlődés útja, amelyet Luther — izzó s nagyszabású egyénisége egész erejével — átélt. Lelki ismerete legbensőbb mélyében az isteni törvény teljes súlyát érezte. Olyan órákat élt át, amelyekben Istenbe vetett hite testét és lelkét szétmargoló győzelemmé lett, olyan órákat, amelyekben Isten «oroszlán gyanánt» megőrölte a vele lelkének üdveért küzködő szerzetes csontjait. Ezek voltak azok az órák amelyekben Isten a szerzetesből hatalmas fegyverzetet készített magának. Minő aggodalmak, minő harcok és aztán — minő diadal! «Az igaz ember hitből él», ez volt a dallam, mely mind hatalmasabban utat törve magának, reszkető mennyei örömmel töltötte el lelkét. Sem cselekedetei, sem önsanyargatása, sem a világtól való menekülés által nem

igazul az ember, hanem egyedül a hit által, kegyelem által, szabad, könyörületes, kimeríthetetlen kegyelem által. A kegyelem és igazság, mely Jézus Krisztusban jelent meg, most békét hozva, gyönyört fakasztva ragyogta be e férfiú életét, mely mind viharosabbá vált. Mindamba benső kísértések ellenére, amelyek később is megisméltődtek, az oly soká fájdalmasan nélkülözött, oly soká betemetett Evangélium «a paradicsomra nyíló tág ajtó» lett számára. Mennyire éhezett és szomjúzott az igaz után! Most valóban jóllakhatott. Hogy áhította mindennél inkább Isten országát és ime minden övé lett: Isten gyermekeinek boldogsága, mely minden napot ünnepre változtatott — a keresztény ember szabadsága, aki hite által mindennek ura.

És arra kényszerült, hogy azt, ami benne boldogító bizonyosság volt, országszerte fennen elharsogja. Ellenfelei voltak azok, akik őt arra a nagy útra kényszerítették, mindegyre tovább, míg hirtelen észrevette, hogy az egész egyházi szervezet, mellyel lelke oly szorosan egybeolvadt, összes hagyományaival, szentségeivel, papságával és hatalmával ott állott közötté és a tiszta Evangélium között. És ekkor — ez volt az ő nagy tette — pillanatig nem habozott, hogy mindazt, amit eddig nagynak, dicsőnek, szentnek, nélkülözhetetlennek és pótolhatatlannak látott, elvesse és feláldozza, csakis Jézus Krisztus Evangéliuma kedvéért. Igen, az Evangélium kedvéért lett szegényé mindabban, ami eddig gazdaggá tette. Az egész világ, melyben és melyből eddig élt, összeomlott körülte. Oly hön szeretett, egyházába vetett hitét fel kellett

áldoznia, de azért, hogy cserébe kapja érte a Jézus Krisztus által való megváltásba és igazulásba vetett teljességgel fenkölt hitet. Ifjúságának világát el kellett veszítenie, de kárpótlásul el fogja nyerni a jövő világot. A szerzetesség és aszkézise ellen, az egyház és hatalmas hierarchiája ellen merész lendülettel szembeállította az Evangéliumot, azt az Evangéliumot, mely szerint egyedül hit által igazolunk, a kiapadhatatlan Evangéliumot tele reformáló erőkkel, mely nemcsak arra képes, hogy a régit elpusztítsa, hanem arra, hogy az élet duzzadó erejében belső gazdagságával az öröklött bilincseket széttépje és diadalmas új korszakot teremtsen.

A szerzetesség Luther Márton személyében azzal végződött, hogy eldobta magától az aszkézist, félretette a szerzetesség rendiruháját, a kolostori életet, a böjtöt és koldulást, hogy visszatért a világba, nem azért, hogy kerülje, hanem hogy megszentelje.

Az újjászületett Evangélium az egyház reformációját jelentette, és az egyház reformációjával együtt az egész világ reformációját.

A középkor szemében a világ a bűn világa volt. Ezért volt a középkor vallásossága a világnak és összes adományainak a tagadása. Ilyen értelemben kerüli a szerzetes a házasságot, a birtokot, az egész világot, művészetét, tudományát, örömeit, kötelességeit, hogy testét minden kívánságaival keresztre feszítse. A világ- és az önfeláldozásnak mily nagyszerű ereje! És mégis jaj neki! A bűnök világával együtt odahagyja az erkölcsiség világát is. Menekül a kísértés elől, de egyúttal ama feladatok elől is menekül,

amelyeket Isten minden egyes emberre rótt, menekül a családi és polgári élet feladatai elől és az elől, amit ezek önmegtadadásban, önfeláldozásban, valódi, igaz és hathatós erkölcsösségben megkövetelnek. A szerzetes önző módon hagyja el a világot és vonul kolostori cellájába, hogy ezentúl ne felebarátjának, hanem egészen önmagának élhessen. Az ajtó becsukódik mögötte. Nem látja többé a világot kötelességeivel, csak saját magát látja. Elmenekülve vonta ki magát az élet viharából, a gond, a munka, a mindennapi hivatás tengeréből a béke révébe tért, a többieket künn hagyva. Ám lássák, hogy segítenek magukon. Megszabadult az élet küzdelmeitől, de jaj neki! Mert menekülése gyáva szökés.

Hogy megváltoztatta az egész világ képét az a reformáló tan, hogy egyedül a hit által igazul az ember! Higyjél az Úr Jézus Krisztusban és boldog leszel és egész házad is az lesz. Ez a teljes, egész, isteni Evangélium, ennél se több, se kevesebb nem lehet. Vedd magadba becses tartalmát és teljék benne örömed. Magadnak semmit sem kell hozzá tenned. Vessük félre az aszkétikus, világot kerülő életet, mesterkéltségekkel, jámborságával, szentségével! A szerzetesség nem bízik Istennek Krisztusban felajánlott kegyelmében, hanem Isten kegyelméhez még hozzá teszi a magaszerzette igazulást. Ezért félre a szerzetességgel! Isten nem azért állította a világba az embert, hogy kerülje a világot, hanem azért, hogy a világban Istent szolgálja. Belépni a világba, a hivatás és családi élet örömeibe és gondjaiba, a felebaráttal és fele-

d barátért való életbe, hogy Istenbe vetett hitünk
á által megtaláljuk az igaz örömet és egyszersmind
ú új erőt diadalmas küzdelemre, hogy megtalál-
ú juk temérdek nyugtalanság közepette a benső
nyugalmat és a temérdek földi dolgok közepette
a azt, ami isteni, örök és felfelé visz: ez az igazi
a keresztény erkölcsiség. A kötelesség telje-
sítése az igazi istentisztelet. Ilyképen
a a hit belevisz bennünket a világba, felebarátaink
a szolgálatára. Így szüli a hit a szeretet erejét,
s amely nem a sajátját keresi, hanem azt, ami
s a másé. Amint a hit a keresztény embert kor-
l látlan úrrá teszi minden dolog felett és senki-
r nek alá nem rendeli, úgy a szeretet által a
[keresztény embert egyszersmind engedelmes szol-
g ává teszi és mindenkinek alárendeli. Ez az
igazi keresztény tökéletesség: az emberi élet
küzdelmei közepette is megmaradni igaz keresz-
t énynek és a mindennapi munkában azt a
[becsületes küzdelmet végigharcolni, amelynek
t megadatott a győzelem ígérete!

A világról és a világi életről eltűnt a szent-
s égtelenség foltja. A világi hivatásnak, az állam-
nak, a községnek és családnak szentelt élet nem
tűnt többé a gyengék kedvéért eltűrt, elkerülhe-
t etlen rossznak, melyre a gyengék kedvéért enge-
d élyt adtak. Nem tekintették tündöklő edény-
nek halálthozó tartalommal, hanem az igaz és
t ökéletes keresztény erkölcsiség gyakorlatának.
Mind e viszonyokban ember és ember között egy
Istentől rendelt feladat rejlik, önálló erkölcsi
érték, az önzés kísértésétől, valóban felszabadító
erő amelyet az emberi bűn bemocskolhat ugyan,
de meg nem semmisíthet. Ime itt van a házasság!

Ez most az igazi szent papi állapot! Isten alapította rend, nevelőintézet még a felnőtt férfiak számára is, mely nemcsak a hitvest, a gyermekeket adja neki, nemcsak menedéket az élet bajai elől, az örömök folyvást megújuló forrását, az élő szeretet óvó légkörét szerzi meg számára, hanem a házias élet feladataival nap-nap után erkölcsileg oktatja, táplálja, erősíti és javítja, létét másokért való életre változtatja. A házasság köréből mindennap új eszményeket hív életre, melyek a nevelőhöz és tanítóhoz ép úgy szólnak, mint a növendékhez. Ime itt az állam! Többé már nem az ördög, vagy a bűn, vagy az igazságtalanság műve. Épen nem, de miként a család, az állam is isteni rend, magában hordva erkölcsi feladatát és arra hivatva, hogy lehetővé tegye és közvetítse az ember számára a jogi szabadságot, mely az erkölcsi szabadság első lépcsőfoka. Ime az egész polgári élet: a munka minden ága, földművelés, kereskedelem, kézművesség, ipar, tudomány, művészet, parancs és engedelmesség, ime a szolga, a cseléd, a bíró, a katona, a hivatalnok, a fejedelem munkája — tekints bárhova: mindez a munka, ha úgy végzik, mint Istentől rendelt hivatást: az Istennek tetsző istentisztelet. Az egész világ megszenteltetett, ami szentségtelen, eltávozott belőle. A világ összes feladataival az Úr szőlője, Isten temploma lett, melyben szellem és igazság szerint Istent szolgáljuk.

E reformeszmék zúgó viharként töltötték el a nyugati és különösen a germán világot. Megalapították a mai világot, sőt megteremtették a jelenkor erkölcsi életének eszményét. A középkori, aszkétikus, világkerülő életideállal szemben

megjelent egy új, a világ felé forduló, a világot megértő és megragadó — ennyiben a renaissance-szal rokon — életeszmény, de nem azért, hogy a világot a humanizmus eszméivel hanem hogy a kereszténység eszméivel töltse meg.

A nézetek ez átalakulása folytán temérdek erkölcsi erő szabadult fel és behatolt a családi, a politikai és az egész polgári életbe. Csak most kezdődik a polgári hivatás, az állam és a polgári szabadság teljes értékelése. Kialakul a újjelenkori állam és azok az erkölcsi eszmények, amelyek a földi világ magában hord, nagy erővel az egyházi törekvések mellé szegődnek. A mulandóság világa felszabadult, megszabadult az átoktól, mellyel a középkori egyház sújtotta. A földi világ reformja volt ez.

A világreformáció volt az egyház reformációjának a következménye.

A tizenötödik század ezt alkotmánykísérletekkel és fegyelmi rendeletekkel akarta elérni. Ez a fáradság hasztalan volt az egyház reformálására! Mikor Luther az egyház tanítását, és az Evangéliumot, melyet az egyház hirdett, megtámadta, átalakította, új szellemmel megtöltötte, ekkor anélkül, hogy eleinte maga is tudta volna, rátalált az egyetlen pontra, melyből az egyház mivolta és élete mozgásba hozható, átalakítható volt. Az egyház szíve: a hit. Amilyen a hite, olyan az egyház. És az egyház hitélete volt az, amely a reformmozgalom folytán új mélységet és eddig nem sejtett erőt nyert. Az egyházzól kétszeresen igaz, hogy nemcsak kenyérből él, hanem mindenik igéből, mely Isten ajkáról ered. És Isten

igéje újra megszólalt. El-bejárt minden országot, érces hangon hívta a népeket, életet támasztott, felemelte a szíveket és gyümölcsöt érlelt az örök élet számára. A szellemi mozgalom folyvást fokozódó lendülettel vonult végig a tizenhatodik századon. Oly erős volt, hogy háttérbe szorította magát a humanizmust. Az egyház szíve újra lüktetett, és így újra egészséges lett. Nem úgy, mintha csak a protestáns egyház reformálódott volna. Nem: a küzdelemben a nagy vallási kérdések körül, az ellentan is, mely középkori alakjait megtartani és azokat csak fejleszteni, nem mellőzni óhajtott, új vallásos erőre és világosságra nagy reformáló erkölcsi ösztönzésre tett szert. A tizenhatodik század gyümölcse a schisma volt, a szakadás a protestáns és a katolikus egyház között, — de nem csupán a schisma, hanem az a már rég óta kívánt, forrón óhajtott és végre szellemzúgással beköszöntött reformáció is. A reformra irányuló mozgalom, mely Németországból kiindulva a keresztény földön mindenütt fellángolt, hatás és ellenhatás között nemcsak a protestáns egyházat, hanem az egész egyházat megreformálta.

37. §.

A protestáns reformáció.

A középkori egyház bűnbocsánat-hirdetése volt Luther fellépésének külső oka. A bűnbocsánat (indulgencia, búcsú) eredetileg az egyházi büntetés elengedése volt. Később az egyház bűnbocsánati hatalmát kiterjesztették az

időre szóló büntetésre általában, tehát azokra az ideig való büntetésekre is, melyeket a középkor tana szerint a túlvilágban, a purgatóriumban kell elszenvedni. A bűnbocsánatot valamely jó cselekedet ellenében lehetett elnyerni. A pápa joga volt bizonyos cselekedetek végrehajtására általános bűnbocsánatot engedélyezni. Így valamely egyházi célra szolgáló pénzadományért is bűnbocsánatot lehetett kapni. A felfogás az volt, hogy az egyház, midőn megadta a bűnbocsánatot, a büntetés helyett (melyet a bűnbocsánatot elnyerőnek el kellett volna szenvedni) ama feles jócselekedetkből álló kincsből (thesaurus supererogationis), mellyel az egyház Krisztus és a szentek érdemei folytán rendelkezik, Istennek elégtételt ad.

1517-ben X. Leo pápa az egész kereszténységben általános bűnbocsánatot hirdetett. A befolyt pénzt a római Péter-templom befejezésére akarták fordítani. A német birodalom egy részében Albrecht mainzi és magdeburgi érsek volt a pápai biztos a bűnbocsánat kihirdetésére. Őt illette volna az egyházmegyéjében befolyt búcsúpénzek fele, hogy 30,000 aranyforintnyi adósságát törlessze a Fuggereknél, akiktől az érseknek a palliumért járó összeget kölcsön kellett kérnie. Így az érsek búcsúhirdetőit a Fuggerek ügynökei kísérték, hogy a befolyt pénz felét rögtön átvegyék. Ezzel a búcsúárúsítás még inkább pénzüzletté lett. Az egykorúak is ennek tekintették. BölcS Frigyes szász választófejedelem a búcsúhirdetést tiltotta és nem akarta országát megadóztatni a mainzi pallium miatt. De a fejedelem meg nem aka-

dályozhatta, hogy a dominikánus Tetzl, aki a búcsúhirdetők közt a legbuzgóbb volt és pénzügyi tekintetben is a legsikeresebben működött, a szász föld közvetlen szomszédságában, magdeburgi földön ne munkálkodjék. Elméletben a bűnbocsánatot csak őszinte megbánás és vezeklés alapján lehetett megadni. De érthető, hogy a búcsúárúsító e követelményt csekélybe vette és hogy inkább a fizetség jutott első helyre. Így Luthernek, aki akkor Wittenbergában ágostonrendi barát, a theologia tanára és lelkész volt, meg kellett érnie, hogy gyónó hívei, kiktől igazi megbánást és vezeklést követelt, a bűnbocsátó leveleket mutatták fel. Luther úgy érezte, hogy a búcsúhirdetők őt közvetlenül lelkészi hivatásában támadják meg, sőt hogy éppen legszentebb érzelmeiben sértették. Hasonló gondolkodású rendtársainak, főként rendfőnökének, Staupitz Jánosnak hatása alatt, már felismerte, hogy a Szentírás tanusága szerint az igaz hit által történt belső szívbéli átváltozás az, ami egyedül és teljesen elegendő és szükséges az Isten előtt való igazulásra. Egész vallásos természete fellázadt a szentség ama meggyalázása ellen, melyet a dominikánus barát fellepésében látott. Látta, hogy «pénzen árulnak malasztot». Fellángolt indulata hevében szegezte ki 1517 október 31-ikén a bűnbocsánatról szóló 95 híres tételét a wittenbergai vártemplom ajtajára. Latinul voltak írva. A kor szokása szerint ez annyit jelentett, hogy az ellenfél tudományos vitára szólíttatott fel. A tételek eleinte a tudósoknak és nem a tömegnek szóltak. És mégis egy csapásra az egész német népet izgalomba ejtették.

Azt az elvet fejtették ki, hogy a bűnbocsánat, mely magában jó és dicséretes, csak egyházi büntetést engedhet el, de nem a túlvilági büntetéseket, és hogy Isten előtt csak igazi megbánás szükséges és elegendő. «Minden keresztényt, aki bűnét igazán megbánja, bűnbocsátó levelek nélkül is megilleti a büntetés és a bűnteljes elengedése»; a pápa bocsánata és az, amit ő Krisztus javaiból kioszt, csak az «isteni bocsánat kihirdetése». (36. és 38. tétel.) Az ocsmány visszaélések ellen, melyeket a búcsúárúsok üzelmei mindenki előtt világosan feltártak, férfias, nyílt bizonyosság szólalt meg és felhangzott az Evangéliumok az isteni kegyelemről szóló hangos szava. Egy hét alatt a tételek egész Németországban elterjedtek. A barát és a tanár a nemzet szószólója lett. Luther távol volt attól, hogy a pápa ellen vagy épen az egész egyházi rendszer ellen intézzen támadást, erre még szándéka sem volt. Ellenkezőleg úgy vélekedett, hogy «ha a pápa ismerné a búcsúhirdetők zsarolásait, szívesebben látná, hogy Szent Péter temploma elhamvadjon, semhogy nyájának csontján és bőrén épüljön fel». (50. tétel.) Azt hitte: a pápa nézetét védelmezi a búcsúárúsítók ellen. De a meggyőződése miatt folytatott küzdelem lépésről-lépésre tovább ragadta; és végül be kellett ismernie, hogy hite, melyet a Szentírásból merített és amely életének forrása és ereje lett, teljes ellentétben van az egész középkori rendszer tanításával, sőt az egész egyházzal, akkori alakjában. 1519 január hóban Luther Miltitz pápai követ kérésére még megígérte, hogy hallgatni fog, ha ellenfelei is elhallgatnak.

Még nem gondolt arra, hogy ő van hivatva az egyház megreformálására. De ellenfelei nem hallgattak. Eck doktor ingolstadti tanár Luthernek egyik wittenbergai társával, Karlstadttal vitát tervezett, amelyben Eck olyan tételeket is megtámadni készült, amelyek Luthertől eredtek. Luther eképen ígérete alól fel volt oldva. 1519 július 4-ikén szemközt állott ellenfelével Lipszében. A tárgyalás itt nyomban a pápa hatalmáról való vitával kezdődött. Luther kétségbevonta a pápai hatalom isteni eredetét; tisztán emberi és történeti fejlődés eredményének tekintette, akárcsak a német császár hatalmát s a pápa hatalmában való hit szerinte az üdvözüléshez nem szükséges. Ezzel megtette a végzetes lépést. Ellenfele azzal érvelt, hogy épen ezt vallották egykor Wiclif és Husz János és hogy a konstanzi zsinat ezt a tant kárhóztatta, mint dögvészes eretnekséget. Luther meggyőződése ellen az egyház tekintélye szállt síkra. Luther nemcsak a pápai döntésnek, hanem egy egyetemes zsinatnak bizonyítéka ellen is védekezésre szorult. És ő megtette. Kijelentette, hogy Husz tételei között van némely igen keresztényi és igen Evangéliumi és hogy a hit kérdéseiben a Szentírás még egy egyetemes zsinatot is módosíthat és hogy ennek folytán még az egyetemes zsinat is tévedhet. Ezzel a híd közte és a középkori egyház között el volt vágva. E pillanatban többé már nem tágíthatott. Mindinkább világosabb lett előtte, hogy egyedül a Szentírásra támaszkodva küzdelemre kell szólnia az egyháznak eddig tőle is feltétlenül tiszteletben tartott tekintélye ellen. A lelkiismeret,

a hit és egyéni meggyőződése támadt föl benne a hierarchia szervezete ellen. Előtte már többen vállalkoztak erre az egyenlőtlen küzdelemre. Husz ebben a máglya áldozata lett (1415-ben). Luther győzelemre vitte. Űtött a jelenkor órája. Az egyén jelent meg a színen, készen arra, hogy legbensőbb és legszentebb meggyőződésében semmi külső tekintély, se császár, se püspök, se zsinat előtt meg ne hajoljon, hanem egyedül a saját erejével felismert isteni igazság előtt. Az egyén benső szabadsága nyílt pályára vágyott és ki is küzdötték számára nem a renaissance klasszikus műveltségével, hanem egyedül az Evangélium igazságában bízó keresztény hit erejével. A Szentírásban és örök isteni tartalmában találta meg az egyén Luther Márton személyében azt az erkölcsi erélyt és támadásra ösztönző erőt, mely lehetővé tette, hogy küzdelemre szálljon az egész világgal szemben — »és ha e világ mind ördög volna!» Már egy évvel a lipcei tartózkodás után Luther teljes nyíltsággal lépett a küzdőterre. Az 1520-ik év nyarán megjelentek — harsona-szó gyanánt hatva az egész kereszténységre — hatalmas iratai: «A német nemzet keresztény nemességéhez, a keresztény rend megjavításáról» és «Az egyház babiloni fogságáról». A pápa kiátkozó bullájára (1520 június 16-ikán) aztán nemcsak azzal válaszolt, hogy a wittenbergai Elster-kapú előtt elégette (1520 dec. 10), hanem főképen egy a pápához intézett írással: «A keresztény ember szabadságáról». A hívők általános papsága minden egyes keresztény közvetlen viszonya Istenhez. A keresztény embert hite sza-

badítja fel minden bűntől és minden külső cselekedeteitől. Ezek voltak a messzeható gondolatok, melyekkel az eddigi rendszert legmélyebb alapjaiban megtámadta és megrendítette.

Ezek után 1521-ben, Luther Wormsba ment hogy ott a császár és a birodalom egybegyűlt fejedelmei előtt hitet valljon és kijelentse, hogy csak a Szentírásból merített okoknak hajlandó engedni. (Ápr. 17. és 18.) Átok és interdictum nem gátolhatták meg megkezdett művét. A wartburgi tartózkodás kénytelen tétlenségét (1521 május 4-től 1522 márc. 3-ig) arra használta fel, hogy a biblia német fordítását megkezdje. (Az Új-testamentumot már 1522-ben, az Ó-testamentumot 1534-ben fejezte be.) Sem a birodalmi lovagság forradalmi mozgalmi, Sikkingeni Ferenc alatt (1528), sem a parasztlázadás, mely (1525) az Evangélium ürügyén földi céljaira tört, de még a szélsőséges «rajongóknak», Karlstadtnak és társainak romboló, vad és elhamarkodott vállalkozásai sem voltak képesek a reformáció művét haladásában meggátolni.

Luther a német nemzet keresztény nemességéhez intézett iratában kifejtette a fejedelmeknek és országrendeknek, hogy joguk és (az összes hívők általános papságán alapuló) kötelességük magukhoz ragadni az egyház reformációját, abban az esetben, ha az egyház rendes szervei, a pápa és a püspökök, vonakodnának ezt megtenni. Hogy fejtegetései mily kész talajt találtak, legjobban bizonyítja a nürnbergi birodalmi ülés (1522), melyen a rendek panaszt emeltek a római szentszék zsarolásai és rendeletei ellen

és kijelentették, hogy maguk segítenek a bajokon, ha az intézkedés elmarad. A speyeri birodalmi gyűlés 1526-ban a rendeknek, tehát a fejedelmeknek és birodalmi városoknak megadta a birodalmi törvényes szabadságot, hogy a wormszi ediktum végrehajtásánál (Luther és követőinek interdictumát illetően) saját lelkiismeretük szerint járjanak el. Ezzel a tartományok fejedelmeinek «reformáló joga» (jus reformandi), mellyel tartományaikban a reformáció végrehajtásánál döntöttek (cujus regio, eius religio), törvényes alapot nyert a birodalomban. Később az 1529-iki speyeri birodalmi gyűlés a régi irányhoz visszahajolva a birodalmi rendek e hatalmát újra megszüntette (tehát az eretnekeket kiátkozó wormszi ediktum pontos végrehajtását követelte), de a reformációt pártoló birodalmi rendek protestációja mellett; e protestációtól kapták az evangélikus rendek a protestáns nevet. Ugyanekkor két ellenséges párt került szembe egymással. Az egyik az újítás felé hajlott, a másik ellenezte. Luther pártja 1530-ban az augsburgi birodalmi gyűlésnek átnyújtotta hitvallását (confessio Augustana), azt a szimbólumot, mely alatt a lutheránus mozgalom azóta küzd. A schmalkaldeni szövetség (1531) később megadta az evangélikus rendeknek a katonai egyeségét is. A schmalkaldeni cikkelyekben (1537) foglaltatik a végleges hadüzenet Róma ellen és a protestáns egyház függetlenségi nyilatkozata. 1546-ban a császár erre a schmalkaldeni háborúval válaszolt, mely kezdetben a protestánsok legyőzetésére, később azonban, Moric szász herceg elpártolása folytán, a protes-

tantizmus törvényes elismerésére vezetett. (Az 1552-ik évi passauai szerződés, augsburgi vallásbéke 1555-ben). A birodalom paritásos állammá lett, amely a két vallásnak, a katolikusnak és evangélikusnak, egyenjogúságán nyugodott; ezt az eredményt a harmincéves háború nehéz harcai és rettentő nyomorúsága után a westfáliai béke (1648) véglegesen jóváhagyta.

Nehéz küzdelmekben így vívta ki a protestáns egyház lételetét.

Tanításának alapja egyrészt az az alaki elv, hogy egyedül a Szentírás kötelező mint vallási norma, másrészt az az anyagi elv, hogy egyedül a hit által igazul az ember. Az első elv megteremtette az egyház tanítói tekintélyét (protestáns meggyőződés szerint az egyháztannak, mint olyannak nincs a lelkiismeretre nézve kötelező ereje), a második megszüntette a papi rendet és szerzetességet mindazzal, ami velük járt.

38. §.

Protestáns egyházalkotmány.

A reformátorok törekvése eredetileg nem irányult új szervezetre és épen nem új egyházalapításra. Ők nem az egyház alkotmányát, hanem főképen az egyház hitét akarták fejleszteni, megtisztítani, és ha nem sikerül meggyőződések számára az egész egyházat megnyerni, úgy követőikkel meg akartak maradni a régi egyházban. Pápai és püspöki hatalmat, mint külső emberi kormányhatalmat készek voltak elismerni, csak engedték meg nekik a tiszta Evangélium hirdetése és a szentségek szol-

g gáltatása helyes értelemben. Ezen az álláspon-
 tton van még az ágostai hitvallás 1530-ban.)
) (28. cikk végén: «Az emberek most nem gondol-
 nak arra, hogy a püspököket hatalmuktól meg-
 f fosszák, hanem azt kérik és kívánják, hogy a
 l lelkiismeretet ne kényszerítsék a bűnre».) De
 másként történt. A schmalkaldeni cikkelyek
 l 1537-ben már belátták az egyházzakadás szük-
 s ségességét és megtagadták az engedelmességet a
 p pápákkal és püspökökkel szemben. «Mivelhogy
 s a püspökök, akik a pápa pártján vannak, az
 i istentelen tant és hamis istentiszteletet erősza-
 l kosan védelmezik, jámbor papokat nem akarnak
 t felszentelni, hanem segítenek a pápának őket
 r meggyilkolni — elég súlyos és nyomós okok
 s arra készítetik az egyházat, hogy őket püspö-
 l köknek el ne ismerjék». (A Schmalk. cikk. vége
 t felé: A pápa legfőbb hatalmáról.) Az új egyház
 s számára új alkotmányt kellett teremteni.

De minő alkotmányt? «A két kormányzatot,
 a lelkit és világit nem kell összekavarni és
 zavarni». (Ág. hitv. 28. cikk.) Ez az alap-
 gondolat. Az egyházé legyen a lelki és csakis
 a lelki, az államé a világi és csakis a világi
 hatalom. A világi hatalom külső fenyítő hata-
 lom. («Nem a lelkeket, hanem a testet és vagyont
 védi külső erőszak ellen karddal és testi bün-
 tetéssel».) A lelki hatalom («a kulcsok vagy a
 püspökök hatalma»), vagyis az egyházi hatalom
 nem külső fenyítő hatalom, hanem «Isten ha-
 talma és parancsa az Evangélium hirdetésére,
 a bűnök megbocsájtására és fenntartására és a
 szentség nyújtására és kezelésére». (Ág. hitv.
 28. tétel.) «Az egyháznak vagy a püspököknek

e hatalmát», mely «örök javakat adományoz» (az igehirdetés és szentség által) «egyedül a prédikáló tisztség révén gyakorolják és intézik». (Ág. hitv. 28. cikk.) A prédikáló tisztség elvben minden püspököt és minden plébánost egyformán illet; mivel «isteni jog szerint nincsen különbség püspökök, lelkészek vagy papok között». (Schmalk. cikk.: A pápa hatalmáról.) A katolikus megkülönböztetés püspökök és papok között, emberi rendelkezésből származik. Még sem «nyerhetnek sem Pétertől, sem az ige bármely más szolgájától különös hatalmat vagy fensőbbiséget az egyház felett», mert «Pál azt tanítja, hogy az egyház több azoknál, kik szolgálják» és a «kulcsok (a lelki hatalom) nem adattak csak egy embernek, hanem az egész egyháznak» és Krisztusnál «van az egyház legfőbb és végső ítélete». Ezért, «minthogy a felszentelt püspökök az Evangéliumot üldözik és vonakodnak érdemes személyeket felszentelni, a fennálló egyháznak megvan a joga és szabadsága, hogy egyházzolgáit maga szentelje fel». (Schmalk. cikk.: A pápa hatalmáról.) A lelki hatalom tehát az egyházat illeti, t. i. az összes hívőket és következetesképen a hívők minden gyülekezetét, akár nagy akár kicsiny. («Ahol ketten vagy hárman gyültek össze nevemben, én ott vagyok közöttük».) De az egyházi hatalmat rendszeresen a nyilvános prédikáló hivatal gyakorolja. Csak szükség esetén, amikor a prédikáló hivatal nem teljesíti kötelességeit, (mert «senki hatalma vagy tekintélye nem érhet többet Isten szavánál»; Schmalk. cikk.) gyakorolják a kulcsjogot (a lelki hatalmat) az

»egyházak», azaz a prédikáló tisztséggel meg nem bízott községi tagok, «amint szükség esetén még rossz világi ember is feloldozhat más valakit és lelkésze is lehet».

A prédikáló hivatal egyszersmind kormányzó hivatal is az egyházban, habár csak «az egyház» engedélye és megbízása folytán. De a prédikáló hivatal teljesítésére szükséges hatalom tartalma (kulcshatalom, egyház-hatalom) tisztán szellemi természetű. E hatalom teszi lehetővé az Evangélium prédikálását, a szentségek nyújtását, az egyházi átokkal való rendelkezést (kis átok), az egyház szolgálóinak felszentelését és mindezt «anyagi erő nélkül, csakis a szó által». (Schmalk cikk.: A pápa hatalmáról 11. cikk). Külső kényszerhatalmat, vagyis alaki jog szerint engedelmességre kényszerítő hatalmat az egyházi hatalom nem tartalmaz. Eszerint alakul a világi hatalom viszonya az egyházhoz. A világi hatalom: kényszerhatalom, jogi hatalom. Ráhárul a feladat, hogy segítségére legyen az egyháznak lelki hatalmának fejlesztésében. «Kiváltképen pedig a királyoknak és fejedelmeknek, mint az egyház legelőkelőbb tagjainak abban kell segítséget adniok és arra kell ügyelniök, hogy minden tévedés mellőztessék és a lelkek helyes tanításban részesüljenek, aminthogy Isten a királyokat és fejedelmeket különösen figyelmezteti a tisztségükre.» «Mert királyok és nagy urak legfőbb gondja legyen, hogy Isten dicsőségét serényen ápolják». (Schmalk. cikk.: A pápa hatalmáról.) A fejedelem, «mint az egyház legelőkelőbb tagja», világi hatalmával is az egyház szolgálatába

álljon. Milyen értelemben? Abban, hogy ő maga kormányozza az egyházat? Korántsem! A fejedelem is, aki mint ilyen nem püspök vagy lelkész, az egyházhatalmat csak szükség esetén gyakorolhatja, ha a rendes prédikáló tiszttség arra képtelen lett. E tekintetben semmiben sem különbözik az egyház többi tagjától. De világi hatalmát (mert csak ezzel rendelkezik) arra fordítsa, hogy az igazi tan megvédésék «és olyas szörnyű bálványimádás és más számtalan bűn» meg ne álljon. A fejedelemre tartozik a rendőrhatalom, amelyet ma egyházi főhatalomnak (jus circa sacra) nevezünk, azaz hogy rendőri hatalom, mely (ilyennek gondolták akkor a fejedelem egyházhatalmi jogát) magába foglalja a felügyeletet az igazi tan hirdetésére és az igazi tan védelmezésére. E fejedelmi rendőrhatalomnak azért volt olyan mélyreható jelentősége az egyház belső életében is, mert reformatórius meggyőződés szerint az egyháznak, mint ilyennek, nincsen semmiféle kényszerhatalma. Az egyházban jelentkező jogszerű kényszerhatalom semmiképen sem illeti az egyházat, hanem tisztán a világi hatalmat. Az a kor volt ez, amelyben (már a tizenötödik században), a fejedelemnek reformációra való joga, azaz az a messze terjedő felügyeleti joga a tan és istentisztelet felett általános jogi meggyőződés tárgyát alkotta. E jogmeggyőződés értelmében fordult Luther (1520-ban) «a német nemzet keresztény nemesiségéhez», hogy azt a reformáció munkájára felhívja. A fejedelem reformáló joga (jus reformandi), melyet az augsburgi vallásbékében

és később a westfaliai békében a birodalomra nézve végérvényesen elismertek, az a világi hatalom, amellyel — mint fent kimutattuk — a fejedelem az egyházat szolgálja. Magábanvéve nem egyházhatalom, hanem csak az egyház útját egyengető hatalom és mégis oly hatalom, amely, mivel a felügyelet és kormányzat között a határ igen keskeny, minden pillanatban kormányhatalommá változhat. A katolikus fejedelemnek is ép így megvolt a reformációra való joga a katolikus területen. Vajjon megillette-e ezzel az egyházhatalom is? Korántsem! Ép így volt protestáns országban. A protestáns fejedelemnek szintén megvolt a reformáló joga, semmi több. Reformatórius meggyőződés szerint a protestáns egyház is oly szervezet, mely eszményi alakjában magát püspökök (vagyis lelkészek) által, szükség esetén világiak által, kormányozza. Csakhogy kormányzatuk eszköze kizáróan Isten igéje «testi hatalom nélkül»!

Valóban ily alapon keletkezett a fejedelem egyházkormányzata. Luther nézete nem az volt, hogy a fejedelem kormányozza az egyházat. Azt akarta, hogy a lelkész fölött a felügyeletet egy tisztán lelki hivatal gyakorolja (superintendens). A fejedelemnek, ép úgy, mint a többi világi elemnek, csak szükség esetén legyen joga arra, hogy az egyház kormányzatába avatkozzék. De Luther társai egy kényszerű felügyeletet és kormányzatot sürgettek. A fejedelmek segítségével vissza kell állítani a konzistoriumokat, vagyis a püspöki ítélőszékeket, amelyek azelőtt ilyen hatalommal rendelkeztek. És Luther halála után véglegesen úgy is tör-

tént. A superintendens fölé rendelt fejedelmi konzisztorium lett a fejedelmi egyházkormányzat eszköze; ez magához ragadta az állásbetöltés jogát és az egyházi átkot (a reformáció tana szerint mindkettő a papi hatalomhoz tartozik), úgy, hogy a prédikáló tisztségtől az ige kezelését (ordinatióban és excommunicatióban) megvonták és csak az ige hirdetését (a prédikáló tisztséget a szorosabb értelemben) és a szentségek szolgáltatását hagyták meg. Vajjon miért? Mert a község messze elmaradt a reformátorok eszményétől; mert a tisztán lelki hatalom (amint azt fennreformátori értelemben kifejtettük), csakugyan nem volt elegendő a községekben a keresztény rend fenntartására; mert a bűn, lanyhaság és fegyelmetlenség külső kényszert követelt: ezért lett az evangélikus egyházban a világi hatalom az egyedül uralkodó hatalom és ezért változott át a felügyelet jogából kormányzati joggá. Mert reformátori tan szerint a külső jogi kényszerítő hatalom csak az államot illeti. Minthogy az egyház csakis Isten igéjével a lelki kormányzatra képtelen volt, ezért került az egyházkormányzat a fejedelem hatáskörébe, mint akitől a szükségben segítség jó.

Ilyképen a fejedelmi egyházkormányzat a reformáció alapvető eszméivel összhangzásban és egyszersmind ellentétben van. Ellentétben, amennyiben a világi hatalom az egyházat fogalmához képest csupán támogassa, de ne kormányozza. Összhangzásban, amennyiben reformátori meggyőződés szerint, a jogi hatalmat még magában az egyházban is nem az

egyház, hanem csakis az állam gyakorolhatja. Mihelyt és amennyiben az egyház hatalom jogi hatalom, a lelki hatalomnak (mely az egyházat illeti) állam hatalom má kell átváltoznia.

Oly gondolatsor ez, amely manapság idegen-szerűségével meglep. Épen nem modern. De hatalmas keresztény hitből eredő idealizmust tartalmaz, amely, ámbár egyelőre több, külsőleg különvált és fejedelmektől kormányzott tartományi egyházban végződött, mindig az az ősi típus marad, amelyre az evangélikus egyház törekszik és ösztönül fog szolgálni a további fejlődésre.

39. §.

Lutheránusok és reformátusok.

Luther volt a reformáció első nagy hírnöke, de nem ő volt az egyetlen, aki végrehajtása módját meghatározta. Mellette állott Melancton, a finom műveltségű, Luther némely érdességét kiegyenlítő, humanista és teológus, a tudományos protestans teológia és a protestans közoktatásügy megteremtője (præceptor Germaniæ). Lutherral szemben állottak azok a nagy férfiak, akik a reformált protestans-reformáció képviselői lettek.

Svájcban Lutherral csaknem egyidőben Zwingli Ulrik lépett fel mint reformátor. Mint Luthert, őt is a Szentírás tanulmánya juttatta ellentétbe az egyházi tanok egész sorával. 1518-ban Mária-Einsiedelnben, egy híres bucsúhelyen, a bucsúzarándoklások és a bűnbocsánat ellen prédikált; 1519-ben mint a zürichi nagy székesegyház lelkésze, prédikációival nemsokára

a városon és kormányon uralkodott és néhány év alatt teljesen megvalósította a reformációt. Luthertől eltérően a kiinduló pontja nem valamely vallásos szükség, hanem humanisztikus műveltségtől sugalt főképen észszerű megismerés volt. Innen van, hogy a Zwingli-féle reform a miszticizmustól idegenkedik. Az istentisztelet külső alakját, amennyire lehetett, egyszerűsítette. A templomokból az összes képeket eltávolította, ne maradjon meg semmi, csupán a világos ige. Az Úrvacsoráról szóló tanításban Zwingli ellentétbe jutott nemcsak a katolikus transsubstantiatio tanával, hanem a lutheránus tannal is, amely szerint az Úrvacsorában Krisztus testét és véréát a kenyérben és borban vele és általa mindnyájan, akik benne részesednek, (hívók és hitetlenek) valósággal el is nyerik Zwingli szerint az Úrvacsora pusztán emlékeztető lakoma. E tanra nézve az ellentét Luther és Zwingli között engesztelhetlenné vált. Minden más tekintetben lehetséges volt a megegyezés, csak itt nem. A különválás megállapítása befejezésre jutott a marburgi vallásértekezleten 1529 októberében, amelyen Luther és Zwingli személyesen jelen voltak. Ezóta a szakadás megmaradt a reformációban. Az ellentét 1530-1530-ban már az augsburgi országgyűlésen jelentkezett. A négy felsőnémet város: Strassburg, Konstanz, Memmingen és Lindau az Úrvacsorai tan miatt megtagadta az Augustana aláírását és külön hitvallást, — az úgynevezett «tetrapolitana»-t nyújtotta át a császárnak, aki azonban ennek elfogadását visszautasította. Zwingli 1530-ban a kappeli csatatéren a katho-

likus őskantónok ellen vívott vallási küzdelemben elesett. Művét folytatta és világtörténelmi jelentőségre emelte K á l v i n. Kálvin Genfben határozott alakot adott a francia reformált egyháznak és számos tanítványa révén Franciaországban, Németalföldön és főleg Skóciában (Knox János által) terjesztette, ahonnan később erős hatások indultak ki Anglia és az új világ egyházára.

Kálvin reformjának legjellemzőbb vonásai a predestináció tana és az egyházfegyelem puritán szigorúsága. Az úrvacsorai tanra nézve Kálvin, Luther és Zwingli között közvetítő állást foglalt. Szerinte a hívő úrvacsorai vendég, szájjal ugyancsak kenyeret és bort, lelkileg mégis Krisztus átszellemült testét veszi.

Németországban is nagyon elterjedt a reformált tan, különösen Hessenben és a Pfalzban. A «Heidelbergi káté» (1563) egyike a legjelentékenyebb református hitvallási iratoknak, de a kálvinista egyházfejedelem teljes szigorúsága Németországban soha sem vert gyökeret.

A protestánsoknak kettészakadása protestánsokra és lutheránusokra a legsajnálatosabb szerencsétlenség volt. Megtörte a reformmozgalom erejét, végtelen, részben igen gyűlöletes vitát szült és fokozta az evangélium ellenségeinek bátorságát és erejét az ellenállásra. De mindamellett nemcsak a protestantizmus természetében rejló individualizmus természetszerű kifejezése, hanem bő áldás kútforrása is lett. Az evangéliumi igazságért való küzdelem két különböző alakban jutott kifejezésre és a reformáció talaján két nagy egyházi áramlat keletkezett, melyek eredő okaikban megegyeztek

ugyan, de mégis mindegyik külön-külön erővel és kegyadományokkal rendelkezett. A lutheránus protestantizmus történelmi feladata és munkája mindenekelőtt az volt, hogy elmerüljön az isteni tannak és Krisztus személye és műve rejtelseinek mélységében, míg a református egyháznak megadatott, hogy az Evangéliumot, a román és angol-amerikai világban mindenütt elterjessze és ép úgy az egyes keresztyének, mint az egyháznak gyakorlati életét szervező erővel megragadja. A vallásos életnek minő bensőséges buzgalma, minő világtörténelmi alkotó ereje működött a skót egyház vas puritánizmusában, amely ily alakban csak a református hit földjéből fakadhatott! És a református egyházban nőtt nagyra az egyháznak az a prezsbiteriális és zsinati alkotmányformája, amely a községnek az egyház kormányzásában közreműködést biztosított és ezzel a lutheránus reformációnak is egyik eszményét megvalósította. Amilyen vésszesnek bizonyult a két protestáns hitvallás küzdelme egymás ellen, olyan áldásos volt az, hogy adományaik kölcsönös közlésével egymásra hatással voltak.

II. SZAKASZ.

Az ellenreformáció.

40. §.

A katolikus reformáció.

Azok a szellemi erők, amelyek a középkori egyházat megteremtették és eltöltötték, épen-séggel nem tűntek el a tizenhatodik században. Az ujonnan támadt reformátori mozgalom csak visszaszorította őket. Sőt az új szellemmel, melyet a protestáns egyház megteremtett, ők is megteltek és újra éltek. Abban a követelésben, hogy az egyháznak főben és tagjaiban reformációra van szüksége, a tizenötödik és tizenhatodik században mindnyájan megegyeztek, akik az egyház álláspontján voltak. A nézetek eltérése csak arra vonatkozott, hogy ez a reformáció meddig terjedjen és hogy az egyházi élet melyik részét ragadja meg. A tan ama reformációját, amelyből Luther, Zwingli és Kálvin kiindult, ezek a körök visszautasították, és csupán a fegyelem, az élet és az egyházi szervezet reformációját követelték. De a friss és mozgalmas szellemi élet vihara, melyet a protestáns-tanreformáció és a belőle lánggra lobbant nagy küzdelem vallási meggyőződése körül támasztott, adta meg épen az erőt, amely ilyen szűkebb értelemben vett reformot lehetővé tett. Sőt ama mozgalom visszahatásaként, amelyet a protestantizmus az egyháztan terén megindított, az ellentannak is élesebben, világosabban és teljesebben kellett kialakulnia, úgy hogy

a másik oldalon is az ujonnan formulázott dogmatikai tételek sora, ez értelemben itt is a dogma reformja jelentkezett, ami szellemi tartalmával itt is új vallási erőket szült és a fejlődésnek új utat nyitott.

Szemben a protestáns reformációval ott láttuk tehát a katolikus reformációt, az úgynevezett ellenreformációt. Míg a protestáns reformmozgalom a tizenhatodik század első felét foglalja el, a katolikus ellenreformáció csak a tizenhatodik század közepén veszi kezdetét, mind nagyobb nyomatékkal felélesztve és maga köré gyűjtve a középkorból átszállott egyházi erőket, hogy küzdelemben és ennél fogva önkéntelen közösségben a protestantizmussal, megteremtse a jelenkor egyházát.

A két hatalom, amely a katolikus reformáció művét végrehajtotta, egyrészt a jezsuitarend, másrészt a tridenti zsinat volt.

41. §.

A jezsuitarend.

A jezsuitarend a spanyol katholicizmus terméke. Spanyolországban az egész középkoron át, a mórokkal való nehéz küzdelemben, a nemzeti lelkesedés egybeolvadt a vallásival. Ott a középkori katholicizmus oly mértékben őrizte meg vallásos erejét és tüzét, mint sehol másutt az egyház többi részében. Ugyanekkor Spanyolország hirtelen az új és a régi világ uralkodó nagyhatalma lett. Valamint a spanyol királyság az abszolút monarchia fejlődésében, úgy vette át a vezetést a spanyol katholicizmus a tekintély-

szerű korlátlan egyházi tanhatalom megújho-
dásában. Egy spanyol nemes Loyola Ignác
alapította a jezsuita rendet (1534-ben; III. Pál
pápa helybenhagyta 1540-ben) azzal a gondo-
lattal, hogy Jézus Krisztusnak, az egyház fejé-
nek, és látható helytartójának, a pápának, egy
sereg feltétlenül engedelmes és megbízható har-
cost szerezzen, hogy a hitetlenséget a pogá-
nyok között és a hitetlenséget magában az egy-
házban győzelmesen leküzdje. A három hagyó-
mányos szerzetesi fogadalomhoz (szegénység,
szűziesség és engedelmisség) még hozzácsatol-
tak egy negyediket: a tökéletes engedelmes-
séget a pápa iránt. Az engedelmisségi köteles-
ség, mely a régi szerzetekben csak eszköz volt
a célra, itt első helyre került, hogy megvaló-
sítsa a szerzet legfőbb célját: a terjeszkedő
hatalmat, amely a pápaság és egy elszánt, kí-
méletet nem ismerő katholicizmus szolgálatában
áll. A jezsuitarendnek, «Jézus társaságának», alap-
eszméje a katonai, feltétlen engedelmisség a
feljebbvalók iránt, a szellemi élet terén is.
Ennek elérésére az egyén elszigetelése szol-
gál, — a jezsuita nem ismer barátságot, rokon-
ságot, minden bizalmasabb viszony, még a szer-
zetes társak között is ki van zárva, hogy egye-
dül a feljebbvalónak legyen befolyása és ha-
talma az egyes felett. Erre szolgál továbbá az
egyesek felett gyakorolt állandó felügyelet:
ezt a kémkedés és feljelentés jól kiképezett
rendszerével és ama szerzeti kötelességgel érik
el, hogy a feljebbvalónak minden még a leg-
titkosabb érzést is be kell vallani és erre szol-
gálnak végül a lelki gyakorlatok (exercitia spi-

ritualia). Lélekgyakorlati szabályzat ez, melyet maga a rend megalapítója mesteri módon dolgozott ki és mindig újra feltárja a gyakorló lelki állapotát az exercitiumokat vezető előtt és a lelki felindulások folytonos felkorbácsolásával és csillapításával megadja a gyakorlónak a tökéletes önuralmat, ami egyrészt arra képesíti, hogy mások felett uralkodjék és viszont fentartás nélkül másnak alárendelje magát. Az alárendelés elve főképp abban jut kifejezésre, hogy minden rendtag feljebbvalójában magát Jézus Krisztust köteles látni. Az erkölcsi egyéniség koronáját, a személyes erkölcsi ítélet szabadságát itt félrevetették. Idegen meggyőződés vak követése: ez az igazi tökéletesség. Ami a legbecsesebb az emberben, ime értékét vesztette, elfojtatott, kiöletett. A szerzetesség utolsó következményei jelentkeznek. A tökéletes aszkézis azt követeli az egyéntől, hogy akarata is elvessen! A jezsuitarend annak az elvnek a képviselője, amely a protestáns szellemmel, sőt a jelenkor közös erkölcsi meggyőződéseivel legteljesebben ellenkezik. De valamint a protestáns elvnek, amely felszabadítja az egyesben lakozó lelkiismeretet minden emberi tekintélytől, megvannak a maga hívői, ép úgy vannak hívői az ellenkező elvnek is, mely az egész egyéni életet, magát a lelkiismeretet is, aláveti valamely látható tekintélynek. És épen a tekintély elvének rendkívüli és legszélsőbb következményeiben erkölcsellenes megfeszítésében rejlik a legnagyobb erő, amelynek a jezsuitarend és vele együtt a modern katolicizmus sikereit köszöni.

A jezsuitarend a protestantizmusban esküdt ellenségét látta s főfeladatának tekintette annak megsemmisítését. Azon volt, hogy elsősorban szellemi ellenhatást támasszon, a hatalmasan továbbtörő reformmozgalommal szemben. A protestáns tan csaknem ellenállás nélkül egész Németországban mindenütt elterjedt, még Bajorországban és Ausztriában is. Azokon az egyetemeken, iskolákon, ama papokból és szerzetesekből, ahol és akik még ragaszkodtak a régi hithez, hiányzott az örömteli, ép erő, amely az új nyelveken hirdetett Evangéliumnak ellenállhatott volna. Belsőjükben őket magukat is érintette az új tan, de nagyobb volt a kétség és bizonytalanság, mint az ellenkező meggyőződés eleven ereje. Csak mikor a tizenhatodik század második felében a jezsuiták Németországba jöttek, akkor változott meg a viszony. «A spanyol papok» (így nevezte a nép a jezsuitákat) a szó- és tanteraszéken, új nyomatékot szereztek a katolikus hitnek. Céljuk az volt, hogy a protestantizmus ellen a protestantizmus eszközeivel küzdjenek. A humanizmus, amely most a protestantizmussal szövetkezett, győzött a dominikánusok tudományán, a középkori skolasztikán. A jezsuitarend elsajátította most a humanizmus tudományos műveltségét, hogy azt az egyház szolgálatába állítsa. A tudós protestáns iskolával szemben ott látjuk a jezsuita iskolát, a protestáns tudománnyal szemben a minden eszközzel felszerelt jezsuita tudományt és a protestáns prédikációval szemben az ugyancsak a nép nyelvét használó, a Bibliából kiinduló és a katholicizmust terjesztő jezsuita pré-

dikációt. Temérdek szellemi és erkölcsi erőt fordítottak rá, hogy a protestantizmust a saját fegyvereivel semmisítsék meg.

De ez az irodalmi és tisztán szellemi ellenhatás nem vezette elég gyorsan célhoz a jezsuitarendet. Az egyház szolgálatában még a külső hatalom eszközeit is alkalmaznia kellett. Így indul meg a tizenhatodik század második felében a jezsuiták sürgetésére szűkebb értelemben az úgynevezett ellenreformáció: az erőszakos ellenreformáció. A törvényes alapot erre Németországban az 1555-iki augsburgi vallásbéke szolgáltatta, mely minden fejedelemnek megadta a döntés jogát országa vallására nézve. Az ellenreformáció a jezsuiták izgatására Bajorországban vette kezdetét, ahol a rend már 1556 óta Ingolstadtban letelepedett. 1563-ban kiűzték Bajorországból az evangélikus papokat és világiakat és az evangélikus nemességet az országgyűlésből kizárták. Az egyházi fejedelmek követték az adott példát: Trierben, Würzburgban, Bambergben és Salzburgban a protestáns papok helyét jezsuita növendékek foglalták el, úgy hogy a reformátori tan prédikációja elnémult. 1598-ban a jezsuiták tanítványának, Ferdinánd főhercegnek egy rendelete kiűzte a lutheránus papokat Stájerországból, Karintiából és Krajnából. Amit Németországban tettek, azt másutt is megcselekedték. Katholikus Mária véres kormánya Angliában (1553—1558), a spanyol Alba hercege Németalföldön (1567), a szent Bertalan-éj Franciaországban (1572), mind megannyi rémes emléke a jezsuita szellemtől áthatott és vezetett ellenreformációnak. Végül, a tizenhetedik század elején, az

ellenreformáció Németországban is elviselhetetlen feszültséget okozott, mely később annyi vér és nyomorúság közt a harmincéves háborúban végződött. A vége az volt, hogy a westfáliai békében (1648) a protestantizmust a birodalmi törvény alapján végérvényesen elismerték. Az ellenreformáció következtében a katolikus fejedelmek tartományaiban (különösen Bajorországban és Ausztriában) a protestantizmust pótolhatatlan veszteségek érték. Míg a tizenhatodik század közepe táján már-már egész Németországot meghódította, most visszaszorult a megjelölt határok korlátai közé. De Németországban is megmentette lételét és mind a mai napig is a jezsuitarenddel Németországban ott áll szemközt a protestantizmus, hogy egyeduralmának még a katolikus egyházon belül is gátat vessen.

A pápa tiltakozott a westfáliai béke ellen és úgy mint azelőtt, az augsburgi vallásbékét érvénytelennek nyilvánította. De szava hallatlan hangzott el. Hosszú idő óta most történt először, hogy egy nagy politikai akció a pápa közreműködése nélkül, sőt a pápa ellenszegülése mellett, ment végbe. Megváltoztak az idők. A középkornak vége volt. A pápa világi kardja eltörött. A protestantizmus a jezsuitarend ellenére két dolgot ért el. A küzdelmet megállotta és a pápaság viláгурalmának megsemmisítésével megváltoztatta az egész politikai világ képét.

42. §.

A tridenti zsinat.

Formális kifejezésre és végére a katolikus reformáció a tridenti zsinaton jutott, mely többszöri megszakítással 1545—1563-ig Trientben ülésezett. Itt állapították meg a középkori skolasztika alapján és protestánsellenes értelemben a különböző dogmákat a hagyományról (az egyháztan kötelező erejéről), az eredendő bűnről, a hét szentségről, az átlényegülésről, a vezeklésről és utolsó kenetről, a szentmise-áldozatról, a felszentelésről és hierarchiáról, a házasság szentségéről, a purgatóriumról, a szentek és ereklyék tiszteletéről, a szerzetesi fogadalmakról, a bűnbocsánatról stb. stb. Ami eddig csak tudományos (skolasztika), ámbar uralkodó, jogilag nem kötelező tanvélemény volt, azt ezentúl jogilag kötelező egyházi tantételnek jelentették ki. A protestáns tan ellentétéként csak most keletkezett az új kor pontosan kifejezett katolikus dogmája. A protestáns elvvel szemben, mely szerint egyedül a szentírás tekintélye alkotja a hit normáját, világos öntudattal jelentkezik a katolikus elv az egyház tekintélyéről és épen dogmatikai határozatainak tekintélyéről. A katolikus számára hitének tárgya és forrása az egyház. Katolikusnak lenni annyi, mint hinni e látható egyházban, szentségében és csalahatatlanságában és hinni azt, amit az egyház tanít. A tekintély elve, mely az egyházi tekintélyt az egyesek hite és lelkiismerete fölé helyezi: ez volt az, ami a tridenti zsinaton az újra

megszilárduló katolikus vallás lényegeként világos kifejezést nyert. Ez elv következményeként adva voltak a tanra vonatkozó összes határozatok. A dogma megújulásával együtt jár az alkotmány és az egyházfegyelem reformációja. A legkirívóbb visszaélések egész sorát megszüntették, a bűnbocsátnak nyereségforrás módjára való kihasználását eltiltották (azóta megszűnt a bűnbocsátnak árusítása), a papokat hivataluk személyes betöltésére kötelezték stb., stb. A fődolog az volt, hogy a pápaságba és papaságba új szellem költözzék. Csaknem csoda módjára tűnt el a romlott, elvilágiasodott pápaság, amely a tizenötödik században és a tizenhatodik század elején virágzott. E reformmozgalom erősödésével a pápaság mindinkább a szigorúan egyházi szellemű párt élére állott. A protestantizmus ellen vívott küzdelemben megint önmagára talált. És a pápaság sorsához hasonló volt a katolikus papságé. A tizenhatodik század reformmozgalma általános volt. A reformált protestáns egyházzal szemben állott a reformált katolikus egyház.

The first part of the paper discusses the general principles of the theory of the
 structure of the atom. It is shown that the structure of the atom is
 determined by the laws of quantum mechanics. The second part of the
 paper is devoted to the study of the properties of the atom. It is shown
 that the properties of the atom are determined by the laws of quantum
 mechanics. The third part of the paper is devoted to the study of the
 properties of the atom. It is shown that the properties of the atom are
 determined by the laws of quantum mechanics.

IV. FEJEZET.

PIETIZMUS ÉS FELVILÁGOSODÁS.

IV. 1818

ETIAMSUS FELVILLAGOSODAS

A pietizmus.

A reformáció korának nagy harca a hit által szolgáló igazulás evangéliumának visszaállításáért, ezért hatalmas mozgalmat szült. Ezek részben egymás mellett haladva, részben egymás ellen küzdve uralkodtak a reformációt követő korszakon (a tizenhatodik század végétől a tizenkilencedik század első feléig).

Az egyik mozgalom oly tanrendszer kidolgozására irányult, amely az újonnan megismert evangéliumi igazság tartalmát tudományos alakba foglalja és az egyház ekként annak teljes tisztára jó. Ez az irány főképen a lutheránus egyházban uralkodott. Folytatása volt annak a munkának, amelyet már Melancthon megkezdett. Eredménye a tizenhetedik század lutheránus dogmatikája volt, a lutheránus teológia megteremtése. Ennek legkiválóbb képviselője Gerhardus János volt (1616 óta a teológia tanára Jénában, meghalt 1637-ben), akinek mindenütt híressé vált írásai hatással voltak az egész protestantizmusra. De ennek a teológiai tanrendszernek a fejlődése veszedelemmel járt, ezzel a veszedelemmel, hogy a dogmatika nagyrészt igen körmönfont kérdései mellett a tulajdonképpen életosztó, üdvözítő igazságok háttérbe szorultak és egyúttal az egyházat a

részletekre terjedő teológiai tan ígája törvényalakjában lenyüggözi. De az egyház csak az igazság és világos isteni ígéből élhet, nem az embertől. A eredt teológiai tudomány megtámadható teremtéseiből. S nyilvánvaló, hogy a lutheránus egyház nem kerülte el teljesen ezt a veszedelmet. Az 1577-iki egyezségi irat, melyet azonban a lutheránus országoknak csak egy része fogadott el, határozottan az imént megjelölt irányban mozog. Míg az 1530-iki augsburgi hitvallásban és valamint az 1537-iki schmalkaldeni cikkelyekben azok az igazságok jutottak erőteljes kifejezésre, amelyekben az evangélikus hit alapul, addig az 1577-iki egyezségi iratban már az epigonok jutnak szóhoz, akiknél a teológia lép homloktérbe, vitás kérdéseivel, hogy észszerű magyarázatokkal nem csak a tudományon, hanem az egyház életén is uralkodjék. Ámde a tizenhetedik század lutheránus teológiája az egyezségi irat útján halad és az egyezségi irat szellemében volt oly nagy és észszerű hatással az egyházra. Az ily módon lényegében dogmatikusan kiélezett mozgalom gyümölcse, amint az akkori lutheránus teológusok (pl. a vallásos iratairól még ma is híres Arndt János, meghalt Cellében, 1621-ben) maguk bizonyítják, egy új skolasztika, egy külső egyháziasság volt, mely a kereszténység benső erejét megtagadta. E mozgalom tulajdonképeni indító oka ellentét volt a reformált tannal szemben és amennyire igaza volt a lutheránus teológiának, mikor lutheránus hitvallását védte, annyira nem volt igaza, amikor engedett a kisértésnek, hogy a fennálló ellentétet túlzásba vigye és a tan érdekében hitvallási iratainak

t tartalmát a szentírás tartalma elé helyezze. Az akkori lutheránus teológia egyoldalú dogmatizmusra közel járt ahhoz, hogy római katolikus módon egy skolasztikává vált tannal, a Szentírás erejét és világosságát a községek előtt elhomályosítsa. Azonban a lutheránus egyházban magában megvolt a képesség arra, hogy ilyeskinövésektől megszabaduljon és a dogmatikai mozgalom mellett még azoknak az erőknek is szabadhatott életet és nyomatékot, amelyek ennek ellensúlyt szolgáltattak.

A reformációból kiindult második mozgalom elsősorban nem a tan volt, hanem a keresztény élet gyakorlati alakja és megteremtése. Ez a mozgalom először a református egyházban, még pedig nevezetesen Kálvin hatása következtében nőtt naggyá. Megteremtette a francia és skót-angol (prezbiteriánus) reformált egyház puritán erejét és szigorát. Egyúttal az «idősebbek alkotmánya» és a zsinatok révén a községek részvételét biztosították az egyházi életben; ez megóvta őket attól a megmerevedéstől, amelybe gyakran sülyedtek a lutheránus községek a fejedelem és az orthodox teológusok egyházkormányzata alatt. De a kálvinista puritán-rendszer egyszersmind bizonyos törvényességet és a külső keresztény ember szabadságát megsemmisítő kényszerkormányzást foglalt magába, amely úgy hatott az evangélikus szellemre, mintha ököllel arcába vágta volna. Itt is (gondoljunk a skót, az angol, a németalföldi egyháztörténetre) fejlődött bizonyos dogmatizmus, ragaszkodás egyes, csupán egyháztanból folyó hitágazatokhoz, oly dogmatizmus, amely

gyűlötségben minden eltérés ellen és öntelt elbizakodásban semmivel sem maradt az akkori lutheránus teológusok dogmatizmusa mögött. Úgy látszott, mintha a protestantizmusban a skolasztika szelleme és a szerzetesség szelleme egyaránt hatalmas új életre kelne.

De az evangélikus egyház lutheránus és református hitvallásában erősebben élt az Evangélium igaz szelleme. Ellenhatás keletkezett, amely a protestáns egyházat az egyoldalú fejlődés veszélyeitől bensőleg megszabadította.

E mozgalom, amelyet ma pietizmusnak szoktunk nevezni, református körökből indult ki. Hollandia reformált egyházában (először Labadie vezetése alatt 1660 körül), majd más reformátusok között is «ujjászülettek» konventikulumai keletkeztek, amelyek közömbösen viselkedve a tankérdések iránt és aszkéta étellel s misztikus odaadással Krisztus, a vőlegény iránt, gyakorlati kereszténységre törekedtek. A puritán reformálás dogmatizmusát elvetették és új kifejezésre juttatták a református egyház sajátos törekvését egy keresztény életesség megteremtésére. De a fejlődésben mégis a lutheránus egyháznak jutott a pálma. Ebben rejlik a lutheránus pietizmus jelentősége, amelynek a dogmatizmussal szemben Spener és Francke a képviselői a tizenhetedik század végén. Spener (született 1635-ben Rappoltsweilerben, Elzászban) személyében egyesültek mindkét irány hatásai: a reformátusoké, mely szigorúan keresztény, csaknem aszkétikus életre törekedett, (tanuló évei alatt hosszabb ideig Genfben időzött) és a lutheránusoké, mely Isten igéjének írásszerű tanát követte. Ez volt

A kor, amelyben Spener tanára, a strassburgi Schmidt Sebestyén a lutheránus egyházban a bibliai szöveg tüzetes exegetikai tanulmányát új életre keltette. Ez volt egyszersmind a kor, amelyben a nagy háború nyomorúsága a kedélyeket megpuhította és előkészítette a keresztény üdvösségi kinyilatkoztatás vigaszaira; amelyben Gerhardt Pál édes szelid szavát hallatta, hogy az élő keresztény hitelményét szívreható, gazai, költői kifejezésre juttassa; amelyben immár megjelent a lutheránus teológusok egész sora, mint Grossgebauer (meghalt Rostockban, 1661-ben) és mások, hogy elszánt tanúsággal mutat nyissanak a még el nem veszett, valóban evangélikus-lutheránus gondolkodásnak, a vágyának a benső ujjászületésre, a szellem erejével szató hitéletben. Ezt az egész mozgalmat Spener poetetózta és diadalra vitte, mikor a «pia desideria»-ban (1675) beható komolysággal a Szentírás közös tanulmányát (magángyülekezeten), a világiak részvételét az egyházi életben és a szentéletben megnyilatkozó tevékeny keresztény hitet követelte, amikor legfőképp Épületes és Bibliai Leckéiben (1670 óta) a Szentírás oly magyarázatának tört utat, amely Isten igéjét nem tekintette skolasztikus fejtegetések forrásának, hanem életfakasztó, éltető erőnek. Az egyház hitvallásiratai elmaradtak az újra homloktérbe került biblia mögött, a hit által való ujjászületés követelménye mint hatalmas intő és ébresztő szózat hangzott el a protestáns világban és a nagyszerű Frack-féle alapítványok Malleban (az árvaház alapkövetétele 1695-ben) lévülhetetlen tanúságot tettek az igazi keresztényi szeretet gyakorlati ereje mellett, amely

Istenbe vetett igaz keresztény, feltétlen bizalommal párosult. A pietizmus döntő hatással volt Zinzendorf gróf herrnhuti községére is, (önálló szabad keresztény társulat, alapításának éve 1727), majd a herrnhutiak révén a methodistákra, akik Angliában, de főként az új világban a református egyházi élet megújhódott és a személyes szentséget hangoztató alakját mutatják. (Wesley János 1739-ben alapította az első methodista községet Londonban.) De a pietizmus legnagyobb dicsősége, hogy megindította a protestáns missziót. A Francke-féle hallei árvaházból kerültek ki az első lutheránus hittérítők. (Ziegenbalg és mások.) A protestantizmusnak immáron megérett és megizmosodott szellemerejére vallott, hogy térítő követeit arra ösztönözte: széledjenek el a világon és hódítsák meg azt Krisztus Evangéliuma számára.

Az új mozgalom elkerülhetetlenül új kinövéseket is érlelt. A pietizmus gyengesége egyrészt szeparatizmusában rejlett, másrészt metodizmusában. A szeparatizmusában, amennyiben kedvezett a hajlamnak, mely az igaz hitre ébredtek szűkebb községeit elkülöníti «a nagy tömegetől»; «ecclesiolæ in ecclesia» lettek és ily módon az egyházi szervezet erejét és jelentőségét gyengítették; a metodizmusában, amely bár nem oly rideg alakban, mint a tulajdonképeni metodizmus Angliában és Észak - Amerikában, mégis ehez hasonló módszert szabott meg s amely a vezeklő-érzés mesterséges felkeltésével «az emberben a kegyelem áttörésé»-re és ezzel az ujjászületésre vezéreljen. Ezzel kapcsolatos volt egy minden részletre kiterjedő erkölcsi kánon kialakítása, mely a világról való le-

mondó életmódból, a lemondásból az emberi élet különben megengedett örömeiről (aminók a tánc, a játék, színházlátogatás stb.), a megszerzett szentség bizonyosságára következtetett, úgy hogy a protestantizmuson belül újra jelentkezett a cselekedetek által való igazulás. E túlzásokból eredt a pietizmusnak ama mellékíze, amely már a tizenharmadik század közepe táján megfosztotta hódító erejétől a protestantizmus szélesebb köreiből, főképp azért is, mert ugyanekkor más hatalmas mozgalom támadt, hogy a világot új utakra terelje: a felvilágosodás. Valóban, a pietizmus. elszakítva az egyes embert a nagy szervezettől és egyháza tanától, előkészítette a felvilágosodás diadalát és ezzel a saját feloszlását.

Mindamellettt a pietizmus hatása soha sem enyészett el. A felvilágosodás egész korszakán keresztül főként a pietizmus volt az az erő, amely, jóllehet kis körökben, mindvégig híven megőrizte az evangélikus keresztény életet, míg a tizenkilencedik század elején az evangélikus egyház számára az ujjászületés órája ütött. A pietizmus a mai napig a protestantizmusnak azt a jelenségét tünteti fel, amely a felekezeti áramlat mellett a protestáns egyházi élet számára ez áramlat szükséges kiegészítését jelenti. Ha amott elsősorban a tanítás, úgy emitt elsősorban az Evangélium szellemében való élet az, amiben a mindkét helyen működő lelki erők végcélja és egyháztörténeti jelentősége rejlik. Külön-külön egyik mozgalom sem fejtheti ki teljesen üdvös hatását. Egyesek — amint ez az emberi természetben rejlik — vagy az egyikhez, vagy a másikhoz fognak csatlakozni. Az egyház

azonban egyiket sem nélkülözheti. Szövetségben egymással jellemzik a protestáns egyházi jelenkort és uralkodnak rajta.

A pietizmus (a tizenhetedik század végén és a tizennyolcadik század elején) volt az utolsó nagy hullámcsapása annak az egyházi mozgalomnak, melyet a reformáció megindított és befejezése és végső kialakulása a reformációtól teremtett protestantizmusnak. Elérkezett az idő, amelyben más szellemi hatalom lett úrrá a kedélyeken.

44. §.

A felvilágosodás.

A tizenhetedik század végéig Nyugat-Európában az az egyházi fejlődés áll a homloktérben, amely a reformációban és ellenreformációban érte el tetőpontját. Azóta más szellem érzett.

A tizenhatodik és tizenhetedik század természettudományi felfedezései és az ezekből eredt, főként Angliából kiinduló filozófiai mozgalom új világfelfogást teremtettek, amely álláspontját nem az egyház hitében, hanem az emberi ész ismereteiben kereste. Merész elhatározással szellemi szabadságra törekedtek a hagyomány hatalmával szemben, hogy a történeti hagyományt bírálat alá vessék és ennek folytán az, ami történeti, pozitív, esetleges, különválasztassék attól, ami örök, észszerű és az ember és a dolgok természetéből következik. Természetes jog, természetes állam, természetes nemzetgazdaság, természetes vallás. Ezek voltak a nagy eszmények, amelyek az emberiség szellemi szemhatárán felragyogtak, hogy a tizennyolcadik szá-

s. század világába egy szenvedélyesen tovatörekvő mozgalmat hozzanak. E küzdelmek között keletkezett a modern emberiség.

Az észszerűség és természetesség nézőpontjából a hagyományos keresztény vallást is bírálat tárgyává tették és a kereszténységnek sem katolikus, sem protestáns alakja nem elégíthette ki, és észszerű tartalomra nézve, a filozófiai gondolkodás követelményeit. És ez természetes volt! Mert a vallás az embernek Istenhez való viszonyából ered és Isten mivolta fogalmi szűkösségességgel meghaladja az emberi értelem és gondolkodás formáit. A vallásnak a megfoghatatlanban kell végződnie és azt, ami a kedélyt kielégíti, a földi kényszertől felszabadít, tehát a sajátképeni vallási, az egyesek, mint a nemzetek életét kitöltő erejét csak attól kapja, ami benne megfoghatatlan, ami az emberi gondolkodást és értelmet meghaladja és nem attól ami felfogható. Abban a rejtelmességben, amelyen keresztül Istenhez vezet, a megfoghatatlan és az értelem számára elérhetetlen Istenhez, rejlik a vallás hatalma.

A tizennyolcadik század oly vallást keresett, amely az ellenmondásokat összeegyezteti, amely egyaránt kielégíti az észet és a kedély vágyódását arra, ami örök, végtelen és megfoghatatlan. E mozgalom eredménye az a hitvallás volt, amely már csak három nagy tárgyat ismert: Istent, erényt és halhatatlanságot. Eltávolítottak a keresztény vallásból mindent, ami benne pozitív volt, de azért nem ritkán értek el az igazságok észszerűen zárt és megbizonyítható láncsorához. Csak az történt, hogy a keresztény hit erős botja, mely biztos támaszt

nyujthat az életünk útjain, hajlékony náddá, bizonytalan, kétségeket keltő képzetekké változott. A tizennyolcadik század második felében a racionalizmus győzedelmeskedett az egész vonalon. Egyaránt uralkodott a protestáns és katolikus egyházban. Míg Voltaire és Lessing védelmére kelt a gúny és az átható, éles ész fegyvereivel, legmagasabbrendű alkotását Kant filozófiájában látjuk, aki rámutatott az ész határaitra és Isten létezését, valamint a lélek halhatatlanságát az erkölcsi ész bebizonyíthatatlan követelményének mondotta. A racionalizmus Kant filozófiájában teljes befejezésre jutott és önmagát megszüntette; a fejlődés vele a hegyoromra ért, ahonnan hirtelen kilátás nyílik egészen új, nem sejtett országokra. Az ész visszaszorult határai közé, a filozófia maga felismerte, hogy a vallásnak nem az a rendeltetése, hogy mint a filozófiai tan egyik ága az értelem ismeretvágját, hanem inkább mint valamely az embereket közvetlenül, bizonyító okok nélkül meggyőző és éltető erő az akaratnak szabadságvágját, a felszabadulást világ és bűn alól, az embernek vágját Isten után, elégítse ki. De Kant a racionalizmus korlátai közt maradt, amennyiben a vallás célját csak is az erkölcsi irányba helyezte («kötelességeinkben isteni parancsolatokat ismerünk el») és az a fenkölt erő, melyben Kantnál az erkölcsi törvény mint feltétlen, csupán tartalmával, nem célszerűségi okokkal kötelező parancsolatként («kategorikus imperativusz») jelentkezik, csak tökéletlen kárpótlást nyujthatott azért, hogy Kantnál Isten újra a Szinai hegy haragos törvényhozójára változott és hogy rendszerében nem

volt hely amaz «istenige» számára, tele kegyelemmel és igazsággal, mely megnyilatkozott a világnak.

A felvilágosodásnak nagy gyakorlati sikerei voltak: a jezsuitarend megszüntetése, a mindenható állam megalapítása és a vallástürelem eszméje.

45. §.

A jezsuitarend megszüntetése.

A jezsuitarend már saját fejlődésével bukását készítette elő. Az erkölcs, amelyet hirdetett, olyan kazuisztikára változott, amely azokat az eseteket kereste, ahol a rosszat jó lelkiismerettel cselekedheti az ember. Ilyen esetek voltak például: mikor az ember bensejében nem volt meg a szándék a bűnre, mint ilyenre, hanem valami másra, talán épen valamely dicséretes cselekedetre (*methodus dirigendæ intentionis*). Vagy: mikor az ember egy jó cél elérésének kedvéért bensejében korlátozott értelemben tesz ígéretet vagy azt valamely titkos feltételhez köti (*reservatio mentalis*) vagy kétértelmű kifejezést használ (*amphibolia*). E tanokban nincs meg kifejezetten az a mondat, hogy «a cél szentesíti az eszközt», de alkalmazva találjuk. A jezsuitarend erkölcssteológiai írói az erkölcsiség követelményeit az erkölcsi magaviseletre vonatkozó véleményekké változtatták és azt a tant fejtették ki, hogy az embernek még a saját lelkiismerete ellenére is szabad cselekednie, ha valamely «valószínű véleményre», tudniillik egy tekintélynek elismert író bizonyosságára hivatkozhatik (*probabilismus*). A *probabilismus*t tudományosan először Bartholo-

meus de Medina, a spanyol dominikánus (1577) fejtette ki, de később teljes felvirágzását jezsuita írók alatt érte el (pl. a spanyol Escobar, meghalt 1633-ban). E probabilismusban minden erkölcstelenség tárt kapura talált. Még a pápaság is, bármennyire igyekezett is oltalma alá venni a jezsuitákat, mint leghívebb pártfeleit, kénytelen volt sikra szállani a jezsuita erkölcs ellen. VII. Sándor pápa tiltakozott a probabilismus és vele kapcsolatos tanok ellen (1665). XI. Ince pápa ünnepélyes bullában kárhóztató ítéletet mondott a laza jezsuita erkölcstételek közül 65-re (1679). A jezsuitarend (1687-ben) kénytelen volt formális nyilatkozatot tenni, melyben megtagadja a közösséget a probabilismussal: nem akadályozza meg úgymond, hogy antiprobabilisztikus tanok is adassanak elő. Mindazonáltal Gonzalez, a rend generálisa, kinek megválasztását XI. Ince pápa épen antiprobabilisztikus felfogása miatt vitte keresztül, magában a rendben határozott ellenállásra talált. A rend azt a rengeteg hatalmat, mellyel tagjain uralkodott, sem használta fel arra, hogy elnyomja ezt a kiváltképen jezsuita íróktól védelmezett, probabilisztikus erkölcstant.

A jezsuitarendnek hatalmas ellenfele támadt a jansenizmusban, amely a lőweni egyetemről (hol Jansen 1630—1636-ig tanár volt) kiinduló, később főképen Franciaországban nagyon elterjedt mozgalom volt. Míg a jezsuitarend a katolikus egyháztól elfogadott tanában azt hirdette, hogy az ember az eredendő bűn ellenére megőrizte szabadságát és ennek folytán közreműködik cselekedeteivel az isteni kegyelemmel együtt üdvösségének elnyerésére (semipelagia-

nizmus), addig a jansenizmus (hasonlóan a protestáns hitújítókhoz) Augustinus tanának kelt védelmére: a kiválasztottak üdvözülésének oka Isten predestináló kegyelme, mert eszerint némelyek üdvözülnek, mások elkárhoznak. A jansenizmust, amint ez a dolgok természetében rejlett, a pápák ismét elítélték. A jezsuitizmussal ellenkező reformáció-kísérlet volt a katolikus egyházon belül. Népszerűségét főképen az aszkétikus szigorig fokozott erkölcsi komolyságnak köszönhette, mely követőit kitüntette; ezeknek helyi középpontja nemsokára a Versailles mellett fekvő Port-Royal cisztercita apácakolostor lett.

A jansenizmus világtörténeti hatása nem annyira dogmatikus tantételeiben, mint abban a bírálatban rejlett, amelyet a jezsuita erkölcsön gyakorolt. A jansenizmus merőben visszája volt a jezsuita erkölcsi elveknek. Emellett a jansenizmus a jezsuitarenddel élet-halál harcot vívott a tan miatt. Ezért történt, hogy a legerősebb ellenhatás a jezsuita erkölcs ellen jansenista körökből indult ki. Hozzájuk tartozott Pascal, a híres matematikus és természettudós, aki «Lettres provinciales»-jaiban (1656/57) a jezsuita erkölcsön való felháborodásának a legteljesebb, legszellemesebb és leghatalmasabb módon adott kifejezést. A jansenizmus a jezsuitarenddel szemben vereséget szenvedett. Katolikus egyházalapon az erősebb fél természetesen a jezsuitarend volt, amely az egyház hivatalos dogmáját védelmezte. De Pascal szellemes, elmés és haragtól szikrázó támadását sohasem heverte ki a jezsuitarend. A «Lettres provinciales» hatvannál több kiadásban terjedt

el. Az első nagy csapást e levelek mérték a hatalmas rendre, amelynek tekintélye alapjában megrendült. Achilles-sarka a jezsuita erkölcs volt és itt sebeztek meg.

Hozzájárult ehhez, hogy a rend mindjobban a világi hatalom és gazdagság érdekei közé elegyedett, hogy nagy kereskedelmi vállalatok és pénzüzletek a vallási szellemet elfojtották benne, hogy a rend tana, mely bizonyos előfeltételek mellett (t. i. az egyház érdekében) jóváhagyta a királygyilkosságot (oly tan, mely pl. III. és IV. Henrik francia királyok gyilkosainak kezébe adta a tört) természetszerűen gyűlöletet és ellen-szenvet keltett a rend ellen. A döntő körülmény azonban, amely végre a rend bukását okozta, a felvilágosodás terjedése volt a tizen-nyolcadik században. A jezsuitarend a tizen-nyolcadik század szemében, melyet teljesen áthatott a filozófia és a szabad kutatás szelleme, egyike volt a legvészesebb anakronizmusoknak. A jezsuitarend szelleme a tizennyolcadik századdal szemben a sötétség szelleme volt, amely magában hordja a középkor skolasztikáját és szellemi barbarizmusát. Az egyházat is, a katólikusat ép úgy, mint a protestánsat, lassanként eltöltötték annak a felvilágosodásnak az eszméi, amely a pozitív kereszténységről lemondott és csak az általános emberi vallásképzetekhez ragaszkodott, mint amelyek a kereszténységnek tulajdonképeni magvát alkotják. Csak a legszélsőbb katholicizmusnak hódoló jezsuitarend állott még épségben, elmúlt szellemi áramlatoknak emlékjeleként. A tizennyolcadik század egész műveltsége lázadt fel e rend ellen.

Ilymódon elérkezett a bukás órája. Mikor a

francia király a rend újjászervezését kérte, Ricci jezsuita generális azt a híres választ adta, hogy «sint ut sunt, aut non sint» («legyenek, amint vannak, vagy ne legyenek»). Végkép döntő hatással volt összeütközése az állammal, amely a jezsuitarendben államot látott az államban. 1759-ben Portugáliában, 1764-ben Franciaországban, 1767-ben Spanyolországban és Nápolyban szüntették meg a jezsuitarendet. Végre 1773-ban XIV. Kelemen pápa, engedve a kormányok és a kor szelleme egyesült sürgetéseinek, az egész egyházban a jezsuitarendet «örök időkre» eltörölte.

A felvilágosodás diadalmaskodott a jezsuitarendben.

46. §.

A mindenható állam.

A középkor eszméi az egyház hatalmának váltak javára; a felvilágosodás eszméi határozott ellenmozgalmat jelentettek az államhatalom érdekében.

E mozgalom, amely az államnak kedvez, már a tizennegyedik században kezdődött. A nemzeti állam és ennek alapján a királyság indult fejlődésnek. Látható kifejezést Szép Fülöp monarchiájában nyert, majd azokban a felügyeleti és kormányzati jogokban, amelyeknek a tizenötödik század folyamán az államhatalom mindinkább növekvő mértékben birtokába jutott Európa minden részében. A mozgalom a reformációban új és hatalmas támaszt talált. A hitújítók (Kálvin és követőinek kivételével) azt tanították, hogy az egyházat nem illeti meg semmi külső kormányzat, hanem csakis az is-

teni ige hirdetése és a szentségek igazgatása. A polgári élet minden ága, még az egyházkor-mányzat is — amennyiben magában foglalja a külső kényszerhatalomnak alkalmazását a (törvényhozás, állásbetöltés, egyházfegyelem) — az államnak jutott. Az állam magához ragadta az egyház kormányzatát és korántsem csupán a protestáns országokban, hanem a katolikusok között is. Oly eszméről volt szó, amely nem volt a reformáció sajátja, hanem amelyet a reformáció, amennyiben az államnak az egyházra kiterjedő szuverenitására vonatkozott, úgyszólván a tizenötödik századtól örökölt és amely a tizenhatodik század óta, nyugaton, Spanyolországban, Franciaországban, Bajorországban és Ausztriában, úgyszintén a protestáns északon tisztán kialakult és megerősödött. A francia egyházban a tizenhatodik századtól a tizennyolcadik századig uralkodó gallikánizmus a németországi febronianizmus, amelyet Febronius Justinus (Hontheim, trieri c. püspök) egyházalkotmányról és pápai hatalomról szóló könyvében (1756) nagy és tudós apparátussal védelmezett, azt a szellemi áramlatot jelöli az egyházban is, amely a legfőbb felügyeletet, s olykor még vallási kérdésekben is közvetlenül beavatkozó hatalmat az államra ruházza. Az államhatalom felfedezte a veleszületett erőket és a bennelakozó hatalom növekvő érzetében a műveltség egész világát magának követelte.

Itt is a felvilágosodás hozta meg a végső és döntő fordulatot. A filozófiai gondolkodás az államhatalom eredetéről és természetéről arra az eredményre jutott, hogy az államhatalom szerződé-
s ből (társadalmi szerződés, *contrat social*)

eredt. E felfogás Aristotelestől származik és a középkorban jól ismerték. De csak most bontakozott ki teljesen a benne rejlő természetes erő.

A társadalmi szerződést e tanítás szerint az államhatalom és nem valamely más hatalom javára kötötték (pl. az egyházhatalom javára sem). Az állam, csakis az állam javára mondtak le az egyesek természetes szabadságukról. Ebből az következik, hogy minden nyilvános hatalom az államot illeti és hogy a hatalom gyakorlása az államban csakis az államhatalom megbízásából, delegálásából származik. Az államhatalom mindenható. Az egyházhatalom is csak az államhatalom folyománya.

Eddigelé mindez tisztán elméleti okoskodásnak látszott és hosszú századokon keresztül ezt a gondolatsort annak is tekintették. De a felvilágosodás oly mozzanatot hordott magában, mely a gyújtó szikrát puskaporos hordóba dobta, azt az eszmét t. i., hogy a jelen teljesen független a múlttól.

A felvilágosodás meggyőződései szerint a történeti fejlődés eredményei, mint olyanok, nem kötelezők. Kötelező erejüket elveszítik abban a pillanatban, amelyben nyilvánvalóvá lesz, hogy észszerűtlenek, s hogy ellenmondásban vannak a filozófiai gondolkodás eredményeivel. Az államhatalom útja szabaddá lesz arra, hogy a természetes, észszerű jogot valóságra változtassa. Sőt az államhatalomnak legfőbb joga és legfőbb kötelessége is, hogy a fennálló jog megszüntetésével, az eszményi jognak gyakorlati érvényt szerezzen. Az államhatalom a hagyományos jogrenddel szemben mindenható, s a jelenkor első sorban azt követeli tőle, hogy

az elévülhetetlen észjogot juttassa hatályra a történeti jog helyett.

Hogy megnőtték ekkor az államhatalom törvényhozás szárnyai! A tizennyolcadik században hitt az állam hatalmában, hitte, hogy törvényhozásával az emberi társadalmi rend minden ridegségének és tökéletlenségének ily módon véget vethet, egy észszerű, felszabadító, boldogító, mindenkép igazságos és tökéletes jogot teremthet.

A reformtörvényhozás merész és elszánt szellemű vonult végig a világon, sokat tovasöpörvén abból, ami már belőle elkorhadt. A francia forradalom a legnagyobbszerű kísérlet volt, hogy az szabadság, egyenlőség, testvériség örök észszerű elvei alapján új világrendet teremtsen és a régg elfeledett emberi jogokat visszaállítsa. Minő remények dagasztották! Minő nemes és mély lelkesedéssel fogadták! Az államhatalom, a törvényhozás, benne a jelenkor bölcsesége, lett a világ ura. Csak rajta állt, hogy az egész jogi és társadalmi élet megújuljon és hogy a boldogság bőségszarujából áldás áradjon a mult bilincsei-
ből felszabadult emberiségre.

A forradalom a rémuralomban végződött. Az álmodott boldogságot rémület váltotta fel. A szabadságból katonai önkényuralom lett. Kitünt, hogy az államhatalom sem mindenható, hogy általában a jog nem készül az ember kénye- kedve szerint, és hogy e hirtelen elszakadás a multtól a társadalmat nem az égbe, hanem örvénybe viszi. A forradalom, mint tisztító tűz járta be a világot, hogy a munka folytatását később mégis a multból származó erőknek engedje át.

Ebben az erélyes reformmozgalomban a régi rendi állam kiváltságaival és osztálykülömbiségeivel tönkre ment, hogy helyet adjon az alattvalók államának, melynek alapját az összes államtagok nyilvános jogosultságának és kötelezettségének egyenlő elve alkotta.

E mozgalom elnyelte a régi egyházat is. A tizennyolcadik század második felében a mindenható állam azt vélte, hogy úgy bánhat az egyházzal, mint kezünk a viaszkkal. Érezte, hogy hivatva van és hogy képes rá, hogy az egyház állását, sőt belső életét is szabadon és eszményei szerint határozza meg.

Ilyen értelemben kezdte meg II. József reformtörvényhozását az egyház terén. Reformálta a szerzetességet, amennyiben mindazokat a szerzetesrendeket, amelyek sem lelkipásztorkodással, sem tanítással nem foglalkoztak megszüntette és vagyonukat egy állami kezelésbe vett «vallási alaphan» egyesítette (1782). Reformálta a papság kiképzését és nevelését, amennyiben az egyházi intézetek helyébe állami «országos szemináriumokat» állított, azzal a feladattal, hogy a nép lelkészei között a felvilágosodás szellemét terjesszék. Szabályozta az istentisztelet alakját, a prédikáció módját és tartalmát, a szerzetesek énekét, a templomok díszítését, azt, ami fontos és azt, ami mellékes. Erős kézzel egyszerre akarta az egész egyházi életet a maga felfogása értelmében cél- és észszerűvé átalakítani. De mindennek vége egyrészt a belga forradalom volt (1787), amelyben Ausztria egyik legszebb tartományát elvesztette, másrészt a kényszerűség, amelyben a reformok egész sorával vissza kellett vonulni.

Nagy Frigyes törvényhozásán, mely a porosz tartományjog tartalmát meghatározta (1784), hasonló szellem uralkodik. A porosz tartományjog általában nem ismer egyházat, se protestáns, sem katolikus egyházat, hanem csakis a községet (az úgynevezett egyháztársulattal). Több község («egyháztársulat»), melyek a porosz tartományjog értelemeiben véletlenül egyes vallásuak, valláspártot (nem egyházat) alkotnak, tehát olyat aminő Európában az evangélikus vagy katolikus hatalmak pártja. Ebből nem folyik még a közös szervezet. Csak a katolikus egyháztársulatoknak (községek) van az a sajátosságuk, hogy közülök többnek is (egy egyházmegye községei) közös előljárójuk van (a püspök), épen úgy, mint a protestánsoknál több egyháztársulat ugyanannak a (tartományi) egyháztanácsnak van alárendelve, — oly intézmény ez, amely a porosz egyházjog értelmében merőben véletlen és nem az egyház alkotmányán, hanem az egyes helyi községek (egyháztársulatok) alkotmányán alapul. Az egyház apró elemekre bomlott. Jog szerint a katolikus egyház is számos helyi községre oszlott. Minden hatalom, amely a községeket felött áll, elvben államhatalom. Poroszország királya a katolikus és protestáns egyház püspöke és legfőbb ura egyaránt. «Külföldi főnököket» (pl. a pápát) a király jóváhagyása nélkül Poroszország egyházára vonatkozó törvényhozás, bírászkodás és kormánycselekedet joga nem illet meg. Ha a pápa Poroszországon belől jogokat akar gyakorolni, belföldi (tehát a porosz királynak alárendelt) helyetttest kell kineveznie.

Ez volt a porosz monarchia egyházjoga, amint azt a törvényhozó saját eszéből merítette; azt

ndhitte joga és hatalma van rá, hogy filozófiájának
 remez eredményeit a mindenható államhatalom
 e egyszerű törvényhozó cselekedetével valóságban
 é élő jogra változtassa.

A francia forradalom, az egyházi törvény-
 hozás terén is, a leghatározottabban járt el,
 hogy egy szabadon, az ész segítségével, kigon-
 dolt természetjogot az államhatalom rendeleté-
 vel megvalósítson. A forradalom szellemében
 észszerű, természetes egyházjogot a «papság
 polgári alkotmánya» tartalmazza (1790.). Az
 egyházalkotmány megfelel az államalkotmány-
 nak. Minden kantonnak papja, minden depar-
 tement-nak püspöke van. A papot a kanton
 polgárai, a püspököt a departement polgárai
 választják (tekintet nélkül hitvallásukra). Pápát
 «polgári alkotmányú» egyház egyáltalában nem
 ismer. A hitvallás sem szerepel, amennyiben
 minden állampolgár, mint ilyen, az egyháznak
 tagja. A katolikus egyház a régi hagyományos
 értelemben megszűnt. Az állam törvénye eltör-
 tülte. Most az állam egyszersmind egyház is, és
 az egyházkormányzat az államkormányzatnak
 egy része. Tehát ugyanazok a választó testüle-
 tek, amelyek az állami szerveket (a kerületi
 tanácsot, a departement tanácsát) választják,
 jogosultak arra is, hogy a papot és a püspököt
 válasszák. Vonalzóval és körzővel készült ez az
 egyházalkotmány, pontos összhangzásban az ál-
 lamalkotmánnyal. Az egyház élő erőia pápasá-
 ggot és a hagyományos hitet nem vették figye-
 lembe. Az állam szabadon rendelkezik az egy-
 házzal, jogaival és léteivel. A rémuralom nap-
 jaiban, ámbár csak ideig-óráig, a kereszténységet
 általában eltörölték és az «ész», majd a «legfőbb

lény» imádását rendelték el. Az államhatalom a vallási életnek is korlátlan ura lett. Napoleon az 1801-iki konkordátummal újra beiktatta a pápaságot és a katolikus egyházat Franciaország törvényeibe, de a francia jogban, melynek alapját ő vetette meg, még ma is él a felvilágosodás korának ama forradalmi gondolata, hogy az egyház egész kormányzatával az államkormányzatba illeszkedik.

Az állam korlátlan hatalma az egyház felett egyszersmind jelentette az állam korlátlan hatalmát az egyházjavak felett. II. József a megszüntetett kolostorok vagyonából az állami «vallásalapot» alkotta. A francia forradalom az összes egyházjavakat nemzeti vagyonnak jelentette ki. Németországban ugyanígy történt. A lunéville-i béke (1801-ben) Franciaországnak engedte át a Rajna balpartját. A német birodalom ekkor ígéretet tett, hogy a birtokaiktól megfosztott világi fejedelmek kárpótlásáról a birodalom fog gondoskodni. E kárpótlás költségeit az egyháznak kellett viselnie. Az 1803-iki birodalmi deputáció főhatározata Németországban szintén törvényesítette az egyházjavak (a püspökök, a kolostorok, az alapítványok vagyonának) és az egyházi fejedelemségek megszüntetését. Ezzel a katolikus egyház világi hatalmát halálos csapás érte.

Az állam elégtételt vett a gregorianus rendszer korszakáért. Felfegyverkezve a tizennyolcadik század filozófiai eszméivel, miként a jezsuitarendet, földre tiporta magát az egyházat is, a katolikus és protestáns egyházat egyaránt.

47. §.

A vallástürelem eszméje.

Ámde annak a szellemi mozgalomnak tartós sikerét, melyet a felvilágosodás néven foglalunk össze, nem a jezsuitarend megszüntetésében kell látni, sem a mindenható állam uralmában az egyház felett. A jezsuitarendet már 1814-ben VII. Pius pápa visszaállította. A mindenható állam ideje már lejárt. A felvilágosodás tartós gyümölcsét — nincs szellemi áramlat, amely ilyen tartós eredménnyel ne járna — inkább a vallási türelem elve alkotja, amelyet mindenütt, még a katolikus egyházzal szemben is, diadalmasan érvényre emelt.

A katolikus egyház elvben intoleráns. Mint-hogy katolikus hit szerint az engedelmisség pápa és püspök iránt (a katolikus egyháztesthez való hozzátartozás) a lelkiüdv elengedhetetlen feltétele, a katolikus egyháznak nemcsak joga, de kötelessége az eretneket szükség esetén erőszakkal visszaterelni az engedelmisségre és végső esetben a konok eretnekséget mint súlyos és közveszélyes vétséget, halálbüntetéssel sújtani. A protestáns egyházban is voltak ismételt türelmetlenségi velleitások, úgy hogy másvallásúakat világi hatalom segítségével elítélt és büntetett. A leghíresebb ilyen eset a Szentháromság tanát megtámadó spanyol Servet Mihály kivégeztetése volt Genfben (1553-ban), főképen Calvin sürgető kívánságára. A vallási türelmesség gondolatának terjedése nyomon követte a felvilágosodás terjedését. A tizennyolcadik század második felében, Németországban Nagy Frigyes és II. József, Franciaországban

a francia forradalom valósítja meg. Az emberi jogokról szóló nyilatkozat (1789-ben), mely úgyszólván a felvilágosodás politikai programját tartalmazza, egyúttal a vallási kultuszok szabadságát is hirdette és ezzel végleg megadta Franciaország protestánsainak a már oly rég óhajtott és a nantesi rendelet eltörlése óta XIV. Lajos által (1685-ben) megtagadott türelmet.

A vallási türelmetlenség elvét a katolikus egyház még a tizenkilencedik században is, többször kifejezésre juttatta. XVI. Gergely (1832) és IX. Pius (1864) pápák szavával, mikor a vallási és lelkiismereti szabadságot kárhóztatta. Ha mindamellett a vallási és lelkiismereti szabadság követelménye — melynek alapján az egyének vallási meggyőződéseivel szemben minden külső kényszer ki van zárva — kivétel nélkül kulturállamaink törvényeit, valamint a művelt katolikus és protestáns emberiség meggyőződéseit dominálják, úgy ebben a mult század szellemi mozgalmának nagy eredményét láthatjuk, a végleges győzelmet, melyet a felvilágosodás mindenek ellenére különösen a katolikus egyház külső hatalma felett kivívott.

A tizennyolcadik század azzal végződött és egyszersmind azzal fejezte be legnagyobb művét, hogy az egyháznak, az evangélikusnak és katolikusnak egyaránt, világi hatalmát megsemmisítette. Ezzel szabad lett a tér oly jövő számára, mely hivatva volt az egyházi életet a benne rejlő szellemi erőkkel újjáteremteni.

V. FEJEZET.

A TIZENKILENCEDIK SZÁZAD.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
1215 EAST 58TH STREET
CHICAGO, ILLINOIS 60637
TEL: 773-707-3000
WWW.UCHICAGO.PRESS.EDU

A TERNARY ENGLISH SPANISH

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
1215 EAST 58TH STREET
CHICAGO, ILLINOIS 60637
TEL: 773-707-3000
WWW.UCHICAGO.PRESS.EDU

A kérdés.

A forradalom zivatarai között született a tizenkilencedik század. Feloszlásban volt az egész világ, nemcsak a külső, hanem a belső, szellemi világ is. A felvilágosodás eljött és elhomályosította az eget: nemcsak a látható eget, mely a természettudomány felfedezései folytán pusztán optikai csalódássá vált, hanem ami több volt, a láthatatlan eget is, amelyet a keresztény hit gyönyörűen és vigasztalóan világi életünk fölé feszített. Azt a szilárd, adott és az egyház szellemében alakult életfelfogást, amely a középkorban és később a tizenhatodik és tizenhetedik században is mindenre készen várt, hogy biztosan, rendületlenül és erős kézzel átvezesse az életet, a filozófia kétségei megdöntötték. És e szilárd, vallásos, az egyesek és a társadalom erkölcsi élete felett uralkodó világfelfogással együtt megsemmisültek az állam és az egyház hagyományos alapjai is. A felvilágosodás következménye a forradalom volt. A tizenkilencedik század egy kérdéssel született, azzal: vajjon újra felépítheted-e, amit leromboltál? Vajjon visszaállíthatod-e a legmélyebb bensejében megrendült társadalomnak szilárd alapját, a világot megváltó és a világot fentartó keresztény hitet? Az e kér-

désre adott válasz szerint alakul majd századunk sorsa.

Első sorban a tizenkilencedik század egyháztörténete az, mely e kérdés válaszáról szól.

49. §.

A restauráció és a romanticizmus.

A forradalom a francia egyház világi birtokát is elragadta: az egyházvagyonot az állam szekularizálta. Németországban is hasonló eredményt szültek a politikai események. A lunéville-i béke (1801) a Rajna balpartját átengedte Franciaországnak; a birtokaikat elvesztett örökös fejedelmek kártérítéséről a birodalomnak kellett gondoskodnia. Így tűntek el a Rajnától balra eső egyházi fejedelemségek. Az 1803-iki birodalmi deputáció főhatározata ama békeszerződés végrehajtásában a többit is eltüntette. Az 1801-iki béke folytán megkárosult világi fejedelmeket a közvetlenül a birodalomhoz tartozó egyházi fejedelemségek és uradalmak megszüntetésével és felosztásával elégitették ki. A birodalomhoz közvetve tartozó (világi területen levő) alapítványokra nézve a fejedelmek teljes hatalmat kaptak a szekularizálásra, s e teljes hatalomnak az 1810 okt. 30-iki ismeretes rendelet a porosz állam számára érvényt szerzett. A megszüntetett egyházbirtokot fejedelmi dotáció ígéretével pótolták. Mikor a napoleoni kor viharai elmúltak, sor került az egyházviszonyok ujjaalakítására. Miként Franciaországban az 1801-iki konkordátummal visszaállították a katolikus egyházat, tagolását és fenntartását újra szabályozták, épp úgy Németországban is a pápai udvarral

kötött szerződésék egész sorával (1817-ben a konkordátum Bajorországgal, 1821-ben Poroszország katolikus egyházának ujjászervezése a «de salute animarum» bullával) újra megalkották a katolikus egyház külső szervezetét, életbe léptették a püspökségek és érsekségek új kerületeinek határait (a most meglevő országhatárok mértéke szerint) és tartományfejedelmi dotációkkal a katolikus egyház külső fennállását biztosították. Az evangélikus egyháznak nem sikerült a mindenkori kormány önkénye ellen biztosított törvényes dotációra szert tenni. De itt is életbe lépett egy, a most megváltozott (megnövekedett) területi állapot mértéke szerinti új rendezés és Poroszország evangélikus tartományegyházában oly egyházközösség alakult ki, amely nagyobb erejű és jelentőségű mozgalmak számára is tért és fejlődést biztosíthatott. A forradalmat századunk második és harmadik évtizedében a restauráció követte.

Ugyanekkor jelentkezik az a szellem is, mely az új formákba belső életet fog önteni, a romantizmus szelleme. A tizenkilencedik század hatalmas ellenhatása volt ez, a tizennyolcadik század eszméivel szemben, — nemcsak költői iskola, hanem széles mederben folyó szellemi áramlat, mely a művészet s a tudomány, az állam és az egyház világát mindenfelé termékenyítően elárasztotta.

A tizennyolcadik század megtelt az egyén istenítésével, egyúttal a szabadon, tudatosan, célszerűen alkotó egyéni ész istenítésével. Ennek következménye oly racionalizmus volt, amely csak annak tulajdonított értéket, amit célszerűnek talált, amely a vallást és az egyházat csakis

a gyakorlati haszon szempontjából fogta fel, (amennyiben erkölcsiség forrásai voltak), amely minden csodálatosat mint észszerűtlenséget tagadott, amely joggal és állammal önkényesen forradalmi szellemben bánt el, mert nem a történetileg adott alakulásoknak, hanem csupán az érhetőnek, a jelen felfogása szerint célszerűnek létjogosultságát ismerte el. Ezzel az egyéni racionalizmussal szemben, amely szabadságot, értehetőséget és észszerűséget hirdetett, néhány nagy szellemmel már a tizennyolcadik század folyamán ellentétes áramlat indult meg, melynek célja volt az észtól, felvilágosodástól és műveltségtől visszatérni a természet erejéhez és egyszerűségéhez. Rousseau volt az, aki korának műveltségével szembeállította természeti evangéliumát, aki a kanadai vademberek között akarta felfedezni az emberiség ideálját, aki kortársait arra oktatta, hogy a magányba vonulva élvezék a természet magasztos szépségeit, a csipkerózsa aranyszínét, a napsugarak bíborát, a havasok fenségét, a szabadon született, emberi kéztől még le nem igazott vidékek gyönyörűségét; aki a felvilágosodás filozófiájával szemben a szív kiolthatatlan vágyakozását hirdette amaz élő Isten után, aki az összes vallások elpusztíthatatlan ősoka, s a vallási ősz igazságok érvényének megcáfolhatatlan bizonyítéka. E hatalmas férfiúban, — ki jellemét tekintve nyomorult volt, de akiben geniális szenvedélyességből fakadó nagy intuitív erő lakott, egyesültek azok az eszmék, amelyek egyrészt a forradalmat szülték, másrészt a forradalommal szemben a legerősebb ellenhatást fogják megindítani. Az ő «contrat social»-ja meghozta a népszuverénitás kihirdetését, amely

Franciaországban megsemmisítette a királyságot, majd az államot és egyházat. Fölfedezve a természetet, titkait, csodáit és örök erőit, bámulva az eredeti és a kulturától még érintetlen nép-erőt, a szív jogait védve az ész bizonyítékaival szemben, megindította azt a mozgalmat, mely újjászülte az államot és az egyházat egyaránt. Észméinek hatása az ízlést rendkívül megváltoztatta: a francia merev klasszicizmus modorától visszatért Homeroszhoz, Shakespearehez, az ókor igaz megértéséhez és egyúttal a népies költészet örök ifjú forrásához. Herder felfedezte a népköltészetet. Goethe megírta Götz-öt és Wertert és Németország ifjúsága «Sturm und Drang»-gal azon volt, hogy a hagyományos formáktól felszabaduljon és az örök igaz természet-hez visszatérjen. A tizenyolcadik század e kezdeteiből alakult ki a tizenkilencedik század romanticizmusa. Az egyén, vele együtt az egyben az ész uralma, megdőlt.

Hogy keletkezik a jog? E kérdésre a tizenyolcadik század így válaszolt: a jog céltudatos megfontolásból ered, amellyel az egyén szabad szerződés-kötés útján (contrat social) a természeti állapotból az állami és jogi állapotba jut. A tizenkilencedik század e nagy kérdésére Savigny-től más választ kapott. A jog inkább a nemzeti jogmeggyőződésből ered, a nemzeti lelkiismeretnek öntudatlanul, ösztönszerűen, belső szükségességgel ható erkölcsi követelményeiből. A nép szüli a jogot homályos méhében észrevétlenül, megmagyarázhatatlanul. A jog keletkezése pozitív, történeti, rejtelmes, csodás tény. És valamint a jog, úgy keletkezik az állam is, a nyelv, a művészet és a tudomány

is. Nem az egyesnek lelke és tudatos akarata teremti ezt az egész ideális és társadalmi világot, amelyben élünk, hanem a néplélek, az az egyetemes erő, amely öntudatlanul az egyest viszi, sodorja, vagy hatalmába keríti. Az egyén nem uralkodónak született, hanem csak arra, hogy alattvaló és eszköz legyen az őt környező történeti, óriási tömegmozgalomban ható erők között.

Az emberekben érzék támadt, nem az iránt, ami önkényes csinálmány, amit a gondolat halványra betegített, hanem az iránt, ami adva van, ami tőzsgyökeres, ami fejlődött, ami tekintély erejű. A való világ a benne lakozó erőkkel most épen azért, mert nem semmisült meg az ész kategóriáiban, mert felülkerekedett az egyeseken és végső okaiban megmagyarázhatatlan volt, elbűvölő varázssal hatott az észtől megcsömörlött századra. A romanticizmus szemében nem az volt nagyszerű és gyönyörű, ami megérthető és észszerű, hanem ami érthetetlen és észszerűtlen, amiben a természetes ösztön lüktet, amin rajta van a föld szaga, ami titokszerű, kalandos, regényes, meseszerű, gyermeki, naiv, öntudatlan: ez volt az, amit a tizenkilencedik század sóvár áhitozással kergetett, tudományban és művészetben elragadóan kifejezésre juttatott.

A romanticizmus ez ösztönzéseiből eredt a mai nyelv- és történettudomány, a mai német nemzeti és állami érzés és az egyházi élet újjáébredése. A vallási felvilágosodás napja, mely a kereszténység hagyományait cél- és észszerűségük szerint világította meg és csak néhány sivár ész-igazságot hagyott meg, a világosság-

ban elvesztette erejét. A tizenkilencedik század nem kritikára áhítozott, hanem meggyőződésre, az atyák hitére, az élő kenyérre, holott kővel kínálták. Az emberek százezrei ismét hittek a kereszténység rejtelseiben. A rémuralom, mellyel a francia forradalom végződött, a nagy háborus események nyomorúsága, amely a század elejét eltöltötte, és Németországban különösen a szabadságharcokkal járó erkölcsi fellendülés: mind ez események hozzájárultak, hogy mélyebbre szántsák a barázdákat, amelyekben az isteni igének magva új gyökeret verhetett.

A keresztény vallás jött, vígasztalt, felüdített. A kritika és hitetlenség korszakát oly idő követte, mely sóvár vágyakozással köszöntötte a kinyilatkoztatott, történeti, pozitív kereszténységet. A szabadság mámorát, mely a francia forradalomban oly szörnyű véget ért, csak annál határozottabban követte a vágyódás valamely biztos, adott tekintély felé, és a felvilágosodás korszaka után oly hitet szomjuztak, amely erővel tölti el a szívet és a bűntől megszabadítja a világot.

Így történt, hogy századunk elején, a katolikus és protestáns egyház új életre kelt. A katolikus egyháznak egyúttal kedvezett a romanticizmus lelkesedése a középkor iránt. Hiszen a középkor kiváltkép a népiesnek, a tőzsgyökeresnek és csodálatosnak és egyszersmind ama két világ-bíró tekintélynek, a császárságnak és pápaságnak, volt a kora. E két tekintély közül az egyik, a pápaság még életben volt. A pápaság hatalmas történeti nagysága a katolikus egyház erőteljes, tekintélyszerű alkotmánya, a katolikus istentisztelet pompája, mely az összes művészeteket

szolgálatába szólitotta, szárnyat adva a képzeletnek és vallási érzésnek, mindez ellenállhatatlan varázsként hatott a romanticizmusra. A katolikus laikus világ új lángra gyúlt egyházáért, sőt igen sok kiváló protestáns romantikus (Stolberg, Phillips, Schlegel Frigyes, Werner Zakariás) a katolikus hitre tért. A romantikus katholicizmus megkezdte uralmát Németországban, Franciaországban és Belgiumban. Volt még benne valami a tizenhatedik század eszméiből. Összhangot akart teremteni a katholicizmus és a jelenkor filozófiája között (Hermes Bonnban). Bensőleg idegenkedett a processzióktól, búcsújárásoktól, ereklyeimádástól, s főképp a jezsuitarendtől. Nagyrabecsülte a konstanzi és baseli zsinatok elveit, és tiltakozott a korlátlan pápai hatalom ellen. Sőt szive mélyén a hívő protestantizmust is tisztelte, mint a kereszténységnek Istennek tetsző alakját és számos vonatkozás merült föl hívő katolikusok és hívő protestánsok között. Mérésékelt, vagy amint később (kevésbé találóan) mondták szabad elvű katholicizmus volt ez, melyben az a meggyőződés élt, hogy a katolikus egyház és a vallási és lelkiismereti szabadságot hirdető modern állam között és általában a katolikus egyház és a tizenkilencedik század műveltségésménye között nem volt engesztelhetetlen ellentét. Sőt úgy vélekedett, hogy modern szabadságjogokat a katholicizmus alapján lehet leginkább védelmezni és megokolni. Minde nézetekkel együtt járt egy határozottan hívő katolikus életfelfogás. Wessenberg, a konstanzi vikárius kiválóan jelentékeny egyénisége messzeható példájával tünteti fel e romantikus katholicizmus

legtökéletesebb típusát. Századunk derekáig a mérsékelt katholicizmus uralkodott, főképen Németországban. Csak később vett erőt rajta az ultramontanizmus.

A romantikus katholicizmus mellett ott látjuk a romantikus protestantizmust. Nagy műve a két protestáns felekezet uniója volt. Ez egyesülést Poroszországban III. Frigyes Vilmos 1817 szept. 27-ikén rendelte el. Poroszország református és lutheránus egyházai, olykép, hogy mindenik megtartotta a külön hitvallását, egyesültek az «újra éledt evangélikus egyházban,» amely közös egyházalkotmányban, közös egyházkormányzatban, valamint az Úrvacsora közösségének kölcsönös engedélyezésében nyert kifejezést. Számos tartományi egyház követte az adott példát, helyel-közzel megszüntetve a hitvallási iratok formális érvényét (így Bändenben 1821-ben). A hajtóerő, mely az uniót létrehozta, az a széles körökben elterjedt meggyőződés volt, hogy a hitvallás-külömbőség (lutheránusok és reformátusok között) az egyházi élet számára jelentéktelen, és egyúttal a hívők közös ellentétének érzése a hitetlenekkel szemben. Az unió mozgalmában folytatódik a tizennyolcadik századbeli pietizmus, mely a felvilágosodás leple alatt, egyes körökben még tovább élt és most a tizenkilencedik században, mikor a romantikus szellemmel egyesülve, új lendületet vett, hozta meg értékes gyümölcsét: az uniót. Mint egykor, most is, igen nagyot alkotott a külső és belső misszió terén, mert a régi pietizmus aszketikus formáit és ezzel együtt azt, ami tulajdonképen «pietisztikus» volt, levetette; ebben az új alakjában mint unionizmus még

nagyobb hatással volt a jelenkor szellemi és egyházi életére.

Tévedés volt azt hinni, hogy egy lényegében vallással kapcsolatos fejlődést (különböző hitvallású egyházak egyesülése) egyházkormányzati rendszabályokkal lehet elérni, — és az unióért folyt küzdelmek újra meg újra kimutatták a tévedés súlyos voltát. Ugyanily tévedés volt azt hinni, hogy a hitvallási különbségek jelentősége megszűnt: ezt a későbbi tapasztalat bebizonyította. Mindamellett az unió őszintén vallásos, keresztény élet erőiből születvén, messzehatóan és áldásosan gyümölcsözött. Az unió műve volt a lutheránus és református egyházak lényeges elemeinek kölcsönhatása, mely a protestáns jelenkor ismertető jele. Megkönnyítette a szellemi kincsek kicserélését, és a kölcsönös közlést és gazdagodást. A református egyház alkotmányeszményei most (a községek önkormányzata, presbitériumok és zsinatok által) eljutottak lutheránus körökbe, és viszont a kereszténységnek lutheránus, dogmára irányuló felfogása a hit által való igazulás evangéliumát minden másnak elébe helyezve, végkép utat tört magának református körökben is.

A romanticizmus a képzelet és érzés diadalát jelenti az ész fölött. Amennyiben a romanticizmus a képzeletnek nyújtott új táplálékot, elsősorban a katolikus egyháznak szolgált javára, és amennyiben a vallásos érzés erőit keltette fel, mindenek előtt a protestáns egyháznak, az újjáéledt unióra irányuló, az utolsó nagy szentségekre törekvő pietizmusnak vált hasznára.

50. §.

A szabadelvűség.

Századunk negyvenes éveiben a romanticizmust a szabadelvűség váltotta fel.

A szabadelvűség a múlt századbéli felvilágosodással kapcsolatos. Magában hordja a racionalizmus eszméit, de más irányba terelte azokat. A különbség kiváltképp a politikai alkotmány terén mutatkozik.

A múlt századbéli felvilágosodás az egész művelődés fejlődését egyetlen egy pontból és egyetlen egy értelemben akarta vezetni. Meghatározott módon kell a világnak üdvözülnie, és ezt a módot az államhatalom szabja meg. Ilyen értelemben vállalkozott II. József az államhatalom kényszereszközeivel a katolikus egyház felvilágosodott reformjára. Ugyanily értelemben követelte Rousseau a (felvilágosodott) államvallás intézményét: aki ennek alá nem rendeli magát, azt az állam területéről ki fogják zárni. A francia köztársaság Rousseau programját igyekezett megvalósítani, amikor az egyház «polgári alkotmányát» (pápa és hitvallás nélkül) szervezte. Mindenütt a középponti államhatalom volt az, amely a maga módja szerint az egész szellemi és vallási életet hatalmába akarta ejteni. Az egyház szabadsága elveszett. Ugyanez eszmekörből kiindulva feladatukul tűzték, hogy a testületi szabadságot (egyesületi szabadságot) megsemmisítsék. Az állami kötelék mellett és rajta kívül nincs önálló szövetkezet (község, céh), minden az állam, az állam mindenható. A felvilágosodás, jóllehet az egyes ember szabadságából indult ki, a gyakorlatban mégis,

akár monarchikus, akár köztársasági formában a hatalmon levőnek önkényuralmával végződik. A felvilágosodás illiberális. Megsemmisíti a vallási és egyesületi élet szabadságát, és vele az egyén szabadságának legértékesebb megnyilvánulásait.

Századunk szabadelvűsége abból a hatásból ered, amelyet a romanticizmus kora a felvilágosodás eszméire gyakorolt. Kiegyenlítést jelent, egyfelől az egyén szabadsága és a tekintély, másfelől az egyesületi hatalom és az államhatalom között.

A szabadelvűség a mindenható bürokrata állam megszűnését akarja, hogy ennek helyét a parlamenti jogállam foglalja el. Ez a múlt század nézeteivel szemben támadt ellenmozgalom megteremtette a jelenkor szabadságideáljait, amelyekben és amelyekből ma mindnyájan élünk: ilyként értelmezve a szót, ma mindnyájan szabadelvűek vagyunk.

A jelenkor parlamentarizmusa a társadalom részvételét jelenti az államkormányzatban, a törvényhozásban (parlament), a közigazgatásban (tartományképviselő, kerületi képviselő, községi képviselő) és az igazságszolgáltatásban (esküdtszék): e feltételek mellett kötött békét az egyén a tekintélyerejű monarchikus államhatalommal. A jogállam viszont meghatározott jogkör biztosítását jelenti (esetleg bírói védelemmel) az egyén és egyszersmind az egyesület számára. Az egyesületi szabadság gondolata, mint az egyéni szabadság legértékesebb megnyilvánulása, nagy erővel újra a felszínre került. A tizennyolcadik század a társadalom testületi szervezkedését elpusztította,

a tizenkilencedik század azon volt, hogy minden téren újra feltámassza. Ámde az egyesületi szabadságnak és egyesületi hatalomnak a modern államfelfogáshoz kell alkalmazkodnia. Az egyesület legyen szabad belső ügyeit illetően, de önhatalmu testületnek, aminőket egykor a középkor látott, nincs helye. Sőt ami kell, az az egyesület belső szabadsága az állam felügyelete mellett és az állami törvényhozásnak alárendelt egyesületi élet. Az állam ne legyen többé mindenható, de szuverén: többé már nem az egyetlen hatalom a társadalom életében, (mint a tizennyolcadik században), de megmarad legfőbb hatalomnak, amelynek minden más hatalom, a testületi is, jogilag alá van rendelve. Amit ma az egyén szabadságának nevezünk, azt a szabadelvűség eszméi teremtették meg, s Németországban az 1848-ban a frankfurti Páltemplom parlamentje: a «tanári parlament» volt az, ahonnan a gondolatok diadalmasan vonultak Németország közéletébe.

Az egyesületi szabadság legkiválóbb alkalmazását az egyház szabadságban látjuk. Belső ügyeire nézve az egyház teljesen szabad, noha az állami főfelügyelet alá és összes külső jogviszonyaira nézve az állami törvényhozás alá tartozik. Míg a tizennyolcadik század az egyházat a mindenható állam egyik hatáskörének tekintette, az egyház most visszanyerte önállóságát, de alávetve az állami szuverénitásnak. Az 1850-iki porosz alkotmány mondta ki a jelszót, amely azóta az egyházalkotmány fejlődésén uralkodik: az egyház a maga ügyeit önállóan rendezi és igazgatja.

E pillanatban indul meg az a fejlődés,

mely az evangélikus egyházban arra törekszik, hogy a belső egyházi életet az államhatalomtól függetlenné tegye és hogy az egyházat az államtól különválasztó és ily módon belső önállóságot biztosító egyházalkotmányt teremtsen. IV. Frigyes Vilmos királyban meg volt a készség rá, hogy az egyház hatalmat «a kellő kezekbe» tegye, azaz, így gondolta, a püspöki evangélikus egyházszervezet kezébe, (amely a fejedelemnek csupán védősége alatt áll). De tervei, amint maga helyesen mondta, «szentiváni-éji álmok» maradtak. A különválasztásra irányuló mozgalom gyakorlati eredményét inkább a presbiteri és zsinati szervezetben látjuk, mely Németország evangélikus egyházainak többségében megvalósulva, a község képviselőtestületeinek adott befolyást az egyházi közigazgatásra, hogy a fejedelemtől (mint a tartományi egyház legfőbb püspökétől) beiktatott egyházkormányzati szervek korlátozásával egyúttal az állam hatalmát korlátozhassák. E fejlődés még ma sem tekinthető befejezettnek. Még napjainkban is az úgynevezett Hammerstein-féle mozgalomban új és jelentős kifejezésre jutott és addig nem fog nyugvópontra jutni, amíg minden presbiteri és zsinati forma ellenére, tisztán állami hatalmak (az államminiszter, a parlament), a legerősebb befolyással lesznek az egyház hatalom kezelésére. Nem arról van szó, hogy az egyházat a fejedelem alól (mint legfőbb püspök alól), hanem a felekezetenkívülivé lett állam szervei alól szabadítsák fel. E mozgalomban, melynek eszményi jogosultsága kétségtelen, még több erő s nagyobb kilátás volna a sikerre, ha a gyakorlatban nem fenyegetne a veszély, hogy az államtól felsza-

badult egyházkormány pártkormányra változhatik. A protestantizmus belső szakadása az erős szervezkedést itt is megakadályozza, és a pártkormány épen nem volna mindig az egyházi szellemben hithű párt kormányja. És minden párturalom, különösen azonban a változó pártok uralma, pusztítja az egyház életét. Az állam részvétele a protestáns egyházkormányzatban a kiegyenlítő elemet alkotja, amely nem engedi, hogy valamelyik egyházi irány kizárólagos uralomra jusson, amely arra készíti az egyházi pártokat, hogy (amint helyes) zsinati testületek szavazatai és jogi kényszerszabályok helyett a szellem és erő eszményi fegyvereivel küzdjenek.

A katolikus egyház nem szorult új alkotmányra, hogy az államtól felszabaduljon. Volt már alkotmánya: egy csaknem kétezer éves állandóan azonegy irányban haladó fejlődésnek nagyszerű terméke. Nyomban birtokba vette az egyházszabadságot, melyet a kor szabadelvű meggyőződései eléje hoztak. Németországban és Ausztriában, Franciaországban és Belgiumban, sőt Angolországban is, ahol 1829 óta a katolikus egyház fejlődése szabad tért nyert, az állam akár jogilag, akár tényleg mindenütt lemondott hatalmáról, a katolikus egyházban a katolikus vallás mindenütt új súlyra, a katolikus papság eddig nem sejtett hatalomra és a katolikus egyház az államhatalommal szemben mindegyre hatalmasabb állásra tett szert. Poroszországban az 1850-iki alkotmánnyal eltértek Nagy Frigyesnek a porosz tartományjogba foglalt rendszerétől. Porosz tartományjog szerint a porosz király fejedelmi jogai katolikus «egyháztársaságokra» is kiterjedtek; jogilag a pápa nem is létezett, és a

porosz katolikus egyház számára hatalmának minden közvetlen megnyilvánulásától el volt vágva. Az 1850-iki alkotmány a pápát újra visszahelyezte régi jogaiba s a hatalmas katolikus egyháztest teljesen visszanyerte szabad belső mozgását. Hozzájött ehez az ötvenes évek reakciója. A katolikus egyház a kormány védőbástyája lett, mint a legitimitás gondolatának született képviselője. A porosz kormány szövetségre lépett a katholicizmussal és amit az 1850-iki alkotmány megkezdett, azt az ötvenes és hatvanas évek közigazgatása befejezte. Amint Nagy Frigyes rendszere Poroszországban, úgy pusztult el Ausztriában a jozefinizmus. Már az 1848-iki forradalom az egyházi önkormányzat proklamációjában végkép szakított a hagyományos szigorú állami egyházjoggal. A mozgalom befejezése az 1855-iki osztrák konkordátum volt, mely a császárállamot teljesen kiszolgáltatta a katolikus egyháznak és kijelentette, hogy a pápaságnak «isteni jogon» alapuló hatalma jog szerint fennáll.

Az 1848-iki forradalmi év sajátos terméke egyrészt a modern állameszme és az egyéni szabadság jogainak teljes kialakulása volt, másrészt a katolikus egyház hatalom rendkívüli gyarapodása és összes középkori hatalmi eszményeinek feléléde. Már eleve hibás volt a számítás, ha egyrészt a szabadelvűség azt hitte, hogy a katolikus egyházat akár valamely közönséges egyesületet egyesületi szabadságának teljes birtokába helyezheti, és ha másrészt a kormányok azt hitték, hogy a katolikus egyházban a legjobb szövetségesre akadnak az erős, tekintélyerejű államhatalom megteremtésére.

51. §.

A jelenkor realizmusa.

Korunk igen különböző áramlatokba ágazik szét. De összes szellemi megnyilvánulásaiban az a közös törekvés mutatkozik, hogy nemcsak fogalmakat, elméleteket és eszményeket alkotson, hanem hogy megértse a bennünket valósággal körülvevő élő erőket, azt, ami reális, ami a természet és szellem világában tapasztalati valóság s tapasztalati ható erő. Századunk első felében a romanticizmusnak és szabadelvűségnek főképen eszményi és elméleti jellege volt. Az idealizmus korszakából most a realizmus korszakába léptünk.

Az államéletben e realizmus elsősorban a mindegyre erősebben tértfoglaló konzervatív mozgalomban jut kifejezésre. A konzervatív irány helyesli a parlamentarizmust és a jogállamot, de elállott attól a bálványozástól, amellyel az elmélete iránt elfogult szabadelvűség ez új és önalkotta intézmények előtt régente meghódolt. Ma mindnyájan elengedhetetlennek tartjuk a parlamentarizmust, azaz a társadalom részvételét az államigazgatásban. De megtanultuk, hogy a társadalom e képviselőtestületeiben egyrészt egyes társadalmi körök önző érdekei, másrészt a dilettantizmus igen gyakran fontos szerepet visznek. Megtanultuk, hogy a «népképviselők» korántsem jelentik mindig a népnek, vagyis az államnak valódi képviselőjét, és hogy mindenkor és minden időben a legkiválóbb, legfontosabb és legigazságosabb népképviselőt csakis egy erős királyságban rejlik, mely az erősebb tár-

sadalmi körök minden önző elhatalmasodásával szemben a gyengék és nyomorultak született védelme. Megtanultuk, hogy a kormányzás igazi művészete és ereje sohasem adatott meg ilyen gyülekezeteknek, hanem mindig csak egy-egy gyakorlott, egész életén át erre kiképzett, nagytehetségű egyes államférfiúnak. E gyülekezetek, amelyek a társadalom képviselőit alkotják, a kormányhatalom jótékony ellensúlyai és hasznos korlátai lehetnek, de sohasem tölthetik be egy önként rendelkező pozitív és alkotó államkormány szerepét. Az állam ereje a monarchiában és ennek tisztviselőiben van és marad. És ha tudjuk, mely erők szolgálják valóban az állami feladatokat, ez erők tapasztalati ismeretében rejlik a konzervatizmus lényege és egyúttal szellemi ereje. Ma különösen nehéz feladatok várnak rá. Az a kérdés, minő szolgálatot teljesítsenek az uralkodó osztályok az alsóbb tömeg érdekében. A konzervatizmus egyedüli célja sohasem lehet az uralkodó körök hatalmának megőrzése. A tömegeket erős demokratikus áramlat hatja át. Ez áramlat nemzeti erők gyarapodását jelenti, mind egyre szélesebb körök részvételét a művelődésben és ezzel együtt korunk politikai életében. Megnyilatkozása a fejlődő nagyobb német népnek, amelyet a német birodalom nagyobb feladatai követelnek, a népcsoportok növekedésének, amelyekben elég erő lakik, hogy a nemzeti állam fejlődésében tudatosan résztvegyenek. E hatalmas mozgalmat nem elfojtani kell (kárbavesztett és dőre igyekezet), de a helyes útra terelni: ez a mai belső politika legfontosabb feladata. Most arra van szükség, hogy a mo-

narkhia ne csak az uralkodó osztályokkal, hanem az egész felfelé törő népelemmel szövetkezék.

Az evangélikus egyházban korunk realiztikus irányából a hitvallási mozgalom keletkezett, amely a negyvenes évek óta, mindegyre határozottabb alakban, ellenmozgalmat jelent, egyfelől a mult század felvilágosodásával szemben, másfelől az elméleti és érzelmi eszményektől áthatott unionizmus ellen. A hitvallás az egyháznak történeti fejlődésében adott alapja egyúttal a benne élő és az isteni kinyilatkoztatásból merített igazságok kézzelfogható, világos kifejezése. Az Evangélium mint a hitvallás tartalma az a fenkölt lobogó, az a világ előtt megbizonyosodott és vallott Evangélium, ez az egyházban az igazi uralkodó nagyhatalom és ezt a nagyhatalmat kell trónjára emelni. A protestáns egyházban főként a lutheránus hitvallás volt az, amely széles körökben, új önérzettel, új meggyőződéssel és egyházi eréllyel telt meg és amely épen az unió révén Németország egyesített tartományegyházaiban a református körökre is nagy hatással volt. Az a hitvallás, amelynek jegyében a reformáció egyháza egykor dicsőséges győzelmeit aratta, most szinte feltámadt: jelszó lett, amely sok ellenállásba ütközött, de amelyben mégis megvolt a képesség, hogy a valódi kereszténység erőit termékenyítően feltámassza és mindenütt, ahol kiváló és erős egyéniségnek voltak szószólói, ellenállhatatlanul meghódítsa a nép szivét. A különbség, mely a szűkebb értelemben vett, úgynevezett hitvallási és (pozitív irányt követő) unionisztikus mozgalom között még ma

is megvan, elenyészően csekély. Ez utóbbinak is az Evangéliumban gyökerező hitvallás a szilárd álláspontja.

De a hitvallás és az Evangélium korántsem azonegy. A hitvallás abban az alakban tartalmazza az Evangéliumot, amint azt elődeink értelmezték. Az Evangéliumon kívül theológiát, fogalmakat és tantételeket is ad. Az Evangélium «a jó hír» Isten kegyelméről, amely Krisztusban nyilvánvalóvá lett. Tartalma változhatatlan. De az egyház tanítása, melyben kifejezésre jut, változó. Mindennap változik. Százszor is ráparancsolhatod, hogy megálljon, mégis mozog. A hagyományos egyháztan, mint olyan, vallásilag nem kötelező. E meggyőződés a reformáció egyik alap gondolata és erőforrása; ezzel bírta le Luther Márton a katholicizmust. Ez természetszerű oka a protestáns egyháztan szakadatlan fejlődésének. A hitvallásnak, amennyiben teológia és tanítétel, nincsen örök tartalma. Ne aggasszon bennünket, hogy nincsen tévedéstől ment egyháztan. Az isteni ige sajátága, hogy a benne rejlő erőben nyilatkozik meg számunkra és nem a törvényszerűen megszabott betűben, hanem benső hatalma által. Az egész világon s minden idők nyelvén hirdethető és hirdetessék. Korunk vallási mozgalmán is átvo-nul Isten lelke. Azon kell lennünk, hogy az Írásban és hitvallásban foglalt «jó hír» korunk nyelvén szóljon, hogy a mai embert is megszállja a Krisztus Evangéliuma, tele kegyelemmel és igazsággal! E törekvésből eredt a modern «szabadelvű» teológia.

Korunk realiztikus iránya folytán a sza-

badelví egyházi párt is lényegesen megváltozott. Ma már itt sem uralkodik többé az a filozófiai, az észszerűséget követő irány, amely nagyobbára a felvilágosodás és tagadás szellemével küzd az egyházi hit tartalma ellen és melynek főképp a «protestáns egylet» volt a képviselője. E régebbi szabadelví teológiát mind határozottabb alakban a történeti irány váltotta fel; ez a történeti Krisztus tündöklő személyes nagyságát, a tőle származott erőket nem akarja észszerűen «magyarázva» mellőzni, hanem azon van, hogy a történeti kutatás útján előttünk feltárja, megállapítsa és megértse. Őszinte, mély tisztelettel tekint a kereszténység fenséges történetére és egyúttal a vallási elemet ragadja ki, mely az egyház hagyományos tanítása mögött ott rejtőzik, mint az eredeti kereszténység tartalma. A történeti kutatásban rejlik a theológia ereje és tehetsége, belső jogosultsága abban a hajthatatlan ösztönben, amellyel — tekintet nélkül az elismert tanokra — az igazságra tör. Veszéllyel jár mindig ez az irány, mert a teológus, míg kutat, történettudóssá lesz és «vallástörténetet» ír. Krisztusban és a kereszténységben nem látja, ami őt közvetlenül és személyesen érinti, hanem csupán a történettudomány nagy tárgyait. De a szabadelví teológia képviselői közt a legtöbbször ma a történeti irány szoros kapcsolatban van a vallás-erkölcsi iránnyal. Ma már a szabadelví protestantizmus sem keresi többé a vallás lényegét bizonyos észszerű igazságokban, hanem a pozitív, történeti kereszténységben, amennyiben örök isteni tartalmát új alakban akarja kifejezésre juttatni.

Ilyképen a szabadelvű protestantizmus is, amennyiben erőtől duzzadva előljár, ma az újabb idők szellemében a pozitív keresztény irány képviselője és e körülmény magyarázza meg azt a hatást, amelyet a liberálizmus az egyházi érdekek és élet fejlesztésére gyakorolt. Sőt, a történeti kutatás révén, a szűkebb értelemben vett hívó protestantizmusra is döntő hatással volt. És nevezetesen az új-testamentum kánonjának történeti kritikájával nyomósabb bizonyítékokat szolgáltatott arra nézve, hogy hitünk igazságát nem az írott szó külső alakjában kell keresnünk, hanem úgy, mint egykor Luther tette, egyes-egyedül Isten szellemében, amely az új-testamentum lapjaiból világosan, érthetően és ellenállhatatlanul szól hozzánk és mely bizonytságot tesz arról, hogy a Jézus Krisztusban, Isten országának szerzőjében, megnyilvánult isteni kegyelemben kell keresnünk az igazi kezességet hitünkre nézve.

Az evangélikus egyház mai fellendülése elsősorban a hitvallási és az említett pozitív unionisztikus mozgalomból ered. E mozgalom keretében játszódott le a hit és ezzel együtt az egyházi élet újjászületése. De a szellemi vezetést teológiai téren mindinkább oly körök veszik át, amelyek szabadabb irányt követnek és a kereszténység tartalmának új kifejezést keresnek. Nehéz, és részben elkeseredett küzdelmek korában élünk. A tartományfejedelmi egyházkormányzatra vár a feladat, hogy szabad pályát teremtsen a szellemek mérkőzésére. Az egyházi életnek mind a két mozgalomra szüksége van, arra, amely a ha-

gyományhoz ragaszkodik és arra, mely a hagyomány ellen síkraszáll. A küzdelemben az Evangélium körül mutatkozik kiapadhatatlan ereje, és annyi bizonyos: az igazság fog a jelen harcaiban győzedelmeskedni.

A katolikus egyházban is úgy, mint a protestánsban, az ötvenes évek óta mindjobban oly irány jelentkezett, mely a történeti egyház hitvallására vetett súlyt. De ugyanaz a szellem, amely az evangélikus egyházban a lelki és vallási elemek újjáéledését szülte, a katolikus egyházban a viláгурalom vágyától áthatott ultramontanizmus-hoz vezetett, mely a jelenkor műveltségi és szabadsági eszményeivel szemben nem ismer többé semmi nemű engedményt, bár jól ért hozzá, hogy a mai politikai fejlődés-adta szabadságjogokat saját céljaira mesteri módon felhasználja és amely főként a modern állam és a protestantizmus kedvéért (ebben, csak forradalmat és keresztényellenességet lát), a katolikus elveknek semmi gyöngítését nem tűri. Az ultramontanizmus az a felekezeti, uralomravágyó, türelmetlen katholicizmus, amely az egyént és a világot újra alá akarja vetni az egyház legfőbb tekintélyének. IX. Pius pápasága (1848—1878) azzal nyert világtörténelmi jelentőséget, hogy győzelemre vitte az ultramontán mozgalmat és a romantikus, mérsékelt, úgynevezett szabadelvű katholicizmust megsemmisítette. Szövegsége a (VII. Pius által 1814-ben visszaállított) jezsuitarend volt, melynek eszményeit megvalósította. 1864-ben megjelent a «tévedések jegyzéke» (syllabus errorum), mely a mo-

dern államot és a modern vallás- és lelkiismeret-szabadságot kárhoztatta. A döntő esemény, mely a vatikáni zsinaton (1870) az ultramon-tanizmus győzelmét megpecsételte, a jezsuiták régi kedvelt dogmájának, a pápai csalhatatlanságról szóló dogmának kihirdetése volt. A csalhatatlanságról szóló dogma azt jelenti, hogy a pápa dogmatikai döntése mint olyan, egyetemes zsinat helybenhagyása nélkül is, az egész egyházra kötelező, mihelyt a pápa *ex cathedra*, vagyis azzal a nyilvánvaló szándékkal beszél, hogy valamely vallási vagy erkölcsi kérdésben az egész kereszténységnek tanítást adjon. E dogma a következtetések végtelen sorát foglalja magába, mert a pápák csalhatatlanságát nemcsak a jövőre nézve állapítja meg, hanem a kereszténység eredeti vallástartalmaként az egész multra nézve is. A Vatikánumban értelmében Péter apostoltól kezdve, aki a katolikusok első pápája volt, máig valamennyi pápa csalhatatlan volt. E szerint pl. VIII. Bonifác pápa is csalhatatlan volt, amikor 1302-ben az «Unam sanctam» bullát intézte a kereszténységhez, hogy a világi hatalommal szemben az egyház hatalmának felsőbbségét proklamálja. A csalhatatlansági dogma révén vértzetten kél föl sirjából VII. Gergely rendszere, fölkél a középkor egyháza, hogy a jelenkor élő világától visszakövetelje egykori hatalmát.

Századunk első felének mérsékelt katholiciz-musa, amely azt állította, hogy a katholiciz-mus összeegyeztethető a jelenkor meggyőződéseivel, a modern állammal, a modern vallás és lelkiismeret szabadságával, a vatikáni zsinaton a csalhatatlanság kihirdetésével, halálra ítélte-

tett. Rémülten kiáltott fel a művelt katolikus világ, főkép Németországban. A romantikus katholicizmus kora még nem mult el. Fellázadt az új dogma ellen, amelyben immár formális törvényhozói rendelkezés folytán hinnie kellett. A válasz, amelyet a vatikáni zsinatra adott, az ó-katholicizmus volt; ez kijelentette, hogy a vatikáni zsinat érvénytelen, és a csalhatatlanságról szóló dogma nem kötelező. De hiába! A vatikáni zsinat az egyetemes zsinat jogi követelményeinek minden tekintetben eleget tett. A zsinat határozatát a katolikus világ minden részében nyomon követte az új dogma elfogadása. Az egyház szólt és katolikusnak lenni annyi, mint az egyházban és tanításában hinni. Katolikus alapon az új dogma megtámadhatatlan volt. Az egyház csalhatatlanságáról szóló tan a katholicizmus alapvető tanítása. E dogma ellen intéztek hatalmas támadást a reformátorok és megszabadították a protestáns világot a formális törvényhozás útján gyakorolt egyháztanítói hatalomtól. Most világosan kitetszett, minő eredményre vitt az egyház csalhatatlansága. A Vatikánum a Tridentinum szükséges következménye volt. Ha a XVI. században a katholicizmus visszautasította a reformációt, hogy kizáróan az egyházi tekintély elvére helyezkedjék, e tekintélyelvnek, mely a modern katholicizmus lelke, befejezésre és teljes érvényesülésre kellett jutnia. A pápai csalhatatlanság a tridenti katholicizmus befejezése: a csalhatatlan pápában testet öltött az egyházi tekintély, hogy mint minden pillanatban jelenvaló, minden pillanatban készenálljon, hogy az egyénnel és kételyeivel, a jelenkorral és kritikájával hathatósan szembeszállhasson.

Közvetlenül a vatikáni zsinat után IX. Pius pápa Liguori Alfonzót a jezsuitarenddel rokon redemptorista rend megalapítóját (1732), akit már 1816-ban boldoggá, majd 1839-ben szentté avattak, az «egyház tanítói» közé sorozta. Athanasius, Augustinus, Clairveaux-i Bernát és mások mellé (1871). Liguori, a jezsuitákhoz hasonlóan, Mária szeplőtlen fogantatását, a pápa csalhatatlanságát és a probabilis z t i k u s erkölcsösséget (218. l.) tanította. Előléptetése az egyház tanítói közé azt jelentette, hogy az erkölcstelen jezsuita-«morál» korunkban visszanyerte érvényét, amelyet a tizenharmadik és tizenkilencedik század megbotránkozással ítelt el és amelyről úgy vélte, hogy megsemmisítette. Liguori probabilizmusa némiképen mérsékeltabb volt. De ő is megengedi a bűnt különálló esetben, ha a lelkiismeret nem szól a bűnös mellett (sőt azt a véleményt, mely a cselekedetet helyesli, «kevésbé biztosnak» találhatja), de mellette vannak valamely erkölcstanítónak oly bizonyítékai, amelyek a másik véleménnyel egyenértékűek (úgynevezett æquiprobabilismus)! Liguori maga aszkéta volt és önmagával szemben a legszigorúbb követelményeket támasztotta. Nagyon szegényesen öltözködött, szalmazsákon aludt, mindennap véresre korbácsolta testét. És ez az ember tanította azt a «keresztény» erkölcsöt! Miként lehetséges ez! Úgy, hogy a szerzetesi aszkétameggyőződés szerint, amelyet a katolikus egyház a reformáció után is vallott, a legfőbb tökéletesség az erkölcsi iteletről való lemondásban rejlik (lásd fentebb a 198. lapon). Liguori a katolikus elv alapján állott. Magára nézve azt

ítélte a legbiztosabbnak, ha mindenben aláveti magát gyóntatójának és úgy követi őt, mint Istent; ez esetben egyedül a gyóntatóra hárul a felelősség és «Isten nem fogja túrni, hogy a gyóntató tévedjen»! Csakis ily állásponton érthető meg általában, hogy az ember saját lelkiismeretével ellenkező idegen véleménynek alárendeli magát. Bármily csodálatosnak látszik, mégis igaz, hogy a szabadosságra hajló probabilisztikus jezsuita-morál az aszkétaelv következménye.

Történeti szükségesség volt, hogy a mű, mely a tridenti zsinattal kezdődött, a mai jezsuita-irányú ultramontanizmusban végződjék.

A modern államot is érintette e mozgalom. Ausztriában (1870) megszüntették az 1855-iki konkordátumot. Poroszországban, ahol ultramontán irányú politikai párt alakult és az új birodalom ellen az összes ellenzéki elemekkel szövetekezett, kitört a kulturharc. A támadások célja a centrum pártjának feloszlatása, megsemmisítése volt. Ezért indult meg a küzdelem a katolikus egyház ellen, még pedig ott támadták, ahol legkevésbé volt megsebezhető: szervezetében. Ebben rejtett a porosz 1873-iki «májusi törvényhozás» kettős hibája, amely még azon felül — hogy elkövetett hibáinak számát teljessé tegye — «a paritás» kedvéért az evangélikus egyházat is leigázta. A májusi törvényhozás elhibázott kísérlet abban az irányban, hogy a papi hivatal (a kiképzés, az állásbetöltés és gyakorlás) az államhatalomtól függjön. Mintha állami törvényhozás útján elérhető lenne, hogy a katolikus papság sorai-
ban nagyra nőtt ultramontán katholicizmus

valamilyen állami katholicizmusra változzék! Ma mindenütt rájöttek, hogy hiba történt. A nyolcvanas évekre esik a visszavonuló «revideáló» törvényhozás, úgy, hogy a májusi törvényeknek már csak a «törmeléke» maradt meg. De azzal nem tuntek el a májusi törvények következményei. És e következmények főképen a katholicizmus szertelen önérzetében mutatkoznak. Hiszen sikerült nekik főképen a «békepápa», XIII. Leó vezetése alatt legyőzni a jelenkor leghatalmasabb államát és a század legnagyobb államférfiát! A kulturharc vihara elmúlt, de a katholicizmus tengerének messzeterjedő hatalmas hullámverése még tovább morajlik. Reméli, hogy főképen Németországban le fogja győzni a protestantizmust. Nagyra-nőtt a katolikus sajtó, hogy minden eszköz felhasználásával kiméletlenül támadja a protestantizmust és hogy mint az igazság egyetlen oltalmát, a katholicizmust tüntesse fel. A sajtónak segítségére van a tudományos irodalom, mely eltökélten feladatának tekinti egyaránt a pápaság dicsőítését és a reformáció becsmérést. A protestantizmus fegyvereit használja. Ugyanazzal a szigorú forrástanulmánnyal, mely a protestáns történetírás módszere, a protestáns történeti felfogásával szemben ellenbizonyítékkal él és bizonyítékot szolgáltat amellet, hogy az emberiség romlása a protestantizmus és egyedüli üdvössége a pápaság. Hiába! Janssen könyve világos bizonyíték rá, hogy miként lehet a forrásidézetek halmozása ellenére arcütni az igazságot.

De a katholicizmus e győzelmi bizakodásánál még veszedelmesebb az az előzékenység,

melyet újabban a katolikus egyház az állam részéről élvezett. A mult összes tapasztalatai ellenére, úgy látszik, hogy Poroszországban megismétlődnek az ötvenes évek elveiből eredt kedvezései a katholicizmus iránt. A kulturhare korát az udvarlás kora követte, melyben a katolikus egyház kegyeit keresik. A németek részéről Leo pápára bízták a döntést a Carolin szigetek kérdésében. És minő hódolattal vették körül Kopp püspököt, amikor a májusi törvények revíziójáról tárgyalt! Hogy megváltozott a hivatalos és nem-hivatalos sajtó hangja és főkép a közigazgatás hangja a katolikus egyházzal szemben.

Érthető, hogy nap-nap után erősödik a protestáns ellenáramlat is. Abból a meggyőződésből, hogy küzdelemre van szükség, és hogy erre készen kell állani, eredt az evangélikus szövetség, amelyben a legkülönbözőbb egyházi állásokat betöltő férfiak egyesültek, habár, fájdalom, teljes megegyezés itt sem jöhetett létre. Ugyane meggyőződés él a már említett Hammerstein-féle mozgalomban. Ez tisztán egyházi szervezkedésre törekszik és felszabadításra az állami szervek uralma alól, hogy az egyház erősebbé váljék a belső misszió nagy művére és egyúttal a világtörténeti küzdelemre a katholicizmus ellen.

Ámde a protestantizmus bizakodó ereje nem gyökerezik ama szövetségben, sem e szervezetben, hanem egyedül a hit által való igazulás Evangéliumában. Ez egyházunk elpusztíthatatlan ereje, mely mindörökké éltetni fogja, Lesz némi küzdelemben része. De nem riad

vissza a küzdelemtől. A katholicizmus a csalhatatlansági dogma kihirdetésével fejlődésének tetőpontjára ért, a tekintély elvének további fokozása már lehetetlen. E legmagasabb csúcs elérése után okvetetlen hanyatlás következik és épen e tekintélyelv túlsága szüli majd a hanyatlást. Láttuk a század folyamán, mint közelednek az ultramontanizmus áradó vizei. Nem öröktől fogva valók, tegnap fakadtak. Csak az ötvenes években dagadtak meg. Amint megáradtak, úgy fognak elapadni, és egy dolog bizonyos: az evangélikus egyházzal szemben tehetetlenek lesznek, mert a mi házunk sziklán épült, Krisztuson, a mi Urunkon, igéjén, melynek hatalmát szívünkben naponként tapasztaljuk, és az erőn, amely igazságból való.

52. §.

Az egyház és a társadalom.

Ha visszatekintő pillantást vetünk a fejlődés nagy útjára, a középkori időktől napjainkig, tekintettel az egyház helyzetére az emberi társadalom többi nagy hatalmai közt, azt látjuk, hogy az állam és az egyház egymáshoz való viszonyának történetében, a tizenkilencedik század derekán egy nagy korszak befejezésre jutott. Volt idő, mikor a még kiskorú államon az egyház uralkodott. Ez VII. Gergely és III. Incze kora volt. Később az egyház került az önállóvá, sőt mindenhatóvá lett állam uralma alá: e fejlődés a tizennegyedik században kezdődik és a tizennyolcadik században éri el tetőpontját. Először azt látjuk, hogy az egyház uralkodik az államon, majd azt,

hogy az állam uralkodik az egyházon. Az állam és az egyház között fennállott viszony ebben a két alakjában megszűnt. A tizenkilencedik század közepe óta oly mozgalom került homloktérbe, amely, jóllehet súlyos küzdelmek között, azt tűzte ki végső céljául, hogy a sajátos egyházi életet az államtól, és épígy a sajátos állami életet az egyháztól függetlenné tegye és ily értelemben megteremtse a szabad egyházat a szabad államban. Olyan mozgalom ez, amelynek segítségére van a testületi szellem általános fejlődése és amelynek eszméjében ma az a törekvés rejlik, hogy az egyesületi élet belső szabadságát a modern állam szuverénitásával összeegyeztesse.

Az állam nem az egyetlen, sőt nem is a legnagyobb hatalom, mellyel az egyháznak mérkőznie kell. Az egyház tényleges helyzete nem csupán az államtól függ, sokkal inkább a benne uralkodó nézetektől és a műveltség és erkölcsiség általános irányától, amellyel szakadatlan kölcsönhatásban van. E téren teljesíti az egyház hivatását, itt fejt ki a benne rejlő sajátos erőket, és viszont itt hat reá is leg-erősebben a többi szellemi erő.

Korunk e tekintetben is új jelleget mutat. Az előbbi századok nagy uralkodó szellemi áramlatait vagy maga az egyház teremtette, vagy maga is osztozott bennük, úgy hogy az előbbi századok egyháza azonos a kor szellemével. Így a középkorban és a reformáció korában is ez idők jellemző és uralkodó szellemi mozgalmak az egyházból eredtek. A humanizmust, amely egy ideig önállóan egyházellenes irányt követett, a reformáció a protes-

táns egyház szolgálatába vonta. Viszont a tizennyolcadik században az egyház átvette a felvilágosodás korának racionalizmusát és ilykép maga a világi műveltség szolgálatába szegődött. Eleinte azt láttuk, hogy az egyház uralkodik a műveltségen, később, hogy a kor műveltsége uralkodik az egyházon. Úgy látszik, hogy most itt is a különválás jelei mutatkoznak. Az egyházi élet föllendülését, amely a tizenkilencedik században megindult, a század közepén egy mindjobban erősbödő ellenmozgalom váltotta fel, sőt a vallási világfelfogást általában ellenségesen támadja, amely nem a természettudomány (mert ez ily kérdésekre nézve általában nem adhat útbaigazítást), hanem természetfilozófia alapján arra vállalkozik, hogy új világgépet: — materialisztikus világgépet teremtsen, ahonnan Isten és szellem és ezzel a vallás és erkölcsiség előfeltevélei teljesen eltűntek.

Míg a tizennyolcadik században a művelt társadalom világgéfogásának még egységes jelleme volt és Istenről, a szabadságról és a halhatatlanságról közös volt a hitvallás, ma mély szakadék választja szét a művelt köröket. Az egyik részen az egyházi hit pozitív keresztény tartalmával újra hatalom, messzeható erő lett, és a felvilágosodás vallása eltűnt előle. E részen vannak az összes egyházi irányok: a legszélsőbb jobbszárnyon a katolikus ultramontanizmus, a legszélsőbb balszárnyon a szabadelvű protestáns teológia. A másik részen megjelent a hitetlenség, mely széles körökön uralkodva, mind határozottabban tért hódít és nemcsak arra törekszik, hogy az egyházi hitet kiölje,

hanem hogy egyáltalában a személyes Istenbe vetett hitet elvesse és hogy az egész világot egy tisztán mekhanikus fejlődés eredményének tekintse.

És a két ellentétes felfogás világharca immár a művelt körökből tovaterjedt a nemzet tömegeire. Innen eredt a mai helyzet és egyúttal korunk végzete is.

Az egyház története mindig azoknak az alapvető elemeknek is a története, amelyeken a nép erkölcsi élete nyugszik. Az egyháztörténet visszatükrözi az egész nyugati művelődés és fejlődés szellemét. Mondd meg, hogy milyen a hited és megmondom, minő szellem lakik benned. Mondd meg, milyen az egyházad és megmondom, minő szellem lakik a népben, melyhez tartozol. Nem az, amit tudunk, hanem az, amit hiszünk, szabja meg értékünket és ad életünknek erőt és tartalmat. Az erkölcsiség egész világa, vallásos világ, — ama meggyőződések világa amelyek bebizonyíthatlanok és megokolhatatlanok, logikával és észszel nem védelmezhetők, teljesen kategorikusak és csakis tartalmukkal és nem okaikkal követelnek helybenhagyást. De épen ezek a meggyőződések szülik az egyesek és a nemzetek jellemerejét, belőlük és bennük él az egyes és népe egyaránt. Nem a láthatóból, hanem a láthatatlanból élünk, abból, amit emberi fül nem hallott, amit emberi szem nem látott és emberi ész még át nem értett.

Az egyház története a mult története. Története a jövőnek is története lesz. Az egyháztörténet foglalata a következő: azok az erők, amelyek a társadalom fejlődését eldöntik, nem

az észszerű ismeretben rejlenek, hanem a valási és erkölcsi életben és hogy az összes erkölcsi és vallási hatalmak között a nagy hatalom a kereszténységben látott napvilágot.

53. §.

A helyzet.

Mihez hasonlítsam társadalmunkat?

Összehasonlítom a földtekével, amelyen lakunk. Egy tűzzel folyó rengeteg vulkán módjára erjedő, forrongó magot, vékony kéreg borít. Kívül merő rend, béke, virágzás és tenyészet; egy pillanat és az alvilág elemi, titáni erői rombadöntik és elhamvasztják mind e gyönyörűséget. Csak kicsiny azoknak a száma, akik a birtokló, uralkodó, élvező és a közéletben résztvevő társadalmat alkotják. A tömeg: a teherhordó sokaság, mely a társadalom szeretlenül elhatalmasodott ellensége.

Így volt ez mindenkor. A társadalom gyakran abban az ábrándban gyönyörködik, hogy ő a nép és hogy érdekei azonosak a nép érdekeivel, amíg egy forradalmi rázkódástól meg nem rendül a föld, hol állott és kitűnik, hogy nem a nép volt, hanem csak a vékony kéreg a tüzesen forrongó mag körül.

A középkorban csupán két rend alkotta a társadalmat. A nemesség és a papság. Csakis ezeket az osztályokat illette a birtok és az uralom. Kezükben volt a földbirtok, az egyetlen birtok a középkorban és a földbirtokkal együtt járt a középkorban a fejedelmi hatalom is. Kizáróan ezek voltak a művelt osztályok. Egyházi és lovagi körökön kívül nem volt a közép-

korban önálló műveltség. Azonosították magukat a nemzettel. Történetük egyértelmű volt a nemzet történetével. A harmadik rend szellemileg még erőtlén és az uralkodásra is képtelen volt tehát, s így a középkor társadalmából ki volt rekesztve.

A tizenhatodik század német reformációja volt az első nagy mozgalom, amelyben, épen Németországban, a polgárság is önálló és döntő szereppel vett részt. A reformáció a német városokban a humanizmussal szövetkezett és a lutheránus egyházzal német nemzeti műveltség növekedett, arra hivatva, hogy belőle a német jövő szellemi nagyhatalma fejlődjék. De ezt az egész fejlődést a harmincéves háború hirtelenül megakasztotta. Nyomorultan megtörve és erejevesztetten került ki a nemzet a nagy háború szörnyű csapásaiból. Koldusbotra jutott gazdasági és szellemi tekintetben egyaránt. Míg a tizenhatodik században még a Nyugat népeinek szellemi irányítója volt, most nincs többé kezében a vezetés. Német műveltség helyett a tizenhetedik század óta Anglia és Franciaország műveltsége hódít és uralkodik. Angliában a filozófia nőtt nagygyá. Ez a felvilágosodást szülte, melynek tartalma később a tizennyolcadik század francia irodalma révén az egész művelt Európa köztulajdona lett. Németország is annak a műveltségnek lett a tanítványa és rabszolgája, amely Franciaországból került oda.

Hanem e műveltség méhében ott rejlett a forradalom. A tizennyolcadik század felvilágosodása újra felfedezte azt, amit csirájában már az ókor műveltsége és a tizenötödik század

humanizmusa is magába foglalt, felfedezte az embert: t. i. azt, hogy a nemesi ruha és a papi talár egyaránt csak embert takar, olyat, mint a polgári kabát, semmivel sem különbet; se születésre, se tehetségre, se jogra nézve. Feltűnt a szabadság, az egyenlőség és a testvériség eszméje és meghódította a világot. Megvolt ez már minden időben és főképen a kereszténység hirdette. De hatalom lett a közéletben és a benne rejlő ösztön most nem felebaráti szeretetre sarkalt, hanem gyűlöletre a kiváltságosak ellen. A régi társadalmi rend még állott. Az állami hatalom még a nemesség és papság kezében volt, Franciaországban még inkább, mint Németországban. De a harmadik rend erővel teljes öntudatra ébredt. A nemzetnek érezte magát, érezte, hogy benne él a század eszméje és hogy ő a szabadság és az egyenlőség részegítő eszméjének képviselője. Új szellemi elv, új gondolat jelent meg, mely kész volt rá, hogy most végre a harmadik rendet tegye úrrá a társadalomban.

Megrengett a föld és az a társadalmi rend, mely a Nyugaton ezer évig uralkodott, egy csapásra megsemmisült. Mért oly hirtelenül? Mért oly egyszerre, hogy nemesség és papság szinte védelmére sem kelhetett régi átöröklött kiváltságainak? Tisztán azért, mert az uralkodó rendeket, magukat a nemességet és papságot teljesen áthatotta az az eszme, melynél fogva egész hatalmi állásuknak meg kell semmisülnie. A felvilágosodás gondolatai szabadságról, egyenlőségről és testvériségről, az előkelők szalonjaiban nőttek nagyra és az irodalom útján épen az uralkodó osztályok hirdették a

saját bukásukat. A csata már eldőlt, mielőtt ütközetre került a sor; mert a világtörténetben az eszmék uralkodnak. A harmadik rend nem találkozott ellenállással, mert csak végrehajtotta az ítéletet, amelyet maguk az uralkodó rendek már kimondtak.

A tizennyolcadik század vége óta a harmadik rend mind határozottabban magához ragadta a hatalmat az állam felett. Ma ő alkotja a társadalmat. Nemesség és papság különbség nélkül beléolvadt. Azonegynek tekinti magát a néppel. Népjog gyanánt él mindazzal a hatalommal, amelyet az alkotmányos állam biztosít számára. Érdekeivel a nemzet érdekeit akarja megvédeni és azt tartja, hogy a nemzeti és politikai fejlődésnek célját elérte, ha az állam biztosítja jogait.

De a harmadik rend mégsem a nép! Ugyanaz az önámítás ejti meg, mint egykor nemességet és papságot. A harmadik rend a lakosságnak csak 10 százaléka. Vele szemben áll a 90 százalék, «a kisemmizettek», az egész népsokaság. A harmadik rend is csak vékony kéreg a szörnyű mag körül.

A proletárok, ez a nép. A vagyontalanok és műveletlenek, ez a nép. Mihelyt egyedül a létszám elve dönt, a harmadik rend jogai és érdekei csak ellentétet alkotnak a népjogokkal és népérdekekkel. A negyedik rend, ez a nép! Csaknem így van.

És a negyedik rend máris magára ismert. Rájött immár, hogy tulajdonképen ő a nép. Már-már megalakultak a munkáscsapatok, hogy a jelenkor uralkodóját, a harmadik rendet trónjáról ledöntsék. Mindegyre hangosabban jelent-

kezik az a mozgalom, amely az egész társadalmi rendet, egyházat és családot le akarja rombolni, mert műveltségünk és erkölcsiségünk mind e pilléreiben a tömeg vezetői csak a halálosan gyűlölt ellenségnek, a harmadik rendnek, hatalmi eszközeit látják.

Vajjon lesz-e elég erő a harmadik rendben, hogy sikerrel védekezzék a negyedik rend támadásai ellen? Vajjon lesz-e elég erőnk, hogy nemcsak tulajdonunkat, hanem ami becsesebb: vallásunkat, családjunkat, műveltségünket, szabadságunkat erős kézzel megvédjük az ostrommal előretörő tömeggel szemben? Más szóval: vajon az a forradalom, amelynek, úgy látszik, hullámai felé sodródunk, másként fog-e végződni, mint a tizenyolcadik század forradalma?

Annyi bizonyos: a döntést sem a szuronyok, sem más külső hatalmi eszközök nem fogják meghozni, hanem egyedül az az álláspont, amelyre helyezkedünk, amelyre a társadalmunk helyezkedik, azzal a nagy szellemi áramlattal és azokkal az eszmékkel szemben, melyeknek története századunk története lesz.

A tizenkilencedik századnak is van felfedezése. Az anyag felfedezése: t. i. hogy ez az anyag — isten. Ezt az egész gyönyörűséges eget csillagköreivel, melyet magába foglal, vajon ki teremtette? Az anyag. Bennünket, tele csodálatos, kifürkészhetetlen erőkkkel és rejtelmekkel, magunkban hordva végtelen szerelmet és gyűlöletet, bűnt és olthatatlan vágyat Isten után, — vajon ki teremtett bennünket? Az anyag. Életünket ki vezérli, sorsunkat ki fogja eldönteni, boldogságunk és nyomorúságunk, életünk és halálunk felett ki fog ítélkezni? Újra az

anyag, a könyörtelen, kérlelhetetlen, vaskényszerűség törvényébe kovácsolt, holt, öntudatlan, merő, buta, anyag. Nem tudatos akarat kormányozza a világot, hanem az öntudatlan; nem isteni bölcsesség, hanem a tökéletes oktalanság. Atomok játéka minden. Egyszerre csak kihül a világ és a nap elveszítette fényét. Ha Istent eltávolítjuk a világból, akkor az élő Istennel együtt a bennünket hordozó éltető, szellemünkkel rokon és szimpátikusan gyönyörködtető világ is elvész. Ami megmaradt, csak kerékmű. Sőt mi is meghaltunk. Életünk önámítás, szellemünk már nincs sehol; ami megmaradt, az csak gépiesen működő, nem gondolkodó, hanem foszforeszkáló, lidércfényű test. Az ember nem ura magának és nem rendelkezik, az anyag megmásíthatatlan törvényei uralkodnak rajtunk. Gépies fejlődés teremtett és ép ily gépies fejlődés fog elpusztítani bennünket. Mi az ember? Hullám az anyag végtelen tengerén, felszínre vetődik, hogy örökre eltűnjék. Az egész világ nyitott sír lett és a világdermedés megborzaszt bennünket.

A tizenkilencedik század eme világfölfogása, e vélt felfedezése, szörnyű tanulságot szült és már-már akadnak olyanok, akik nyíltan védelmére kelnek. A tanulság így hangzik: E küzdelemben a létért mindaz, ami silány, gyöngé és nem méltó rá, hogy éljen, megsemmisül; holott az, ami nagy, erős, életképes és jövője van, az megmarad. A létért való küzdelem a nagy tisztítóúz, amely elenyésztve a nyomorultat és korcsot, megtisztítja a világot. Tehát rajta! Szálljunk teljes erővel a küzdelemre. Ha utat törsz magadnak, te léssz a nemesebb, a nagyobb,

az érdemesebb. Szállj a küzdelemre! És ha végkép összetiptad, ami gyöngé és nyomorult, akkor segítségére vagy a világtörténet nagy és egyetlen feladatának. Az egyesnek ereje nem arra való, hogy felebarátjának szolgálatára legyen, hanem arra, hogy felebarátját megölje. Aki a létért való küzdelemben megmarad, annak volt igaza. A hatalom — jog. A kereszténység erkölcsével szembenáll a keresztényellenesség erkölcsé.

A materialisztikus világfelfogás még egy másik hasznos tanulságot is foglal magában. Ha nincs Isten, nincs szellem, nincsen örök élet, akkor vallás, erkölcsiség és jog sincsen. Mert lehet-e erkölcsös az anyag? Lehet-e az atomoknak kötelező jogszabályokat adni? Az önzés, mely a létért való küzdelemben minden egyesnek erőt ad, az egyetlen jogosult elv és a földi boldogság, az ember egyetlen célja.

Ez az a pont, amellyel a materializmus és az ateizmus népszerűvé lesz. E ponton ragadja meg a tömegeket leghatalmasabb ösztöneiknél. És a tizenkilencedik század ez új Evangéliuma máris hívókra tett szert. Már hallható a munkás-mar-seillaise refrénje: «itt a földön boldoguljunk, megúntuk már a koplalást». Ebben az Evangéliumban rejlik a mozgalom ereje, mellyel a negyedik rend ellenünk síkraszáll. Támadásaival egy eszme tör ellenünk.

Vajon lesz-e elég erőnk az ellenállásra a negyedik rend forradalmával szemben? E kérdés egyet jelent egy másikkal: Vajon lesz-e elég erőnk az ellenállásra a materializmus eszméivel szemben, amelyek viharként ellenünk sodorják a hullámozó néptömegeket. Kétségtelenül igen

nagy gyakorlati jelentősége van ennek a szociális reformnak és gazdasági törvényhozásnak, amelyen jelenleg dolgozunk. De ép ily kétségtelen, hogy nem itt van a végső döntés. A végső döntés inkább azokban az eszmékben rejlik, amelyek uralkodnak rajtunk, amelyeknek védelmére kelünk, mialatt ugyanekkor még inkább azok védenek vagy ítéletükkel sujtanak bennünket.

Kétségtelen már most, hogy a kereszténység oly óriási szellemi hatalom, mely, ha zászlaját kibontottuk, oltalmába fogad bennünket. Ámde keresztények vagyunk-e még? Korunk közvetlenül e nagy kérdés elé állít bennünket. Mihelyt e kérdésre felelünk: ítélkezünk önmagunkról. A kérdés pontosabban így hangzik: vajon keresztény-e még a társadalmunk, vajon ott él-e még a harmadik rendben a keresztény hit világbíró ereje? E kérdés felvetésével felismerjük a pillanat egész végzetességét.

Mert vajon hol volt a materializmus tanításának az eredete? Épen a harmadik rend sorai-
ban. Hol hirdetik, akár burkoltan, akár nyil-
tan, leghathatósabban az ateizmust? Épen a
műveltek és birtokososztály köreiben. A sub-
stancia és atom hite kiszorította az élő Isten
hitét és az önmegadással és önmegsemmisítéssel
járó önmegváltás Evangéliuma épen a mai kul-
tura képviselői között több ajtatos hallgatóra
talált, mint az ősrégi és mégis örökifjú Evan-
gélium, mely a Jézus Krisztus által történt
megváltást hirdeti. A harmadik rend köreiből
kerültek ki azok a gondolatok, amelyek a tűz-
vészt rejtve magukba, a negyedik rend töme-
geit fellázítják a harmadik rend ellen.

Ami ott van, a műveltek és tudósok könyveiben, azt és nem egyebet hirdetnek most az utcákon. Itt köztünk nőtt nagyra a hitetlenség, mely az új század forradalmát szítja. És nem akad köztünk próféta, aki e hatalmasan toborzó hitetlenségnek gátat vetett volna, aki az Úr erejével a hazugság szörnyetegét a mélységbe taszította volna. Így mindannyiunkat, kivétel nélkül terhel a felelősség és saját bűneink ítélete nehezedik ránk és korunkra.

A tizenkilencedik század műveltsége az, amely saját vesztét hirdeti. Valamint a tizennyolcadik századé, úgy a tizenkilencedik század műveltsége is méhében hordja a forradalmat. A gyermek, amelyet a világra hozott és saját vérével táplált, tulajdon anyját fogja megölni.

Így állunk ma! Vékony réteg választ el bennünket a lángoló örvénytől és a szellemek, amelyeket felidéztünk, romlásunkon dolgoznak.

Épen erre az időre, amikor a harmadik rendet kérlelhetetlen ellenség és mi több, önmaga is fenyegeti, kellett esnie a kulturharcnak, hogy a társadalom egyik része fegyvert ragadjon a másik ellen. De a szellemek összeütközésében, mely az állam és az egyház e küzdelmét kísérte, széles körökben — az evangélikus egyház köreiben is — mindjobban újra feléledt a kereszténység öntudata. Ami pusztulással fenyegetett, talán mentségünk lesz. A kulturhare véget ért. A szellemek e küzdelme: a katolikus és protestáns, a keresztény és materialisztikus világfelfogás közötti harc szakadatlanul tovább foly. De a küzdelemben nő az eszmék ereje, és kétszeres értékre tesz szert, amit teljes lételünkkel védelmezünk. A vallási élet nagy kérdései a

nyilvános mozgalom homlokterében állanak. És a világfelfogások messzeható, mindenkit harcra hívó tusájában, a nép nagy sokasága is napnap után újra érzi és látja, hogy minő megbecsülhetetlen és örök értékekhez juttatja kereszténysége és protestáns hite.

De többet mondunk! Most, hogy a szociáldemokrata forradalom fölvonuló komor felhőitől korunk ege elsötétült, társadalmunknak tekintetével mintegy természeti erőtől hajtva, a kereszténység felé kellett fordulnia, amelynek verőfénye még mindig megtisztítja, bearanyozza és bevilágítja egész földi életünket. A helyzet komoly. A világ átérti, hogy technikával, művészettel és tudománnyal az emberi ész összes fényes alkotásaival fennmaradását nem biztosíthatja. Társadalmunk világa sem élhet csupán kenyérrel, hanem minden egyes igével, mely Isten ajkáról ered. Napjaink rettentő komolyságában még a legbutább elme előtt is megnyilatkoznak a világot felépítő, a világot hordozó, a világot fenntartó erkölcsi erők, amelyekben, mint hatalmas oszlopokon, társadalmi rendszerünk nyugszik. Mit jelent a közeledő szociáldemokrata zivatar villanása? Mit jelent az elégtelenség, a halálos gyűlölet, hatalmas, fenyegető zugolódása, mely a negyedik rend széles tömegeiből az ég felé morajlik? Azt jelenti, hogy társadalmi életünk szilárd alapja megrendült. Valóban, társadalmi rendünk épülete már nem áll kősziklán, vajon ellenállhat-e majd a rázuduló viharnak? Egész népünk erkölcsi újjászületésére van szükség. Hol találjuk meg egyebütt, mint a kereszténységben? Arra van szükség, hogy a negyedik rend töme-

gei újra érezzék odatartozásukat a társadalomhoz, hogy újra érezzék, hogy erkölcsi rendünk fenntartása nekik is egyforma érdekük. Ez csak úgy lehetséges, hogy az uralkodó osztályok a gyakorlatban megvalósítják a keresztény erkölcsösséget, ugyanazt az erkölcsösséget, amelyet a szolgáló osztályokban új életre kell támasztani. Csak teljél meg az igaz kereszténység testvéri szeretetével, meglásd, e szellem másokat is eláraszt. Még ma is áll a biztató ígélet a keresztény hit erejéről, hogy hegyeket elmozdít helyükből. Valóban a keresztény hit az, mely önmegtágadással mindent feláldoz és ezzel minden felett diadalmaskodik! A személyes, élő kereszténység hatalma ellenállhatatlan. Légy e hatalom edénye és széttéped a bilincseket, amelyekben a világ fogva tart és minden dolognak szabad ura léssz. Korunk próba előtt áll. Vajon kereszténységünk csak a szavak kereszténysége-e és nem a tetteké is? Tovább megyünk. Vajon csak az alamizsnaadás kereszténysége-e a mienk, vagy olyan kereszténység-e, mely valóban leereszkedik az alacsonyrendűekhez, hogy testvéri kezét nyújtsa nekik és érdekeiket akárcsak a saját érdekeit felfogja és előmozdítsa? Valóban ebből ismered meg, él-e még benned Krisztus szelleme! Nem az egyház az, amelyre a feladat megoldása vár. Nem egyházszerkezetről van itt szó, hanem kereszténységről. A gyűlölet hatalmán csak akkor veszel erőt, ha rajtad diadalmaskodott Isten szeretete Krisztus által.

A tizenkilencedik század kezdetétől napjainkig egy emelkedő mozgalom fennen hordja az egyházi és a keresztény elvet. A művelt

társadalom széles köreiben még akár tudatosan, akár öntudatlanul, de él a kereszténység. Minden darwini és materialisztikus műveltség ellenére a kereszténység erkölce maradt erkölcsi életünk egyedül uralkodó nagyhatalma. Társadalmunk még nincs kiforgatva keresztényi mivoltából. A kereszténység pozitív hite hívő seregeket gyűjtött zászlaja alá. Még minden megmenthető, de annyi bizonyos: nem műveltségünk fog minket megmenteni, hanem egyedül az Evangélium.

TARTALOM.

Előszó a magyar fordításhoz	Lap 5
-----------------------------------	-------

I. FEJEZET.

A kezdet.

Bevezetés

1. §. A világ	9
2. §. A kereszténység	11

Első szakasz: Üidözések.

3. §. Zsidóság és kereszténység	14
4. §. Pogányság és kereszténység	15
5. §. Keresztényperek	19
6. §. A döntő küzdelem	22
7. §. Az egyház és győzelme	26

Második szakasz: Belső fejlődés.

8. §. Zsidókereszténység	30
9. §. Pogánykereszténység	34
10. §. Az egyházalkotmány és a katholicizmus	39

Harmadik szakasz: A birodalmi egyház.

11. §. Állam és egyház	51
12. §. A nicæai zsinat	56
13. §. A patriarkális alkotmány	65
14. §. Róma és Konstantinápoly	67
15. §. A szerzetesség kezdete. Szent Ágoston	75

II. FEJEZET.

A középkor.

16. §. Bevezetés	Lap
.....	85

Első szakasz: A frank birodalom.

17. §. A német törzsek birodalma	90
18. §. A Merovingok kora	93
19. §. A frank reformáció	96
20. §. Nagy Károly birodalma	101

Második szakasz: A német középkor.

21. §. A német császárság	106
22. §. A szerzetesség reformációja	112
23. §. Az egyházreform	117
24. §. A wormsi konkordátum	121
25. §. Keresztesháborúk és lovagkor	124
26. §. Szerzetesrendek. Kolduló-szerzetek	127
27. §. Egyházi jog és bíraskodás	136
28. §. Kolduló-szerzetek és a harmadik rend	137
29. §. A pápai hatalom túlkapásai. Visszaélések	141
30. §. A babiloni számkivetés. Schisma	146
31. §. A szerzetesség elfajulása	149
32. §. Reformáló erők	150
33. §. A reformzsinatok	153
34. §. A fejedelmi hatalom	155

III. FEJEZET.

A reformáció kora.

Első szakasz: Reformáció.

35. §. Új áramlatok	161
36. §. Luther	168
37. §. A protestáns reformáció	176
38. §. A protestáns egyházalkotmány	184
39. §. Lutheránusok és reformátusok	191

Második szakasz: Ellenreformáció.

	Lap
40. §. A katolikus reformáció	195
41. §. A jezsuita-rend	196
42. §. A tridenti zsinat	202

IV. FEJEZET

Pietizmus és felvilágosodás.

43. §. A pietizmus	207
44. §. A felvilágosodás	214
45. §. A jezsuitarend megszüntetése	217
46. §. A mindenható állam	221
47. §. A vallástürelem eszméje	229

V. FEJEZET.

A tizenkilencedik század.

48. §. A kérdés	233
49. §. A restauráció és a romanticizmus	234
50. §. A szabadelvűség	244
51. §. A jelen-kor realizmusa	249
52. §. Az egyház és a társadalom	262
53. §. A helyzet	266

Magyar Tudományos Akadémia

Könyvtára 1808 / 195 2 sz.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA